
ERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
0 0048 791 8

ZABAVNA KNJIŽNICA

MATICE HRVATSKE.

SVEZAK CXXIX—CXXXI.

TORDINAC:

ODABRANE CRTICE I PRIPOVIESTI.

U ZAGREBU.

TISAK K. ALBRECHTA.

1890.

Nikola Tordinac

NIKOLA TORDINAC.

ODABRANE CRTICE

I

PRIPOVIESTI.

S UVODOM O NIKOLI TORDINCU.

(SA SLIKOM PIŠČEVOM.)

U ZAGREBU.
NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.
1890.

O NIKOLI TORDINCU.

Tamo na brežuljku prema veličajnoj crkvi djakovačkoj, korak dalje od posljednjega zemaljskog stana Splićanina Luke Botića, vidi se nov grob, već od prvoga daha pramaljetnoga sav u bujnom cvietu ocvjetao, rodbinskom ljubavi i rukom uzgajan, rodbinskimi suzami natapan; — korak dalje od pjesnika „Pobratimstva“ odmara se u krilu zemlje mladi pisac „Djakovačkog spasovdana“ — Tordinac Nikola.

Nikola Tordinac se rodio u Djakovu u oči Nikolja g. 1858. od otca Ivana, obrtnika, stolara na glasu, i majke Terezije, rodjene Josipović. Otac mu Djakovac po starini, mati Pečujljanka. Ime Tordinčevo nije svietu hrvatskome nepoznato; medju lici „preporoditelja“ susreće se kraj Ilira-Slavonaca: Topalovića, Babukića, Užarevića, Ilića i kanonik-prepošt djakovački Juraj Tordinac, stric Nikolin, izmedju g. 1835. i 1848. pjevalac burnih davorija i nježnih popievaka. Nikola je, dospjevši do pisma i knjige, već nalazio ime svoje obitelji medju pjesnici probudjene Hrvatske. Koliko ga pamtim iz prvih dana djetinjstva, sjećam ga se kô dječaka živa i oduprta, kad smo se zajedno uprezali pod njegova kićena kolica i saone, pa ih po ciele bogovetne dane ponosno vukli dužinom svoje ulice. Al je prvo naše plandovanje kratkovjeko bilo. Godine 1864. ponudilo se njegovu otcu velikih poslova preko Save, u Drventi i u Sarajevu;

te se mi, jedva osjetivši za svoj život, razstadosmo, on po ćudi prirodjenoj oka suha, a ja sa suzami.

Ondje u Bosni probudila se u Nikoli, po krvi materinjoj i onako Bošnjaku, ljubav za sve, što Bosna u sebi grli. I priroda i život bosanski ugadjali srcu njegovome. Verao se oko drevne tvrdje drvenćanske i muljao po Ukrini, a sa malimi se Sarajlijami rvao po latinluku i polju sarajevskom, dielio mejdane sa djecom begovskom i pašinskom. Mali delija iz kaurske zemlje, spreman na sve dječije vratolomije, u dva u tri puta malo da ne izgubi glavu! Krv bi mu ponješto umirili katolički učitelj Franjković i pjesnik „Osvetnika“ fra Martić, za onda župnik u Sarajevu. Boravak se sarajevski neizmjerno dojmio ćudi Tordinčeve i bio odlučan za svu njegovu budućnost, za sav smjer njegovog mišljenja i osjećanja.

Živo se spominjem, kad se je g. 1868. u liku maloga iztočnjaka, sa fesićem na glavi, sa sandalami na nogama povratio u Djakovo. Iza petgodišnjega odsuća jedva upoznasmo mi njega, jedva i on nas. Desetljetni polu-Sarajlija izpade iz dječje romantike bosanske u pitomi život vršnjaka-zapadnjaka. Običaji novoga kraja postali mu tiesni. Ginući samo za Miljackom i poljem sarajevskim, za igrom mejdana, za vatrenimi konjici i za koli raje — našao se on u jedan mah sred zapta djakovačke škole. Ele kad dozvasmo u pamet prve dane djakovačke, preniesmo mi Sarajevo u Djakovo, i mali „Turcos“ pokaža se u skoro medju nama delijom, — uviek pripravan na otvorenu navalu, nigda ne uzmičući u obrani, — i većim dielom ostajao bi pobjediteljem.

Vjerno se sjećam, da su tada Marko i Skenderbeg, Crnojević i Senjanin Ive zaokupili svu njegovu

i našu fantaziju, da smo pod njegovim vodstvom uz bubnje i talambase izlazili na primete bojne, te njemu vještaku u vojnoj taktici rado priznavali prvenstvo. Sjećam se, da smo u slozi zajedničkoj sa neutrudivom ljubavi izvadjali božićno i tri-kraljevsko koledanje, djakovačku liepu baštinu od Ilije Okrugića.

Svršiv odlično male škole ode Tordinac g. 1871. u gimnaziju vinkovačku. Ta se je u onaj par, kao i sva Krajina, nalazila na razkršću. Profesora tudjinaca po malo nestajalo, zavod je pod vještom upravom Frana Petračića polagano prelazio u domaće ruke. Što je ostalo u djačtvu uspomene na svoje pravo porietlo, to je sačuvano brigom vjeroučitelja Gabre Babića i prof. Matića. U Vinkovcih je ostao Tordinac sve do g. 1877., dok nije sva gimnazija pohrvaćena. Tih šest godina proveo je on dobro učeći, ali još više štijući samouko i na jedan dušak sve, što god bi mu pod ruku došlo. U mjesto predjašnjih pjesama narodnih dodjoše na red većim dielom Niemci, i bolji i srednji, roba prve i vašarske ciene. Ali si ga osim škole i knjige u časovih odmora mogao vidjati, gdje no po ledinah i vojnih vježbalištih, s perjanicom na glavi, pred vršnjaci izvodi četovanja i oštra kreševa, plodove vinkovačke gimnastike. Zdravu mladiću niti je škodila sparina ljetna, niti oštrina zime, sve jedno mu bilo ma u koje doba skakati bilo u Bosut, bilo u „barutanu“. Biesno bi navalio na onoga, tko bi ga se usudio nazvati „četovodjom“, a zvali su ga zbilja tako u zabavi i vježbi svi vršnjaci.

Pisati počeo Tordinac g. 1875. u Trumićeva „Narodnjaka“ u Vinkovcih i Jambrečakova „Radišu“ u Senju. Bili su to u prvi kraj njeki sitniji pjesnički pokusi. Ja sam ga, koliko pamtim, savjetovao, neka

se što prije poezije okani, pa neka prihvati oblik nevezani, za koji sam bio uvjeren, da je u njega više smisla i dara, al se niesam opirao ni prvim pjesmicam, kad je već naravni zakon, da svatko u početku pisanja mora da zapjeva. Medjutim pravi povod ozbiljnijemu radu bio je Tordincu naš vriedni Josip Kozarac. Kozarac, od njega nješto stariji, počeo se u taj par javljati u Klaićevoj „Hrvatskoj Lipi" sa prvimi, vrlo uspjelimi pjesmami. Družujući sa njime, koji se je već onda ozbiljno i sdušno pripravljao za književni posao, i pod uputom čestitoga profesora Pere Brašnića, koji je obadvojicu savjestno savjetovao, kako im treba raditi, Tordinac je našao pravu i ozbiljnu pobudu za književnost. Po njima je on stao više čitati knjigu domaću, uvježbao se u stilistici i estetici, po njima se on svratio k pripoviedanju.

Dolazeć kući na praznike, riedko bi koji prošli, a da ne bi skočio u Posavje bosansko, tražeć njegdašnje uspomene, drugujuć sa franjevci i sa otvorenim onim pukom, pozorno i zamišljeno prateć njegovo jadovanje i pričanje. Kad ono s ljeta g. 1875. puče prva puška kod Gabele i Nevesinja, pa odjeknula svim Balkanom čak amo do Motajice, Vučjaka i Majevice, desio se Tordinac u Posavju. I kad gola raja natisnula preko Save u naše krajeve, ustadosmo zajedno s njim, da koncerti, glumami i zabavami namaknemo gladnoj sirotinji hljeba. Kod kuće početci narodne vlade, puni dobrih nada, preko Save zamnjelo opielo nad „mrtvim čovjekom" u Stambulu, naše sanjke o Skenderbergu i Senjaninu Ivi postajale živim činom! Motreći Tordinca u neprestanom domjenku sa interniranimi Bošnjaci, što sa fratri, što sa rajom, često sam pomišljao, da bi on

po svojoj krvi prvi pohitio k Ljubibratiću i k vojvodi Peki, da u njihovih redovih nasrne na prave krivce.

Pod jesen g. 1877. udje on u djakovačko sjemenište. Za šestgodišnjega boravka u seminaru (od g. 1877—1883.) učio je on vrlo dobro, ali je i svaki tren hvatao razno štivo. Kao predsjednik književnoga družtva radio je on revno u samoj zadruzi, a uz to slao radnje u podlistak „Obzorov“ oko god. 1880. pod nadjevom „Staparića“. Praznujuć kao klerik po koju nedjelju u Bosni, kupio bi prigodice spomenike književnosti pučke, koje i izdade g. 1883. („Nar. pjesme i pripoviedke iz Bosne“). Štogod mu je Bosna mogla dati, sve mu je po volji bilo. Puk bosanski bio je nad slavonskim, fratar nad popom, drvena kola rajina nad kočijom, posavski konjic nad englezkim. On je bio blažen, kad bi ga Posavjem do Žepča ponielo paripče, kad bi sa brkom-franjevcem kidao ovnovinu, pijuć iz findžana kavu, pušeć duhan, kada bi ga Mejo ili Suljo povezao uza škripu kola kroz posavske kukuružnjake, te izpričav pred njim uspomene o Husein-kapetanu, o Kiki i Zeliću, najedared omjerio bičem ledja svojem gjoginu i doratu i muklo zapjevao: „Beg Selimbeg na vojsku se sprema“; ili: „Ej šta se ono Travnik zamaglio-o-o-o!“ Pjesma narodna il Rusanova njega bi razplamtila, kraj Beethovena i Mozarta bi mirne duše zaspao.

Na Miholje g. 1883. reče prvu misu i bilo mu posve po volji, kad začu, da će za pomoćnika izmedju Djakova i Vinkovaca — u Ivankovo. U Ivankovu je sproveo zimu sa g. 1883. na 1884. godinu, motreći i dobro i zlo u narodu, obćeći s njim rado i prostodušno; ondje ponikoše prve misli za „Nekopano, nekovano blago“, za „Ružine griehe“, „Moru“

i t. d., koje je na ljeto g. 1884. izradjivao u sriemskoj Mitrovici, gdje je pred Uzkrs iste godine imenovan vjeroučiteljem u realci. I mitrovački boravak potraja kratko vrieme. U jesen g. 1884. za izbornoga pokreta u Vinkovcih bude odpušten iz službe, pa se nadje bez zanimanja u Djakovu.

U to odlučio biskup Strossmayer, da kojega od mladjih svećenika pošalje u Rim na nauke crkvenopravne, a kocka zapade Tordinca, koji se desio bez namještaja kod kuće. Iza Svih Svetih zaputio se preko Zagreba baš za otvora galerije i utanačio sa Klaićem o radu za „Vienac". Živeć u Rimu u zavodu sv. Jeronima, polazio je g. 1884./5. predavanja iz crkvenoga prava u učilištu sv. Apollinara, a imao bi iz te struke da položi tri stroga izpita. Kad dovrši drugi u lipnju g. 1885., pogorša mu zdravlje. Tordinac je naime bivši još djakom u Djakovu opasno obolio sa upale porebrice. Onda se doduše iztrgao smrti, ali su posljedice ostale vidljive na svem njegovom biću. Tê se sada pojaviše kraj neprijatnosti rimskoga zraka, uhvati ga s proljeća malarija, te on na brzu ruku i uz velike napore svrši drugi izpit, i po savjetu liečničkom potraži kod kuće promjenu zraka. Cieli Rim niti je prijao ćudi njegovoj, niti godio zdravlju.

Iz Rima je priobćio u „Viencu" od g. 1885. tri crtice iz Slavonije, a to su spomenuto „Nekopano, nekovano blago", „Ružini griesi" i „Crkveni god". Došavši kući sabra sve crtice izašle u „Obzoru" i „Viencu", te ih prema kraju iste godine izda u Djakovu s nadievkom: „Seoske bajke i bajalice". Kritika se izjavila o tih pripoviedkah vrlo pohvalno, kao i štioci. Tordinac je mogao odsele još

s većom pobudom nastaviti posao, da ga nije bolest priečila. Ne mogav natrag u Rim, što rad slaba zdravlja, što rad drugih neprilika, kojih ne ću da spominjem, bi namješten zimi sa 1885. na 1886. godinu prebendarom stolne crkve. Vršeći crkvenu službu, dospio je kraj svega pobolievanja, da „Viencu“ g. 1886. preda svoju „Čarobnu škrinjicu“ i „Djakovački spasovdan“. Medjutim njegovo zdravlje krenulo sve na gore, pa kad iza Uzkrsa g. 1886. stiže po liečničku pomoć u Beč, naputiše ga vještaci na odmor, a poslije toga na operaciju. Odmarajući se kod rodbine u Pečuhu, stade sabirati, što je dočuo i doznao o hrvatskom plemenu u Pečuhu i okolici, odonud pak krene u Gradac na operaciju, a iz Gradca na okrepu u Gleichenberg. Već u Beču osjeti on, što je i do kraja s velikom duševnom snagom priznavao, da su njemu dani odbrojeni. Ele prirodjena energija, ako i je donjekle oslabila, nije ga do zadnjega časa posve ostavila. Došavši Tordinac kući iz Štajerske, — pod jesen g. 1886. — našlo se prazno mjesto profesora u djakovačkom liceju, a ne imajući više ni izgleda, ni volje za Rim, bude namješten učiteljem u sjemeništu. U toj službi provede ostatak života, u svem podrugu godinu. Kraj poslova službenih uredjivao je bilježke o Hrvatih pečujskih, i poslao u „Vienac“ još dvije crtice: „Brata Adama“ (g. 1887.) i „Kožuh“ (g. 1888.). Brat Adam dolazi i danas živ u Djakovo i ne misleć jadan, kako ga je naslikalo pero Tordinčevo. „Kožuh“ se u Hrvatskoj štio, kad je pisac već sišao zemlji na počinak.

I godine 1887. morao je do Gleichenberga, u duši uvjeren o suvišnosti puta i liečenja, ne vjerujući više ni u vještinu ljekarije, ni u čistinu zraka, „jer

novih pluća nitko ne dariva, a pokvarenih nitko ne popravlja". Ali je išao jedino, da zadovolji sili liečničkoj i molbam rodbine, koja je sahnula od straha videći ga, gdje s dana na dan gine. I ja, i svi sa mnom, bili smo u brizi rad blizine katastrofe, a miriti ga niesi mogao ni smio, kad bi ti u oči odsjekao, da njemu iluzija ne treba, da on osvitka proljetnoga više dočekati ne će. Cieli siečanj g. 1888. održao se na nogama, umičući postelji, dokle se dalo, vršeći neprekidno službu učiteljsku. O svietlom Marinju izdade ga zadnja snaga. Legav u postelju, ostade u njoj do dva tjedna, i obavivši dužnosti kršćanina i svećenika, izdahnu zorom 21. veljače g. 1888. stupiv u 30. godinu života. Snježnim velom ogrnuo se novi grob, al se za dva mjeseca razcvao u cvietu, kojim i danas cvate — — — — —

Tordinac je bio po naravi kolerik, prije prve bolesti jaka struka, poslije nje slabašan i vitak. Vanjski pojav bio mu sknadjen i udešen, ali u obćenju nigda se ne bi vezao na konvencionalne navade. Svoje misli i težnje znao je izricati bez straha i obzira, glavni uzrok, što ga njeki te njeki niesu mogli razumjeti, al su ga shvaćali oni, koji su ga znali od djetinjstva. Na prvi pogled silan pravdadžija, nu po srcu dobričina skrajnji, i dokle ga je možda tko postrance u inatu motrio misleć u njem čovjeka nepomirljiva, dotle su ga prijatelji zavadjali u daljnu razpru, ne prepirući se iz zle volje, nego se potajno gušeći u smiehu, što su Nikolu neopazice navrnuli na temu, o kojoj su u napredak računali, da će biti oštra kreševa i zabave. Pa kad bi on istom na koncu svega osjetio manevar vršnjaka, planuo bi za koji čas, da se poslije i sam srdačno

nasmije. Iskreno obćeć, prezirući petljanije nizkih duša, nije on kraj svih razlika u nazorih bio ni s kim zavadjen; rado se prući, odmah bi pružao poštenu protivniku ruku na pomirbu. U osami živeći zamislio bi se ukočeno zureć u svoje koncepcije, a takav je bio dobrim dielom i u konverzaciji. Nu zanimiva disputa trgla bi ga iz zamišljenosti, pokročio bi u razpravu i ne bi izlazio iz vatre, dok ne bude ili on pobijen, il' dok ne pobije protivnika. Nesklon inače buci i opajanju mužkih družtava, rado se kretao u nježnijih, nepoznate učtivo zabavljajuć, a poznatije stavljajući na tobožnje muke, njim doduše niti gorke, niti nemile.

Ljubeći puk, znao se on, diete gradjansko, sasvim priviknuti njegovim običajem. U pričanju ozbiljnom sa starimi, u šali sa mladjimi nalazio bi najveće slasti, pa kad bi ga hitri konjici posavski onako svatovski i vratolomno uz ciku i' pjesmu povezli bilo bielim danom, bilo noći mrklom — onda bi se tek razblažio, goneći momka, neka samo juri! U svem jak, u misli, u čuvstvu i u volji; u jednom je imao slabu stranu — nije bio ekonom baš nikakvi. Nu mu krov i hranu pružila briga i uredba crkve naše, a drugog se našlo u ljubaznoj pripravnosti stričevoj.

Takav je bio Nikola Tordinac u životu i po ćudi. Pokoj mu duši!

M. Pavić.

* * *

Nikola se Tordinac počeo vjėžbati u književnom radu, — kako je već prije spomenuto, — u vinkovačkoj gimnaziji. U početku ga je bila sasvim presvojila njemačka romantička pripovjedačka književnost. Ondje se upoznade s Josipom Kozarcem,

koji je bio za dvie godine pred njim u školi. Kozarac ga stade nagovarati iznajprije, da prevodi njemačke novele na hrvatski. Tako je i bilo. Tordinac je prevodio, a Kozarac izpravljao. U rukopisnoj ostavini, koju je pokojnikova majka gospodja Terezija Tordinac poslala uredničtvu „Vienca“, a „Vienac“ predao „Matici Hrvatskoj“, imade mnogo takvih prievoda s pomnimi bilježkami Nikolina učitelja Kozarca. U to doba Tordinac i propjeva, te su mu njeke pjesme štampane u „Radiši“, u „Sriemskom Hrvatu“, u „Narodnjaku“ i njekoliko epigrama u „Obzoru“ (g. 1881.). Ali mu niesu cvale ruže na tom polju. Tordinac nije bio stihotvorac. Kad je Kozarac otišao u Beč, šalje mu Tordinac u Beč svoje radove, koji su sve više izvorni. Jednom mu pošalje tri izvorne lakrdije; Kozarac jednu preradi i u ovom obliku izadje na pozornicu u Zagrebu.

Kad je Tordinac ostavio Vinkovce i otišao u djakovačko sjemenište, prestaje ono živo dopisivanje izmedju njega i Kozarca. Kozarac nije više utjecao na kasniji, pravi književni râd Tordinčev.

Tordinac je kao klerik pošao u školu k najboljemu učitelju — k samomu hrvatskomu puku. No ipak nije prestao zahvaljivati Kozarcu, koji mu je bio prvi učitelj. U rukopisnoj ostavini imade list Tordinčev, namienjen Kozarcu (bez dana i godine), a u njemu piše medju inim:

» . . . I ove me godine izabraše ljudi moji za predsjednika (»sbora duhovne mladeži«), izabraše oni, kojima su usta vaviek puna hrvatskih davorija, koji će te očima i riečmi pojesti, ako rekneš, da nam domovina nije sretna . . . U početku godine razdielio sam medju nje rad, i kume, kad su mi predali izradke svoje, ja sam sklapo ruke (a šta bi ti istom radio!), kad sam onaj galimatijas čito. Pitao sam sebe, jesam li u seminariji ili u normalci? Da ti reknem u četiri oka, djelce smo ja i Benaković preveli onako po tvom ukusu, ne robski,

već poštenim hrvatskim narodnim jezikom. Tvoje jemerijade ne ostaše kod mene glas vapijućega u pustinji, kad sam vidio, da mi jezik zbilja ne valja, da je zbilja natučen germanizmi, kô šipak košticami, a ja uzeh — ne »Vienac« — već narodne pjesme, narodne poslovice i pripoviedke, pa udri, izpituj i proučavaj čiste, korjenite narodne fraze i rieči, pa hvala Bogu, dosad požalio niesam. Bit će još bolje! . .

Dosad, kume, niesam imao domovine, dosad niesam znao, za kog radim, kamo nišanim, kojem cilju, kojoj meti gredim, bio sam ti kao Herkul na razkršću, kô pas brez gospodara, a danas evo me na mejdanu, danas evo od Magjara, Turčina, Kalabreza, Tatara i Azijata — poštena Hrvata. Danas znadem, da sam Hrvat, danas znadem, da mi je, da hoću, da moram sve sile posvetiti samoj jednoj domovini, — domovini mojoj miloj Hrvatskoj! . . .

Tebi hvala kao učitelju, jer da tebe nije bilo, ja danas ne bi ni pero umočio; što znam, od tebe znam; što radim i što ću raditi, tvoja zasluga, tvoja slava, a ne moja! . . .«

Klerikom počne Tordinac proučavati narod svoga zavičaja i poimence u Bosni. Tordinac skuplja pjesme i pripoviedke, poslovice i sujevjerja. A kako je bistra oka, zagledao je u samu dušu svoga naroda. Njega ne zanima samo jezik, nego i život, ne samo spoljašnji oblik, nego i duševni sviet hrvatskoga seljaka. Njegova se ljubav k seljaku krasno zrcali u uvodu „Seoskih bajka i bajalica“ (Djakovo g. 1885), gdje piše „dvie tri štiocu“:

„U narodu sam raso i odraso. Š njime sam jednu pjesmu pjevao, jednu tugu tužio, jednu brigu brinuo, pa mu zavoljeh, kô da nas jedna majka pod srcem nosila i jedno ognjište na okup pribiralo. Pa igdje li žive duše, da mi zamjeri, il me okom prezirce prekosi, što ne mogu prionuti uz one, koji tomu narodu s temelja poriču svaku tananiju i plemenitiju žicu, kojom je protkan i opreden muž, što no se u svilu i kadifu oblači? I ovaj u rubini narod ljubi — ljubi ognjevito, pa i razabire, što je krivo, što li pravo, i ovaj narod zanosi sve, što je plemenito,

veličajno i nebesno. Ova mala moja knjižica neka bude donekle dokazom onomu, što sam rekao, a uzdam se tvrdo, da će to budućnost pouzdanije i tvrdje posvjedočiti. Moja knjižica ništa nije van sitna pregršt raznih zgoda vadjenih iz narodnjeg života, — u koliko sam pogodio, neka kritika svoju rekne, a ja samo dovezujem sa hrvatskim narodnim pjevačem:

»Tko će bolje, široko mu polje,
Tko će više, biti će mu ljepše,
Što je kiša, to je jela viša,
Što je suša, to je zelenija.
A mi braćo, zdravo i veselo!« —

Plod ovoga nastojanja bijahu „Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne, što ih je skupio N. Tordinac.“ (Vukovar, 1883. u dva izdanja). U zbirci su ženske pjesme i pripoviedke. U uvodu veli medju inim: „Ove pripoviedke niesu pisane onakim jezikom a ni onako izkićene rečenicami kao Vukove pripoviedke. Da tko uzpiše onako, ko što je Vuk pisao, valja da je niko u narodu, valja da je živio u narodu, valja da se bavio jezikom narodnim sve do smrti svoje. Narodno pisati i narodni jezik proniknuti nije šala; a jesi li ga proučio, onda možeš reći: sada znadem svoj jezik, jezik hrvatski. Ja sam tek potrčo i jedva promašio mrvicu ovoga polja, pa s toga mislim, da će plemeniti štioc žmirke prieći mnogu jezičnu pogrješku. Muka je to pisati narodnu pripoviedku, pisati ju vierno, čisto, a ovamo opet ugoditi inteligentnom i priprostijem štiocu. Tko je narodne pripoviedke sabirao, taj će znati, kakva je to muka. Koliko sam mogao, toliko sam radio, da što vjernije prepišem narodnu pripoviedku, a jesam li u tom poslu zabrazdio — ne zamjerite.“

Boraveći kratko vrieme u Pečuhu stane skup-

ljati narodno blago, a plod je tome skupljanju bio pomno sastavljeni rukopis: „Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripoviedke iz Pečuha i okolice, pokupio Nikola Tordinac“. U uvodu veli Tordinac za ondašnje Hrvate: „Narod će se svojemu otudjiti, a tudjemu priljubiti. Sa starci ukopat će se u raci i narodnost hrvatska i običaji hrvatski“, U početku razpravlja Tordinac o povjesti pečuvskih Hrvata, u gl. I.: „Odkle su pečuvski Hrvati?“, u gl. II.: „Gdje i kako stanuju naša braća?“; a zatim prelazi na običaje, pjesme i pripoviedke. Kad se objelodani ova knjiga, vidjet će se, koliko se Tordinac namučio oko svoga posla. Ali on nije žalio truda. Liepo ga označuje motto ove knjige:

Mjesec sjaji, nigda ne pristaji;
Narod ljubi, mjesta ne ostavi. N. pj.,

a pod zvjezdicom dodaje: „Nitko mi zamjerit: što sam u poskočnici „diku“ zamienio „narodom“; ta moja dika jeste i ostat će narod!“

Šaljući „Matici Hrvatskoj“ ovaj rukopis piše: ... „Da, zbilja, već sam odavna hćeo poslati ove svoje narodne pjesme i pripoviedke, koje sam skupio u Pečuvu i okolici. Ja sam to hćeo sâm izdati, pa knjigu razturiti po Ugarskoj, da narod onaj bratski u baranjskoj županiji imade barem kakvu uspomenu; — jer kroz koji desetak godinâ ne će se spomenuti nijedne svoje starije pjesme i djedovskog običaja, jer čim izumru stari, izumrt će i starina, mladina je smjesa magjarska. Tako sam hćeo učiniti, ali kako svoga troška niesam imao, a nakladnik se bojao tiskati 20 araka, a ja opet ne hćeo, da se knjiga komada, tako rukopis ostade. Ja sam sâm svojih novaca preko 100 for. potrošio kupeći onuda po baranjsko

županiji blago i ne brojeći amo neprilike, kojim sam se sretno ugnuo svagdje, a sve zahvalit mojoj reverendi. Evo šaljem pjesme, pa proberite, što je za vas..."

Utjecaj narodnoga govora vidi se u radovih, što ih je Tordinac slao iz sjemeništa „Sriemskomu Hrvatu" i „Obzoru" („Pozoru"). U „Sriemskom Hrvatu" pored sitnijih priloga priobćio je g. 1880. u br. 19—25. prievod novele: „Three carde monte", a g. 1881. u br. 61—66. životopis o. Martina Nedića, koji je kasnije g. 1885. preradio za „Vienac". Osobito je marljivo radio za listak „Obzorov" od g. 1881. do 1885. Podpisivao se Staparić, a mnogi su mu dopisi i članci izišli bezimeno. G. 1881. napisao je u „Obzoru" (br. 40—44.) izvornu radnju „Greševo", naklapanje o Djakovu u humorističnom tonu, priobćio je u br. 57. sedam epigrama (od njih su dva po Lessingu), preveo je Zschockeove novele: „U oči svadbe" (br. 85—87.), „Pustolovine u oči nove godine" (br. 89—97.) i „Špiro Vjetrogonja po svih sokacih" („Pozor" god. 1881., br. 45—60.). Iste godine izadje u „Pozoru" br. 72. do 75.: „Odrpine iz mladosti majstora Šulje", gdje je prvo i drugo poglavlje izradio po Schröderu, a ostalo sâm napisao; u br. 76. priobći: „Pasje maslo" po Schröderu, a u bilježci dodaje: „Koliko sam mogo, imitovao sam na njekih mjestih Babogredce, u izgovoru na glasu delije". G. 1882. izadje u istom listu u br. 1. do 204. prievod velikoga Montépinova romana: „Crvene vještice", a u br. 245—255. opisa vještim slogom: „Žepče i njegovu okolicu" (putna crta od Staparića). G. 1883. u br. 216. sjeti se člankom: „Djakovački mirogoj" pustoga groba Botićeva, a u br. 269. i 270. prinese važan prilog za poznavanje Martićevih „Osvetnika", na ime: „Život bosanskih hajduka Ivana Kike Grgića i Luke Zelića od g. 1822. do 1834."

Godine 1884. počnu izlaziti u „Pozoru“ u br. 10. „Seoske bajke i bajalice“, crtice od Staparića uz ovu bilježku: „Draga štilice, meni je kana pod ovom kapom u listku „P.“ oturiti nekoliko crticâ vadjenih iz života ladjanskoga. Bit će tuj svašta kao na Božić graha, — bit će suzâ, bit će smieha, bit će bockanja i zagrizanja, već kako mi pod ruku dodje. Da ne bude: trla baba lan, da joj prodje dan, ti ne čitaj samo rieči, već proroni u rieči, da uloviš, što sam hćeo ovom ili onom crticom“. U tom nizu izadje osam crtica: „Vatra“, „Vukodlak“, „Baklje u predvečerje polnoćnice“, „Tale budalina ili čauš u narodnoj pjesmi“, „Blagosov kućâ o sv. tri kralja“, „Crkvenjak“, „Pismo“ i „Selska ludjakinja“ (br. 10. do 13., 20—22., 184—188.).

Polazeći u Rim upoznade se Tordinac u Zagrebu s tadašnjim urednikom „Vienca“ V. Klaićem. Klaić ga odmah stane nagovarati, da piše za „Vienac“. Tordinac sâm nije vjerovao, da bi njegov rad pristajao u „Vienac“, jer do sada još nije štampao umjetne crte ili pripoviesti. Smjer je njegovih dotadašnjih crtica bio doktrinaran, išao je ili za tim, da nam prikaže narodne običaje i prizore sa sela, ili da seljaka odvrati od kojega sujevjerja i predsude. Sad mu je bilo zaći na umjetničko polje i ogledati se u pripoviesti, koja ide za duševnom analizom. Tordinac obeća Klaiću raditi za „Vienac“. Iz Rima pošlje za „Vienac“ g. 1885. tri crte: „Nekopano, nekovano blago“, „Ružini griesi“ i „Crkveni god“ („Vienac“ g. 1885., str. 164., 186., 405.). Tim započinje u Tordinčevu radu nova, žalibože prekratka epoha, na ime epoha umjetničkoga stvaranja. Svoju je pošiljku popratio pokojnik ovako: „Evo vam šaljem tri crtice, ma ne znam, hoće li ’vako priproste pristati Vašem

gizdavom listu . . . Što upisah, ništa ne izmislih, već sve pokupih u narodu, a za svaku ću se ujamčiti, da je baš onako, kako nadesih . . . U nas amo grije sunce, a u vas još vjetrovi studeni briju, . . . ma uzkos liepu podneblju poželio sam po stotinu puta naš snieg i zimske narodne običaje, kojim ovdje ni traga. Kad se ozrem na ove latinske himbenike i podmuklice, onda tek hvalim Bogu, što još ne dô, da ugine prostodušnost i iskrenost hrvatskog naroda. Sad tek poimljem onu našu: Svagdje dobro, al doma je najbolje".

Premda je u Rimu obolio, da se više ne oporavi, ipak je od to doba revno podupirao „Vienac", te ga je do smrti svake godine kitio krasnim svojim perom. Godine 1885. opisao je život o. Martina Nedića (str. 443., 457.). Nedića zove tom zgodom „svojim učiteljem i poočimom". U pokojnikovoj ostavini sačuvan je list, što mu ga je pisao Nedić iz Tolise 27. srpnja g. 1885. Ovdje mu piše: „Mili moj Nikica! Prije njekoliko dana primih šarovitu knjigu, koju ste mi iz našeg Djakova poslali, ali nejma na istoj nit dana nit godine zabilježene. Valjda je to po kalupu mudrih Latinâ (da ne reknem Lacmanâ). . . . Imam pri rukama „Vienac", u kom valjda ste zaboravili napomenut objelodanjenu pjesmu prigodom posvećenja nove crkve u Djakovu g. 1882. Što želite, da vam idem na ruku, da uzmognete sastaviti životopis, na to vam velim: ne znam, kako bi vam mogao ići na ruku, i najviše s toga, što mi je nezgoda pisati; a i što pišem, ne može drugi čitat, van s velikim ustrpljenjem, a nejmam nikog uza me, koji bi me pomogo krasnim pismom svojim."

Za god. 1886. posla „Viencu" iz Djakova „Čarobnu škrinjicu" (str. 18.) i historijsku pripoviest: „Djakovački spasovdan" (str. 114. i dalje). U pismu

9. prosinca 1885. piše „Viencu“: „Za moga boravka u Djakovu niesam sjedio skrštenih ruku, već sam napisô jednu pripoviedku iz djakovačke prošlosti, baš iz one Leopoldove dobe, kada potjeraše nekrsta iz naše Slavonije, a naslov joj je: „Djakovački spasovdan“. Ma ju niesam prepisô i okalajsô, a to će biti, ako Bog dadne, ovoga mjeseca. Onu obećanu crticu („Čarobnu škrinjicu“) svršio sam do pole, al svakako ćete ju dobiti još ovaj mjesec.“

Kako je pomno obradjivao „Djakovački spasovdan“, najljepše pokazuje njegova poslanica, kojom šalje pripoviest Klaiću: „Evo vam šaljem taj djakovački „Spasovdan“. Vi ćete najbolje znati, je li čemu. Ako vam se ne bi svidjelo, a vi mi napišite, gdje bi se imalo što preinačiti, pa ću ja to učiniti. Ovo mi je prva ovako poveća priča. Ja se u njoj niesam samo Djakova držo, nego sam više manje, prem okratko, i cio onaj kraj riso. Što kazujem o bezih i njihovih imenih — to je istinito, a ne izmišljeno; što kazujem o djakovačkih kućah i broju turskih, i to je istinito, — a onu zgodu sa vojvodami u mohačkih ritinah takodjer povjest potvrdjuje. Nakanio sam nastaviti Leopoldovo doba, i to gospodarenje soldateske po naših krajevih . . . . Ja priznajem, a to i svakom zgodom priznajem, da ja još ne umijem pisati, da udovoljim uljudjena i naobražena čovjeka, al sam uvjeren o tom, a vidjeo sam i na svoje oči, da umijem za seljaka pisati — našega štokavca. On me razumije, a ovakve pripoviedke, gdje mu se riše prošlost njegovim jezikom, njegovom dušom, ne bi ostale u njega bez koristi. Ja sam se osvjedočio, da on takvih knjiga treba, pa dok živim — ja ću svoje pero samo njemu posvećivati, jer me razumije — pa što mu reknem, ne će u vjetar otići.“

Godine 1887. pošalje „Viencu“ „Brata Adama“ (str. 293., 310., 324.), a poslije njegove smrti bi štampan u „Viencu“ (g. 1889. str. 339.) „Kožuh“, koji je popratio ovako: „Evo vam jedne crtice. — Ja sam omrtvio, ne mogu raditi, bolujem i sve mi je mrzko. Ja ću još ove godine pod ledinu, jer meni lieka nema. Ama znate, da već jedva izgledjem čas, da za uviek nestanem; bolje je, nego hrduljati ni živ ni mrtav. Znam, da nije mužki kukati, ja i ne kukam, no samo priznajem činjenicu, da ću umrieti, i to uskoro. Nova pluća nitko ne dariva, a pokvarena nitko ne popravlja.“

Posljednje tri godine svoga života radio je Tordinac ponajpače za „Vienac“, ali je ipak, premda je već bolovao, u listku „Pozorovu“ g. 1885. opisivao iz Rima: „Rimske poklade“ (br. 45. i 46.), „Ćirilovu kapelicu u Rimu“ (br. 71.), „Dunavske obale“ (br. 84.), i pisao političke dopise (iz Djakova). G. 1887. priobćio je u božićnjem broju „Obzora“ svoje: „Djakovačke uspomene“ iz bira svojih bilježaka, što ih je pribirao za „Djakovački spasovdan“ i za smišljane nove priče iz slavonske prošlosti. — Za Svetojeronimsku „Danicu“ je napisao g. 1885. poučan članak: „Moru“, a g. 1886. „Sitnija praznovjerja“.

To je nepodpun pregled Tordinčevih radnja, jer Tordinac od čednosti nije mnogih svojih sastavaka podpisivao. Mnogo je uradio, ali koliko je krasnih osnova prekinula prerana smrt! U rukopisnoj ostavini imade mnogo započetih radnjâ iz poznijega vremena. Njeki su ulomci veći, a njeki sasvim maleni. Jednoj je nedovršenoj crtici iz života provincijalskoga šumara nadpis: „Spominjanje starca Ivana“, druga se zove: „Dioba“, trećoj je ime: „Pokladne šale“. Samo

su započeti: „Abderićani slavonski“ i „Glišo“. Krasan je ulomak crtice „Majstora Ante“ i „Lupinâ iz Rima“. Ovdje se nalazi didaktična crtica: „Praznovjerja o mliečnom putu, okresnici i ognjenoj obli“. „Podrug ure pod zemljom“ uspomena je na ugljenik u okolici kamenoga Pečuha. A snovao je i oveću pripoviest: „Dobrotvor djakovački“. Pokojnik joj je sastavio ovu dispoziciju:

I. Uvod, u kojem čitaoc vidja razliku medju prijašnjim i sadašnjim Djakovom . . . Iza uvoda odmah počima pripoviedka . . . Marija, djevojka glavita, sjedi na tratini i veze ložičav vez i pjeva, kći je i jedinica starog zvonara . . . Zvonar u kuhinji hostiju peče; razgovor medju otcem i djevojkom, i pohod Mandićev . . .

II. Silvestar, čovjek podmukao, lažisvetac, a gulikoža preko duše, zvonara dobije na svoju ruku i Ivičinog otca, koji baš stiže moliti, da ga oslobodi od robote . . . Ivičin se otac i zvonar svade . . . Gradjenje ribnjaka i drvoreda.

III. Razgovor Silvestrov sa Ivicom riše vojnički život kao ideal, i sklone ga, da podje u francuzki rat. Ivica se dadne nagovoriti, i njegov oproštaj sa Maricom . . .

IV. Plač ženâ, oružanje vojnika i polazak u boj . . . Marica se stužila, otac iz daleka nišani na Silvestra, koji dolazi i darove donaša, pa kazuje, što bi rada . . . Poslije podne ljudi na sokaku, igranija sa psi i zadirkivanje u zvonara . . . Ona u nevolji svojoj prodre u biskupove sobe i plačući kaže sve, što je i kako je.

V. Dolazi doma (Ivica), uzmu se i miraz od biskupa; zadnji dani njegovi i oporuka . . .

To je pripoviest, koju je snovao iza „Djakovačkog spasovdana“. Kolike krasne nade leže pokopane u grobu Nikole Tordinca!

* * *

Kad je Tordinac g. 1885. pribirao u knjižicu svoje crte, odabrao je onih osam bajka iz „Pozora“ i dodao još tri crte, koje su u „Viencu“ izišle („Nekopano, nekovano blago“, „Ružini griesi“ i „Crkveni god“).

U onih osam crtica ne ide Tordinac za umjet-

ničkom, nego za didaktičnom svrhom. Hoće da nas upozna s običaji seoskimi, a koji put hoće da seljaka uputi, te odvrati od sujevjerja, kao i u ona dva članka, što su štampana u „Danici“ (g. 1885. i g. 1886.). Ipak ova doktrinarska svrha nije mogla sapeti pisca. On i u ovom obliku nije suhoparan. Snažni njegov tvorački talent i bezsvjestice probijaše sve zapreke. U „Vatri“ nam priča, kako babe vračaju na sito, no prije toga opisuje nam živahnim slogom prizor požara na selu. U „Bakljah u predvečerje polnoćnice“ opisuje starinski običaj, ali da bude čitaocu sladje čitati, zgodno upleće vragolasti par — Luku i Jelicu, koji odkrivaju jedno drugome ljubav. Zgodno je opisan onaj veliki komešaj mlade čeljadi. U „Tali budalini“ razpojasim načinom opisuje čauša, kakav je u pjesmi i još danas u Bosni, gdje je pisac imao zgode, da ih se nagleda. Svojstva su čauševa prikazana jasno i podpuno. U „Blagosovu kućâ o sv. tri kralja“ opet spaja pojedinački dogadjaj s običajem. Kapelan, zvonar i četiri djačića obilaze selo. Zgodno se domislio pisac, da uplete udovicu s troje djece. Humoristična se žica javlja u „Vukodlaku“. Vidi se, da bi pisac umio s vremenom stvarati valjane komične portrete. Sva je pripoviedka izložena živahno. Dobro je izveden portret pobožna i revna „Crkvenjaka“ po Jurkovićevoj maniri. I ovdje je pisac upotrebio tipnu figuru, ali nije mimoišao i njekih individualnih crta, samo da bude slika što življa.

S nježnim je humorom napisano „Pismo“, u kojem se pripovieda obična zgoda iz seljačkoga života. oživljena originalnimi pismi. Ova je pripoviest već početak budućemu radu Tordinčevu na strogom umjetničkom polju. Fina ironija pod kraj crte samo

povećava istinitost njezinu. Zgodno je zamišljena, ali nije do dna proučena pripoviest: „Selska ludjakinja“. U njoj je poimence vriedno iztaknuti karakteristični po Tordinca optimizam.

I onda, kad je Tordinac imao pred očima umjetničku svrhu, spajao je duševnu analizu s opisom narodnih običaja ili sujevjerja. Tordinac ostaje vjeran „narodu u rubini“, birajući svoju gradju. To se vidi u njegovim prvim crticama ove ruke: u „Nekopanu, nekovanu zlatu“, i u „Ružinih griesih“. A opisuje lica uviek iz naroda, i to ponajviše tipna. Vješto je prikazan bratinac Grga, pa tako i Ruža. U obje se vidi već krasan napredak i u kompoziciji. U njima se već razabira očiti talent za kompoziciju, fini ukus i smisao za istinu. Ili zar nije n. p. istinita ona crta, kad Joza usred svoga izvještaja o naprasitoj smrti Matinoj nudja novce za konje! Ovako mirno opažanje umio je Tordinac spajati sa toplim čuvstvom i sa živom maštom! U „Crkvenom godu“ prikazao nam je vještim perom, umijući dieliti boje, sve prizore ladanjskoga života u oči crkvenog goda i na sâm god do posljednjega čina, kad bubnjar uz popa prodaje darove, darovane crkvi. I ovdje je upleo u opis običajâ ljubavnu epizodu Mate i Olive.

„Čarobna škrinjica“ najljepše pokazuje, da je Tordinac umio u svojem narodu vidjeti bielo i crno i da je imao snage ne prekoravati ni jedno ni drugo. Tendencija je očita: Jakobova je škrinjica uniela moralnu kugu u selo. Pripoviedka je vješto izpripovjedjena, pojedina su lica: majka, Oliva, židov, i bilježnik orisana prirodno, samo je Matin postupak preslabo protumačen. Kako nam je u „Ružinih griesih“ prikazao vračanja, a u „Crkvenom godu“

kolo i sajam, tako nam ovdje osim sajma lakim i poletnim slogom riše ivanjski kries.

Najsavršenije je djelo Tordinčevo svakako: „Brat Adam". Ovdje je karakteristika, kompozicija i slog u podpunom umjetničkom skladu. U njoj se vidi moć stvaranja i dar opažanja u tako - svietloj slici, da o veliku talentu piščevu ne može biti sumnje. Ovdje je pokazao Tordinac, da umije izabirati značajne detalje, a to je jezgra umjetničkoga stvaranja. Ova je pripoviest pravi dragulj hrvatske književnosti. Tordinac je ovdje, bolje nego igdje drugdje, umio psihologiju pretvoriti u samu radnju. Pripoviest teče dramatičnom živošću, a ugodno zabavljaju čitaoca majstorski opisi seoskoga groblja, seoske sobe, žetve i prizora sa žitnim viencem. Divna je plastika, kojom je pisac ocrtao Jelicu nad vodom!

Posljednji je njegov râd „Kožuh", u kojem je silhuetno orisao tip pravdaša seljaka: on bi bratu i poklonio kožuh, da ga zamoli, a da silom ne izgoni svoje njekakvo pravo! U crtici nema pravoga jedinstva. Vidi se, da ju piše umirući čovjek. Tužni završetak pripoviedke odgovara stanju Tordinčeve duše, iz koje je pod gvozdenim pritiskom sušice nestalo za uviek predjašnje vedrine i dotadašnjega optimizma.

Tordinac je u ovih radnjah u obće objektivan realista, a riedko kad probija njegovo subjektivno osjećanje. On je crtao život i seljake po prirodi. Pa ipak se ne može tajiti, da je Tordinac naginjao k romanticizmu. Bar u mladje dane napajaše mu se duša romantičnimi slikami, a i Bosna ga je privlačila romantikom svojih hajduka, tamničara i otmičarâ. Tordinac se rek bi sâm sa sobom borio, dok se otresao romantičkih spona, a bit će da mu je u tom

bila na ruku ljubav k „narodu u rubini“. Narod se može promatrati samo realno, samo bistrim očima. Tordinac se ipak nije laćao nikada drastične gradje, jer je od toga zazirao. Zato golotinju zavija, koliko samo može. Ova je nježnost takodjer klica onome optimizmu, koji se nalazi gotovo u svih njegovih crtah i pripoviestih.

Zanimivljivo je pismo, što ga je pisao Tordinac Kozarcu o njegovoj „Biser-Kati“ (bez dana i godine):

»Crtica ota jest živa slika socijalnog seljačkog života, i baš što je tako živa, ja od mnogih mjesta u njoj zazirem. Ti si preveć iskren, preveć drastično rišeš — prenaravno, a to ne bi smjeo danas činiti u Hrvatskoj; mi niesmo vikli, mi smo tek oživjeli, jedva se oteli romantici, još niesu u nas zaglušile ni izginule one romantične turske hajdučke pripoviedke, još Turgenjev nije prodro u sve slojeve čitalačke publike, a ti evo izlaziš na sriedu sa ovako naravnom crtom, gdje nemilosrdno zlo u svoj golotinji iznosiš na vidjelo ... Sve ti to možeš kazat, al pod krinkom, a ne tresnut u lice ... Mojoj naravi ne godi, što ondje zlo prevladjuje ... Nemoj, čovječe, da zlo nadvlada; dosta je zlo gospodarilo, što je moglo navesti onog angjela u grad i da na njeg' pane onakva ljaga, — ali zlo nikad ne triumfira do kraja, uviek mu se presieče put, prema tomu bi morao onda i Luku blaže ocrtati. Ako ublažiš njeke izraze i završiš, da dobro pobiedi, ne ćeš nipošto lagati, no ćeš istinu govoriti.«

Ova živa vjera u pobjedu dobra karakteriše osobito Tordinčevu hajdučku romantičku pripoviest „Djakovački spasovdan“. U historijskoj je priči mogla njegova suztezana ljubav k romantici planuti živim ognjem, pa tko pročita ovu pripoviest, osjetit će jamačno veliku Tordinčevu simpatiju za ljude i doba, koje opisuje, a opet i divinaciju, kojom umije stapati historijske crte s izmišljenom gradjom svoje mašte. Posljedujući Šenou rado daje oduška svojim patriotskim osjećajem, osobito dok opisuje. Radnja mu se razvija po načinu romantičnih pripoviedaka; zato se ne smije pitati za svaki moment u radnji, je li baš

vjerojatan. Značajevi su većinom prirodno risani. Svakako su najljepši ukras pripoviesti pojedini opisi i prizori. Divno je opisana šuma, hajdučki život, trg u Djakovu; vješto je prikazan prizor, gdje Jelica nestrpljivo čeka Ilijicu; pohvala fratarâ pripada medju najzanosnija mjesta. Od govorâ se iztiču poimence fra Nikolin, pun svjetla i nade, pa junačka besjeda Hajdukovića, koji je u boju izgubio dva nećaka. Njeki idilski prizori u ovoj pripoviesti mogu se uvrstiti medju ponajljepše stranice, što ih je napisalo Nikolino pero. U velike resi ovu pripoviest vreli patriotizam hrvatski i značajna ljubav k slobodi, kojoj je dao pisac oduška u Olovčićevu govoru. Za pisca je karakteristična i posljednja refleksija. Nema sumnje, da će se žar pjesnikove duše dojmiti svakoga Hrvata, kojemu je mila narodna prošlost. Tordinac je osjećao, da našemu narodu treba historijskih pripoviedaka, ne bi li mu bile okrepom i pobudom. Po tom zauzima „Djakovački spasovdan" posebno mjesto u nizu pokojnikovih umjetnih pripoviestî i crticâ . . .

Ako pomislimo, da je „Brat Adam" napisan istom g. 1887, možemo reći, da se Tordinčev umjetnički talent istom počeo kristalizovati. Jedva je svanula zora njegovu umjetničkomu stvaranju, kad mu je bilo leći u hladni grob! Da je Tordinac poživio i mogao dublje zagledati u dušu narodnju, bio bi jamačno stvorio savršenih djela. Od pojedinačkih portreta nastajale bi slike oveće kompozicije. U Tordinca je bilo pjesničkoga talenta i ljubavi k poslu; zato su ova naslućivanja opravdana. Ali i za ovaj râd, koji nam je ostavio, duguje mu hrvatski narod vječnu zahvalnost.

Odmah čim se pojavio Tordinac u „Viencu",

začudiše se ljudi jedrini i bujnosti njegova jezika. Tordinac je u svojih crtah pokazao, kako se divno može pisati slavonskom i bosanskom hrvaštinom. Ne ćemo ovdje da je potanje ocjenjujemo. Njezin će miris osjetiti čitatelj najbolje sâm, čitajući Tordinca. Povodeći se za narodnom dikcijom, mogao je Tordinac lako ostati plastičan. Samo je bila pogibao, da upotrebljavajući stereotipne fraze ne postane jednoličan. Tomu se otimaše Tordinac, koliko je samo mogao, pa je zato rado mijenjao prispodobe, na pr. jedankrat će reći: „biel kao glogov cviet“, drugi put: „biel kao planinski snieg“, treći put „biel kao lopočev cviet“ i dr.

U duboku filozofiju nije Tordinac zalazio. Ne bi to ni spadalo u okvir njegovih crticâ. Njemu je bilo do toga, da prikaže slike i tipove iz ladanjskoga života, razsvietljene kadikad tragičnim ili komičnim svjetlom.

Plemenitih težnja Tordinčevih nije shvatio njegov kritik I. I. Rodoslavić u „Sriemskom Hrvatu“ (g. 1886. br. 9. i 10.), gdje mu ocjenjujući „Seoske bajke i bajalice“ zamjera ljubavne prizore i pjesme, a drugo: što se obredi katoličke crkve napominju tobož na laku ruku, „rek bi liberalno“. Zato Rodoslavić veli, da ova knjiga nije ni za mladež ni za puk, već jedino za inteligenciju, koja bi medjutim ove crte mogla naći u „Viencu“ i „Obzoru“. Kritik hvali izvornost i istinitost Tordinčeva pričanja, ali dodaje: „Doista bi se narod brecnuo, kad bi znao, da je to svećenik pisao.“ Premda je ova kritika naivno pisana (ako je iskrena), opet je Tordinca zapekla, te se u njegovoj ostavini nalazi oveći nacrt odgovora na tu kritiku, u kojem umno i odrješito odbija prigovore njezine. Ovaj kritik nije bio jedini,

koji je priekim okom pratio Tordinčev beletristični râd. Trag se ovome ogorčenju vidi i u pismu, što ga je pisao Kostrenčiću, šaljući narodne pjesme: „. . . . Ja ću se spremati ove godine, a do godine podastriet ću, ako Bog dâ, svoje golotrbe, selske kukavice, a „Matica“ nek bude srca milostiva, pa neka ih u njedrih svojih ogrije, ako ikako mogne, a da pri tom ne udari sebi uz obraz . . . . . Budite uvjereni, u nas se odista viče: radi! a kad uzradiš! što si počinio, e se gradiš pametniji od drugoga; pa zato pravo veli narod:

Dobro ti je Hajdaru u hladu,
Nit ga kolju muhe ni obadi,
Nego mu je ponezgodno od gladi.

A takovih je više nô radinih. Al briga mene, ja ću svojim putem, pa ma znao, da ću sve do groba sve kroz klance jadikovce . . . . Mene je seljak ponukao na pisanje; on mi bio učiteljem; njegova pjesma, njegova pripoviedka, njegove poslovice — to su knjige, u koje sam zagledo . . . . .“

Rodbina je Tordinčeva uresila pokojnikov grob dostojnim spomenikom, a „Matica Hrvatska“ skuplja odabrano zrnje njegova talenta i predaje ga evo hrvatskomu narodu sa željom, da Tordinčevo ime sahrani u svom srcu: tamo će biti Nikoli najmekše. „U tom živom grobu, gdje počiva, — uviek ćemo imati ga živa!“

M. Š.

ODABRANE CRTICE.

Nekopano, nekovano blago.

I.

Dug je i tanak, kô ječmena slamka, bratinac Grga; glava mu kô tikva, gore široka, pa se suzuje, dok se u bradi ne zašilji: podno dugih, debelih obrva upale crne oči, pa se iz dubokih očnica iskre i žare kô mrtve dušice iz debela mraka, nasred lica stubočce izskočio nos, pa se tek pri kraju mrvu pokunjio, a izpod nosa prosuli se kô šiprag neobrezani i negojeni brci. Na njemu je bezna rubina, a na oba ramena po dlan široka zakrpa, pritego se širokim bielim remenom, a noge obuo u ostare i na podplatah proderane opanke. Oko grla povezao maramu, al koliko ju popala starina i mast, ne možeš joj ugonenut prvobitne boje. Ele, kako vidiš, naš bratinac Grga nit je tolika ljepota, da mu rekneš: da je kô naslikan, a nije ni tolika rugota, da ga okrstiš: nakazom; — što više, kada suočiš onu, mekotom protkanu žalivitost, koja mu kô tanka magla ovila garave obraze, pristupio bi k njemu, ulovio ga za ruku, pa milo upitao: A baća Grga, koji su vam jadi?

Grga je oženjen; — roditelji mu imenovali i prstenovali curu, i tako on došao do žene, a da ne bi njegovih roditelja, nikada mu svećenik ne saveza ruku pri oltaru. A dobro je učinio, što se je oženio,

jer da ostade samosam, koliko je mario za dom i rad, razsulo bi se ono malo, a on bi hodao i gol i bos, — al ovako žena još njekako sve na okupu držala. Još kao momak niti je pristajao s momci vršnjaci, niti propjevao selom, nit igrao kola, nit zalazio na divane, već prionuo misi i molitvi. Da se je kojom srećom koju stotinu godina prije rodio, bio bi remeta, — al ovako se rodio u devetnaestom stoljeću, pa posto bratinac. Odkad se upisao u bratstvo, već o ničem ne sanjao, ne govorio no o bratstvu, — to mu se saljalo u krv i prometnulo u drugu narav, pa već bez bratstva ni živjet, kô ni riba bez vode. Njegovi razgovori bili ciele prodike o svetih i sveticah, — njegove sanje ne bilo drugo van čislo raznih nebešćanskih prikaza i snovidjenja. Njemu se prikazalo otvoreno nebo, — njemu se prikaza slika budućega obćenitoga suda u jozafatskoj dolini. On jedini vidio u selu nebesku strjelicu, koja je udarila iz vedra neba i pred njim se zarivala u zemlju. Da se piše, knjiga bi se izpisala njegovih sanja i prikaza. Desi li se gdjegod proštenje, ma koliko daleko bilo, ma kako nevrieme udaralo, ma kako sunce pripicalo — Grga bi znao skupiti njekoliko braće, spodbiti bratinsku zastavu, pa pred malom svojom četom koracati pjevajuć bratinske pjesme i moleći čislo. Na proštenju bi se pripeo na poviše mjesto, pa odanle zborio narodu: zašto nevolje na svietu, zašto kum kuma, brat brata i svoj svoga ne pazi; a narod bi lakomo slušao i u svem povladjivao tom novovjekom amienskom Petru, koji po svojem, a medj svojimi diže križarsku vojnu na grieh. — Desi li se bolnik u selu, eto Grge, kako naturiv kapu na oči, poguriv pleća žuri bolniku, pa ondje moli i bol-

nika razgovara, dok ne izdahne, ili ozdravi. U njega je bilo toliko srce, da bi svim pomogo, samo da bi imao čime i znao, kako će. Ali koliko je bio na jednu ruku pobožan, toliko je bio praznovjeran. On ti je znao u tančine sve grane i koljena toga tajinstvenoga svieta, koji mi krstimo sablastima. On je znao, kako valja kopati blago i kako ćeš poznati, gdje blago gori, premda ga do danas još izkopao nije. Čudak bio bratinac Grga, koji si s kućom i domaćim poslom slabo razbijao glavu, a naravno — jer kad čovjek trgne za nebom, slabo već mari za zemlju... Toliko o njem, a sad da vam ga pokažem.

Baš je podne u oči Ivanja, a Grga sjeo na drvnik, pa oštrim nožem djelucka kline za trošne grablje, koje pred njim leže. Spram njega čubnula ojaka žena, pa britvicom guli i križa krastavce u drvenu zdjelu; — podalje se igra Grgin jedanaestgodišnji jedinac gradeći trieskami kuću.

— Ama velim ti, Maro, — progovori Grga, uprv ruku s nožem u koljeno — znam ja to bolje nego itko u selu. Sutra je sv. Ivanje, a večeras o ponoći zri paprad. O ponoći ozri i opane; a tko se desi u taj par ondje, pa mu srećom zapane sjeme za opanak, — znat će, gdje je ukopano blago i znat će, kako ptice govore.

— Tugo moja, — kliknut će žena, — kad bi tebi moglo zapast koje sjeme u glavu, a ne u opanak, pa da se opametiš jednom i ne tražiš kruha nad pogačom — puste moje sreće! Ti već kopaš blago, odkad si poniko, pa gdje ti je? — zareza žena ljutito.

— Ne hiti, sve će Bog dati — mirio Grga videći, da je žena zapjevala staru pjesmu.

— Nisam bratinka i ne znam koliko ti, al to-

liko sam upamtila, da Bog radišu pomaže, a ti čoeče sve njâke sanje izvodiš i o blagu naklapaš, a ovamo kuća samo da nas ne poklopi. U nas ni smoka ni prismoka, kô u drugog svita; ni rubine valjane, ni meke perine — jedva da kraj s krajem vežemo. A eto i našeg Ilje, i njemu valja štogod spremit, da ne trpi, kad se opaše snagom, kô što eto nas dvoje trpimo — a bome ne ćeš hodajuć po proštenjih, potipljući se selom, a ovamo sve na mene sprtit, — očita ognjevita žena kô iz knjige.

— Šuti, ženo, da mi izpane sreća, pa da izkopam blago, otvorit ću dućan: dvie lulice, tri burmutice, pet škatulja; ja ću računati, a ti ćeš kotlove snažiti, — nasmija se Grga.

— Tebi je do šale, al znaj, ja ću te ostavit, pa se vratit, odkle sam i došla, a ti gledaj, kako ćeš brez mene. Hodat ćeš i bos i gol, — naljuti se žena,

— Polako, Maro, najprije muka, a onda dobro. A jer bi me ostavljala, — nit te morim, nit te globim, već te na meko polažem kô i sebe sama. A što bi selo reklo, da me ostaviš? — zapitat će Grga blago.

— Što je meni do sela; nitko živ ne zna, u kakovu sam jadu! — zakuka seljanka, pa pokupivši zdjelu udje u kuhinju.

— E vidiš lude žene, ma za ništa prosuzi, — kimao bratinac glavom, zakivajući kline u grablje. Nadesiv sve kako valja, diže se, protegnu se i staviv grablje pod kolnicu, otidje do kuhinjskog praga, gdje se nadviri i prosbori ženi: — Odoh ja do Stipe, kazaše mi jutros, da je obolio, pa ću ga potješiti, a vi jedite, mene ne izgledjite na večeru. — Žena nješto smrsi kroz zube, al Grga već izmaknuo na vratnice i okrenuo u selo, koje bilo odvojeno od njegove osamljene kuće, koliko bi zgodnom puškom dobacio.

II.

Nad okolicom razapeto vedro obzorje, a pun mjesec izskočio pa sablastnim svojim svjetlom srebri čislo kamenitih brežuljaka na gusto zaraslih povisokom papradi; srebri prašni kolnik, koji se izmedj brežuljaka provlači na zavoje kô vinova loza. Gluho je naokolo, sve se već živo upokojilo; — al ne, jer eno uz prvi brežuljak uzpinje se čeljade, a sjena mu pada daleko preko kolnika. Tko je božji u to doba? Vilovnjak li je, koji o ponoćno doba žuri na razkrižje vilovskom posestrimskom kolu; — a što će onda ovuda, kad nigdje na blizu razkrižja, to je s onoga kraja podno hrastova luga. Da nije hajduk, koji u ovo doba preža, eda bi uprežao nestražene obore, da ih opusti; a što će onda ovuda, kad obora u ovom kraju nigdje ni jednoga, već paprad te paprad. Žuri noćnik uz brežuljak i kad stiže na šljeme u najgušću paprad, odahnu i sbaci kabanicu, razgleda se plaho okolo i u mjesečevu sjaju pokazaše se kô na dlanu krupne obrve, šiljata brada i tankovit struk bratinca Grge.

— Mjesečina kô dan, ponoć samo što nije, a u ovo doba paprad zri! — šapnu Grga razgledav zviezde, a onda se spusti na kabanicu, pa će čekati sjeme.... Čeka Grga, čeka podugo, — davno bi već lulu izvadio i zadimio, al se boji, da ne zaplaši blago. Pokadšto se propne na noge, pa strugne očima okolicom, ne bi li gdjegod na onoj liepoj mjesečini sučio modruljaste plamene bukteća, ukopana blaga. Al koliko put se digo, toliko put i sjeo, jer nigdje ni traga ikojem plamenu. Pokadšto zirne u zviezde: da vidi, koje je doba, hoće li već ozrnit paprad. Ponoć već zamakla, a oko njega sve tiho i mirno,

pa ga u ovoj gluhoj samotinji ovako samosama sve trni prolaze. Čuje, kako mu srce silovito bije, prislonio uho, da privreba: zri li paprad — al ništa, kô da je sve očarano. Izvadio čislo, pa obredao jednom otčenaše i već načeo vjerovanje druge krunice, al kad nješto zajeca u papradi. Skupio se Grga kô zec na ležaju, kada ga nadskoče hrti.

— E sad će, već se i vile javljaju! — pomisli Grga, pa razklopi oči.

U to procvili i proplaka kô da je diete. Grgi poskočila kapa, znao je, da su to vile, koje se utaje, pa kô diete cvile. Prekrsti se u dva, u tri puta, jer krsta se nečišnjaci boje kô žive vatre. Al plač se udvostručio, pa kô da se bliža k njemu. Jadni se bratinac skamenio od muke i strave, izkolačio oči, pa ni dahnut.

— Majo, joj majo moja! — zavapi dječji glas.

Grga oživio, jer je ovaj vapaj bio prenaravan, a da bi bio vilinski glas, a od svoga postanja nikad nije čuo, da je vila svoju majku dozivala, a dosta je toga o vilah slušavo. Hitro poskočio na noge i u taj par izpade iz papradi pred njega trogodišnje, plačuće djevojče. Obeznanio se — ne zna, što će vjerovati, ili je pred njim ono ljepušno, garavo diete vila, utvora, ili zbilja kršteno čeljade.

— Majo, majo! zaplakalo curče i pritrkalo Grgi.

Ele sad već nije bilo fajde vjerovati u vilu i sablast — pravo je i pravcato diete, a ne bilo iz sela, već tudje. — Odkle ga amo, kao da je rosom palo iz vedra neba! Da se nije izgubilo, ili ga nemajka izmetnula? Takve se misli lomile Grginom glavom. Smililo mu se sirotče, pa se prigne i zagrli malu pa tješeći govorio:

— Šuti, divo, sad ćemo mi maji.

— Maji, maji — ridala mala.

Vidio on, da o papradi i o blagu ni razgovora više, — nije druge, već ajde doma, a sobom ponesi i diete. Uzeo malu u naramak, prekrio ju kabanicom, pa okrenuo doma. A putem se nagna na svakoje misli: čije li je diete; što li će mu žena, kad mjesto blaga donese tudje, kô iz oblaka palo diete.

Nije mu toliko ni do blaga, koliko je do žene. Ide, al njekako mu težko na srcu, pa što bliže selu, sve mu teže bivalo. Mala mu u naramku zaspala, a on polako koracao, da je ne probudi. Zašo i prošo selo i primaknuo se svojim vratnicam, otvorio ih, pa unišo u dvorište — polako odklenuo kuhinju, tiho tapao kuhinjom i još tiše otvorio vrata male hodajice, a sve to činio, samo da žene ne probudi, — al ga čula žena, pa jedko i porugljivo upitala:

— Nosiš li blago?

— Nosim, ženo, samo nažgi svieću, pa da vidiš božjeg blagoslova, odvrati Grga ozbiljno.

— Šališ li se? dovezat će žena začudjeno.

— Ne šalim se, — gdi je svića?

Užegla žena svieću, pa kad se razgorjela, upitat će:

— Gdi ti je blago?

— Evo ga pod kabanicom — al nekopano i nekovano blago! Pri tom razgrnu kabanicu, a na ruci mu se pokaza spavajući angjelak.

Žena osta kao izvan sebe, čas pogleda u muža si, a čas u ono diete, a kada joj se duša povratila i ona se ponješto pribrala, nape se na njega:

— A što će nam to? Odkle ti to tudje izmeće?!

— Ne viči toliko, razbudit ćeš ga — i baš si ga zaplašila. Diete se prenulo, pa razklopilo krupne

oči i pogledalo čudom oko sebe, pa kad vidje ženu, pruži ručice i zaklikta: „Majo!“ Da je od kamena, ovo bi ju moralo umekšati, i ona pridje, uze ga na ruke, pa ga napoji mliekom iz jedne posude. Kad se mala nasitila, zaspa i opet, a ona ju upokoji do svoga sinčića.

Grga to gledao pa se kamenio i krstio — što mu žena radi, ne more je ni poznati.

— Gdi si ga našo? upitat će ona.

— Našo sam ga u papradi blizu kolnika. Valjda se diete zaigralo i zaspalo, pa ga njegovi izgubili — ili ga ostavili; a Bog bi znao, kako je u paprad dospilo.

— Ostavili, ne ostavili, ti ćeš sutra pred paroka i obćinu — nek se brinu s djetetom, dosta nam je muke i s našim, — odsieče žena legavši u postelju.

— Hoću, ženo, i samu mi je do toga, da se diete vrati svojim, mirio bratinac, pa izuv opanke i ugasiv svieću, leže na trošnu postelju, gdje naskoro kruto usnu . . .

Sutra dan krenu s djetetom k paroku, pa mu izkaza, što je znao o djetetu, a parok ga naputi načelniku, pa i njemu morade svu zgodu izpričati.

— E moj Grga, tu ti ja znam, koliko i ti. Mi ćemo učiniti, što mognemo. Razpitat ćemo u svoj krajini, otisnut ćemo po novinah, pa što Bog dade. A dok se njegovi ne nadju, ti zadrži diete; — tako načelnik.

— A što, načelniče, ako se nitko njegovih ne nadje?

— Onda, Grga, nije fajde, valja da ga hraniš, jer ti si ga našo.

— Je l' pravo, načelniče, ako Boga znadeš, da na meni siromaku ostane kraj tolikih gazda, koji bi

mogli i stotinu ovakih prehraniti, a ja jedva kraj s krajem vežem!? — zavapi Grga.

— Nije pravo, kume Grga, al u slavu božju, što ne bi i tu muku podnio! Tako ti, kume, tako, — potrepta ga načelnik po ramenih.

Vratio se bratinac doma — a obćina razturila glase krajinom, razturila pozive po novinah — al sve utaman, nijedna cigla duša ne poiska diete, koje se bilo u Grginoj kući upitomilo i priljubilo jedanaestgodišnjem Ilji kô rodjenomu bratu. Dan po dan i selo zaboravi, da mala Janja nije Grgina kći.

III.

Petnaest se izvilo ljeta od onog, u prvom poglavju pripoviedana zgodjaja; i opet nadošao dan u oči Ivanja. U Grginom domu mrvu se izmienilo. Janja ponarasla, pa se ljepotom nadmiće najglavnijom djevojkom u selu. Bog i selo znadu, koliko put se zavadili momci zbog nje — koliko ju majka u srcu vjerilo za svoga sokola, koliko ju očiju od draga zobalo, gdje bi osvanula. Al Janja svakoga na jednako dočikala i popraćala; samo s Iljom bratom svojim njekako kao drugi pazar razmeće i ljepšu pjesmu gudi. Je l' u kolu, do njega će poigrati; je l' u žetvi, do njega će srpom obarati klasje; je l' u berbi, s njime će jednu brazdu goniti; je l' na prelu, drugoga će bocnuti, a njemu će milu lanuti; je l' u crkvi, za njim će se osvrnut, na njega se voljko osmiehnuti, ma se poočim Grga oguli koreći, kako crkva nije prelo ni razgovor . . . Ako djevojka i ne kaza riečma, da joj Ilje pola srca njena, osjetiše momci, da tu kitu ružmarina ne će za svoj kalpak zaticati, pa i nehote odstupiše i mejdan na Ilji ostaviše.

Grga u ovih petnaest godina sve svoju izgonio, što dikla navikla; al kako mu sinak ojačao, ponarasla mu krila, pa se okriepio u domu. I njive mu bolje rodile i konji vilovnije potezali, a našlo se i njekoliko glava rogate marve, koju na stanu hranila, pojila i dojila Janja. Pa i večeras otišla na stan, da podmiri blago, a Ilje potjero na Savu po šljunak, pa evo se i unoćalo, a njega još nema. U Grginoj hodajici gori svieća; na prostrtu jelovu stolu u zemljanoj zdjelici gruda sira, do zdjelice njekoliko glavica crljena luka, a za stolom Grga i njegova vjerenica, pa sladko večeraju, da je za carskim stolom, — ne bi sladje i draže. Iz kuhinje se čuje cvrljuk, kô da se nad vatrom mast prži, al kako su zatvorena vrata od hodaje, ne mogu vam ugonenuti, što je.

Grga mirno dohvaća nožem sir, a žena mu križa luk, pa izpod oka škilji u bratinca, a onda udari u glasan smieh.

Grga izkolačio oči na ženu — ne zna žalostan, što joj bi odjednoč, pa se onoliko smije.

— Ama, ženska glavo, što ti je, pa se napela toliko smijat? — u njeke će kô u čudu upitat.

— Pade mi nješto na pamet, — dometnu žena umirivši se ponješto.

— A što dobra?

— Kaki nam je sutrašnji dan? lukavo će ona.

— Sveto Ivanje, misa i proštenje u Šašincih — da sam išta čiliji, otišo bi . . .

— Polako, polako; — proći će to i brez tebe. Zar ti moraš svakomu loncu biti zaklopac, saleti mu jedko u rieč. Al mi se čini, da si zaboravio: da večeras paprad zri i blago se kopa, — ubosti će vjerenica.

— Baš tako, Mare, — znam, kud šibaš; al neka

ti! Pa zar nisam prije petnaest godina u današnju noć našao blago, koje se i tebi pripelo na srce, pa ga već ne bi dala, da ti krunu u zamjenu ponude, ponosno će Grga.

— Lasno je za to, što se meni pripelo, al se pripelo i našem Ilji, pa s toga mi srce prepuno, da bi mogla po vas dan i pjevat i plakat od draga.

— Davno sam ja udibao (uvrebao), da se to dvoje svita rado gledje, — eh pa moj im blagoslov! Što esapiš, Maro, hoćemo li o sv. Kati svatove tračiti?

— Ne marim, imamo čime otračiti, ako i ne mognemo gazdinski, a mi ćemo sirotinjski, — povladi Mara, a suze joj povru na oči.

— Amen! zapečati bratinac sklopiv ruke. I tišina zavlada u hodajici, samo u kuhinji nestalo cvrljuka, al zato šumilo, praskalo i pucketalo, kô da se granje upalilo.

— Dragi Bože, što je to? — zaupi Mara skočivši kô ožežena. Kuku! da se nije slanina upalila, koju sam ostavila na vatri, da se prži, da bude večera djeci, kad se vrate! I kô vilovna poleti i otvori vrata, a to kuhinja u plamenu, koji udari na valove u hodaju. Oko banka bila hrpa suvari, pa se zapalilo, i već plamen ogrli drveni dimnjak.

— Pritvori vrata, jer ćemo se živi spržit! — viknu Grga ženi, al ova se skamenila, pa i ne čuje, što joj govori. Skoči Grga, pa pritvori vrata, a onda otvori uzano okno, promoli glavu i uze u sav glas vikati: vatra! — e bi koga još u sretno doba dovikao.

Jadni ljudi, izgorjet će živi, ako im za dobe nitko ne pomogne!

Kroz okno ne mogu, jer su okna toli uzana, da ne propušćaju odraslo čeljade, a amo dosta jaka, da ih

golima rukama ne možeš razvaliti. Kroz kuhinju ne mogu, jer bi se prije reda spržili. Kuća osamljena, doba od večere, pa težko će tkogod na vrieme i plamen suočiti. Sve to Grga znao, a ipak bez preduška vikao.

— Uduši me dim! — jauknu žena izsred dima, koji bio prepunio hodaju.

— Na okno, ženo, pa ćemo čekati, dok Bog ne pomogne! uputi bratinac udariv i opet u sav glas vikati: vatra!

— Joj babo! majko moja! — kliknu u taj par pred kućom djevojački glas.

— Pomozi, Janjo, jer ćemo eto živi izgoriti! obveseli se Grga svojoj pokćerki, koja se bila povratila sa stana.

— Voljani Bože! zavapi djevojka i ko striela poleti u dvorište, pa na drvnik i pograbi ondje sjekiru, koju je bila ostavila koleći cjepanice i u tri skoka izleti pred kuću, pa zamahnuvši sjekirom doviknu poočimu:

— Odstupi, bâbo! I tek ovaj odstupio, grunu sjekira u okno i od jednog trena razbi okvir i odvali komad pletera i mazom uliepljena zida. Udarac za udarcem padao i komad po komad odpadao, dok se ne provali tolika struga u zidu, da su mogli izići na zrak. Tek se oni izvukli, a hodaja planu plamenom; da počasiše još koji tren, živi bi se spržili na onoj žari. Plamen već lizao krovom, a suha ražova slama buknu kô barut i sad tek prasnuše puške, zajeca zvono, zaupi vika, a sviet se strka, da gasi i otimlje. U to zaruže kola, a malo poslije protura se kroz svjetinu čil i jarostan momak, al ubliedio licem kô planinski snieg. Bio to Ilje, koji se sa Save vratio

i nadošao baš u onaj čas, kad se kuća složila na hrpu, a žareće iskre kô mravi zaigrale u visinu i kolom po narodu.

— Kuku, sine, ode naša sirotinja! Pa da ne bi Janje, platismo ti glavom! — zakukala majka ovijajući se izlomljena i strvena sinu oko vrata. Kad ovaj začu, što uradi djevojka. okrenu se, pa pristupi sestri, koja je jošte u ruci držala sjekiru.

— Janjo!... kliknu neopisivim žarom, pa od silnih šarih osjećaja, koji mu vreli srcem, ne uzmože ni cigle više proustiti, već mu ostaše oči na djevojci, koja mu toliko omilje, da bi mu srce puklo, da ju po nevolji kojoj izgubi.

— Kuku, dico, eto vam izgoriše svatovi! — bugarila Mara.

— Čovik snuje, a Bog boguje; što nije danas, bit će sutra! — tješio bratinac, — ajte ljudi, koji će nas na konak primiti?

— Svi — evo biraj, komu ćeš? Što tebe danas, može nas sutra! — ujedanak će seljani i povedoše pogorelce u selo . . .

Godinu dana poslije, njekako pred sv. Katu, čudan ti život u Grginoj novoj kući. I u domu i pred domom žene, djevojke i muževi, svi opremljeni, ko da će u crkvu, svi veseli i zakićeni, kô da su svatovi. I jesu svatovi Iljini i Janjini, i eno mladenaca u hodaji, gdje ištu blagoslov od roditelja, prije no će na vjenčanje. Baš sada se podigo Grga i metnuo ruku na garavu kosu liepe zaručnice, oko mu se zalilo suzami, a glas mu poigravao, kad izreče: Sinulo je meni sunce, kad sam tebe našo — a u tebi — nit kovano nit kopano blago!

Vukodlak.

Umro je — ne će više — samo što je zažmirio očima, zaigrao trepavicama — duboko — duboko uzdahnuo — protegnuo se — pa ni makac više!

Umro Kuzma s marinjskom sviećom u ruci. Umro ni za plotom, ni za kućom, ni u šteti, ni u kradji, nego u svojoj kući, na svojoj slami, ele kako vidiš: umro je kršćanski!

Na vratnice Kuzmine odrpane kućice izišla ostara, maljušna, osušena, čadjava baka, zadnji ogranak Kuzmina plemena, jedini baštinik Kuzmina imena i blaga. Izišla baka na vratnice, pa suhim okom, a plačnim glasom zakuka:

— Stano, o Stano!

— Oj babo Orko! ozva se gojna reduša iz komšiluka iza banka i lonaca — bilo njekako o užini.

— Umro Kuzma! jauknu baka.

— Umro! kliknu Stana. Dè, bako, sad ću ja! I Stana od silne plahosti prevrnu i lonac s pasuljem, koji baš htjela zasoliti — eh hitar sreću preskače — pa kad vidje, šta uradi, uhvati se za šamiju: „Uh jadne mene!“ — Ne zna jadnica, šta bi prije, il bi kupila pasulj, il na plot, pa dojavit komšiluku neočekivanu viest smrti Kuzmine. Pasulj propao kao propao — ode Stana na plot, pa će doviknut drúgi preko plota, koja baš pod dudom tukla lan.

— Drûgo Maro, drûgo Maro, umro Kuzma!

Mara pobaci stapalo i lan, pa brže na plot, pa dojavi Jagodi, a Jagoda opet preko plota Bari, a

Bara Šećerki itd. Što bi dlanom o dlan udario, raznese se kao brzojavom selom viest: „umro Kuzma!“

Uzrujalo se i staro i mlado, sve navrvilo, da vidi Kuzmu. Jedni dolaze, popostoje, drugi odlaze. Baš sad izišla hrpa žena — živo razgovarajući i rekao bih prepirući se.

— Baš umro! — reći će debela Bara.

— Da, umro! — lopov bio — lopov umro — zatro mu se trag! javi se Jagoda.

— Hvala dragoj Gospi, da nije više! A ja sam već odavna znala, da se nješto iza brda valja, tri mi noći uzastopce na san krvav izlazio — sve u bieloj, dugoj rubini, izbode se ugojena bratinka.

— O svitu, svitu, kamo sreće da je prije! Mnoga je sirota rad njega proplakala! uplete se jezičava Stana.

— Ali i njemu je vrag zakrenuo vratom — gorko će Šećerka.

— Ta nije vrag — križ ga sveti potro — ta umro je s marinjskom sviećom u ruci, a znaš, da vrag ne će na sveto, izpravit će bratinka.

Tako se tuj naklapalo i razpredalo do mile volje, a sve na raboš pokojnoga Kuzme. Dok su žene jezičale, dotle ljudi po zakonu spremili Kuzmu. Jedan otrkao obćini po atestat (smrtovnicu), pa će s pismom paroku i odmah nadesit, kad će biti pokop, hoće li se sa dva, sa tri il sa jednim popom ukopat, hoće li u jedan, u dva, u tri člana zvona zvonit, hoće li ga pratiti barjaci i crkveni duplieri; sve to valja znati, da se uzmogne odsjeći i plaća popu, crkvi i zvonaru. Drugi dotle okupali, obukli i namjestili Kuzmu na odar pod prozore, upalili dvie voštanice, povješali na prozore vezene otarke, koje

će privezat na križ, barjake i popa, neka nosi mjesto svieće. Treći skinuli s tavana suhih, hrastovih dasaka, sjeli na drvnik, pa bradvom tešu i sklapaju Kuzmin lies. Do njih je čutura i zdjela suha mesa, kobasica, kulina; — u Kuzme je bilo toga ćara dosta. Jedan će tesati križ, a nevješta ruka, nevješta perkovačkoga ksilografa ureza tupim obrezačem kriva i spravna, okratka i naduga, dakle napolična slova: „Kuzma". Taj rezbar pojimao dobro važnost i zamašitost zamašitoga, barem po selo, Kuzme, pa nije htio izpisivati svega, nego samo tekar, baš kako pristaje velikim ljudem. A tko je Kuzma? Što poradi, pa njegova smrt uzbudi toliku bruku u Perkovcih? Što počini, pa si osvoji onako liepo mjesto u nizovih znamenitih, a sada već pokojnih — perkovačkih velikana?

Na ovo ćemo odgovoriti okostnicom Kuzmina života.

Kuzma se rodio, odgojio i izučio u selu. Izučio zanat, kao i drugi zanatlija, al zanat bez muke i truda, — jer paliti svieće nije sigurno muka, a Kuzma je za cieloga svoga života palio djavolu svieće, ili štono vele: „Sadio s vragom tikve," — pa ih njekad on vragu slupao o glavu, a njekada i vrag njemu. Pa kako je bio zlatnih ruku, svašta mu se za ruke liepilo, ništa mu se oku oteti ne moglo. Ako ćemo vjerovati ustmenom predavanju, to se njegovo koljeno već od starina bavilo ovim zanatom. Pradjed mu bio, ako smijem vjerovat ustmenomu predavanju: ubojica, — djed: palikuća, — otac: konjokradica, a nije ni debelom bravu zabavljo, a baš ni puranu u kočaku; a sin Kuzma bio pravi živcati genij, jer sve ove grane hajdučkoga zanata kao djedovsku

baštinu skupio on i skljuko u svoju glavu, vješte ruke i hitre noge. Kao sva gospodska djeca, tako i Kuzma imao uz otca i svoga odgojitelja, i to vjerna druga svoga dade, koji mu je prva počela hajdučkoga zanata kao kozice ciepio u krv i narav. — A mladi Kuzma sve primao i od jednom lovio mozgom, kao da mu najsladje bajke i priče priča. Ma ne čudi se: Čifutče i hajduče svojim se zanatom na sviet radjaju, prvi kao račundžija, drugi kao hajduče. Već u šestnaestoj godini Kuzma je u veliku štetu zalazio. Ele jednoga dana provedoše ga kroz selo, ruku naopako savezanih, a na plećih pronese dvie pole slanine. Skliktalo se oko njega malo i veliko, svako znalo nješta reći, mrvo bocnut, lako poškakljiti, samo stari klimali glavom i proricali: da će se Kuzma još visoko uzpeti! I tako Kuzma dan po dan izadje zbilja na glas, al hajdučki glas. U kolu, na prelu i posielu pjevale djevojke njegova junačka djela, a pjesme jesu odalice puste, pa čuk po čuk — razglasa se njegovo ime po svoj okolici.

Naš se Kuzma za života svoga dosta nakrčio po tudjih oborih, kočacih, pojatah i tavanih, pa opet ne bilo u njega stečevine, već što kuc, to muc. Na njegov nasap udarao neprekidce vražji razsap. U selu svaki sa Kuzmom liepo, a moj se Kuzma razkoračio kao Vlah u širokoj kući — on gazda — on selu: Bog! Al svačija za vremena, pa i njegova; — nije ga stigla ljudska pravda, al ga je stigla božja — umro je! — Eh zgodne li smrti uz onako nezgodan život!

Sutradan dodje pop — opoja ga, oškropi ga, okadi ga — pa u groblje. Kako je kršćanski umro, onako ga kršćanski i zaroniše u raku, baš pod gra-

natom trešnjom, neka mu se zna za grob, kad već ne bude onoga hrastovoga križa, što no mu ga zatakoše čelo glave. . . . Razbježa se sviet širom — osta Kuzma hladujući. Zaigrao vjetrić, zašuštio lišćem, doletio divlji golub, zagukao njekoliko, rekli bi: duša Kuzmina, — da je išta svetijeg života bio . . .

Mirno je . . . opustilo groblje. Dan, dva se spominjala smrt Kuzmina, a onda i ona uzmakla i utonula u ropotarnicu dnevnih zgoda i zgodjaja — uzmakla novim zgodam i nezgodam selskim. . . Jednog ranog jutra usta klepet klepaka, usta trka i zvizga biesnih paripa. Dojašili konjari sa konaka, al ne jaše, kao što inako jaše, no se žure, kano što se dosad nikad žurili niesu: — njetko bez kape, njetko bez kabanice, njetko samo da ne popuzne s plaha konja, a njetko uz konja naporedo bjega. Što je Bože, pa te sokolove selske toliko zaplašilo, koje ništa zaplašiti ne će ni u kavgi na divanu, ni u kolu u pol sela, ni u tudjem kukuruzu, ni u šteti na tudjem žitu. Mora da je nješta neobična. I jest neobična: — Kuzma se povukodlačio!

Pasli djavoli konje u rosnoj i debeloj travi oko groblja i po groblju. Ukraj groblja naložili vatru — ima drva, ima suvari, — nema li toga — ima tudjih ograda i vrljika, odvali komad, pa naloži vatru i ogrij se, — jer svatko sebi najvoli, a ti sokolići nikako ne tuve onu tananu razliku medju mojim i tvojim. Grijući se pri vatri i pekući na žari kukuruz i dubleke u svake su šale udarili — istor propišti, procvili, a onda zalaja kao štene u groblju. Djipili na noge — mjesečina kao dan — raztvorili usta, razklopili oči, a kapa poskočila na vrh glave — laje nješta u pol groblja — laje baš pod trešnjom,

a čini se kao da je iz Kuzmina groba. Dok oni kao ukopani stoje, razklopi se Kuzmin grob, a iz groba uzkrsnuo živ živcati Kuzma, golem kao jela, crn kao Arapin, krvavih očiju, a za njim se pokrov mota, isti onaj, u kom ga ukopaše. Kad izidje na vrh groba — protegnu se — protegnu se i segnu u oblak pa polako smjeri preko grobova. . . .

Skoče momci kao pomamni: koji su junačniji, hitaju se na gole konje, a plašljiviji nema kada ni na konja, već sa konjem naporedo bježi. Strpali se konji i momci, pa u družtvu okrenuli kao bez duše u selo.

Uzkomešalo se malo i veliko, kuće se tvrde, vrata se zaklipljuju, sobe se svetom vodom škrope, da vukodlak k njima ne mogne. Usta kukanje po kućah: „Bože mili, kud će tuga do u rod, — voda nas topi, led nas bije, vatra nas pali, pošast nas mori, gospoda gule, a evo će nas sad i vukodlak morit!“

Kako se Kuzma povukodlačio, razno goneću: jedan vidio, kako je mačka preko njega djipila; drugi, ker (pas) se očešo o njeg; treći ovo, četvrti ono, ele kako mu drago, samo Kuzma: vukodlak! A selo i vukodlak ne mogu biti, dva protivna pola, koja se uz svu fizičnu mudroliju sljubiti ne će i ne mogu — ili selo izselit, ili vukodlaka umorit, druge nije. A kako umorit?

I tomu se domislila pučka domislica: usieci trogran glogov kolac, otidji po bielom danu na groblje, odrovi raku i zagnaj ga vukodlaku u prsa, on će ruknut, al i izdahnut.

Sutradan skupilo se selo, njetko usjekao glogov trograni kolac, pa hajd na groblje. Tiho tapaju, dok

*

ne dotapaše na groblje — dohvatiše lopate, razgrniše raku, — kad tamo, a lies zatvoren, kao kad su ga jučer metnuli, al do liesa što je? — nješto se miče — živo je — vukodlak? — nije — maleno je — skupilo se u kolač, izpružilo glavu i šiljatu gubicu, izklieštilo oči, pa se sjaju kao dvie svieće. Oko groba sturali se ljudi, raztegli vratove — upiljili očima, razkrilili ruke, pa ostali kao ukopani od čuda i snebivanja. . . . Šta je, šta je? — pitaju oni, koji ne mogoše ulovit mjesta na rubu groba — nego se turaju i propinju na ramena, da ukradu očima: šta je u grobu? Istor viknu njetko: „Lisica!“ — i iz trideset grla odjeknu: „Lisica!“ Ta da joj njezin . . . amo pušku! amo lopatu! amo kolac — neka znade, kada je u grob zalazila i tuj se kotila!

Te njetko puškom, njetko kolcem, njetko lopatom ubiše zbilja u grobu lisicu — vukodlaka.

Crkvenjak.

Ta tko je to?

Selski tip, kojeg nipošto ne mogu obići u tih selskih crticah. Crkvenjak je čovjek kô i svaki drugi, al u selu još i više. To ti je — ako i ne baš temeljni kamen selske crkve — al svakako jedan najzamašnijih stupova. To ti je samouki crkveni dekorateur — desno krilo selskoga župnika, apoštol njegovih ideja. Ta vidjet ćeš, da on nije kokošji kašalj, samo dok ti sve izbrojim, što sve crkvenjakove ruke, noge i glava premetnu i porade, a sve na to veću slavu božju, crkve, pa i — svoju.

Stari je Mata crkvenjak — ali nije samo Mata: i njegov djed i njegov pradjed, svi su bili crkvenjaci i hvala Bogu, bit će mu i sin, pa dadne li Bog, bit će mu i unuk. Ovo je iznimka — ta nema pravila bez iznimke, niti puta bez stranputice, pa tako eto i moglo crkvenjačko izborno pravo preći i ustalit se u Matinoj kući kô nasljedno. Crkvenjak Mata zasjeko tamo u sedamdesetu, al još je kršan, koštunjav — ovamo povisok, spravan, garavih obraza, garavih očiju, čupavih siedih lasi, koje vaviek zaklisi, pa kô da ga njetko olizo. Živ i okretan na ulici, al u crkvi, kô u kući božjoj skroman i tijačak kô od voštanica čadjavi Jerko, koji eno u selskoj crkvi pod korom uživa svoj krvavo zasluženi mir, a njekada je kitio oltar, njekada se hiljade pred njim savijale, a stotine voštanica u njegovu slavu izgorjele — danas eto nitko ga i ne gledi. Kadkad samo ako ga se sjeti koja baka, koja ga je poznavala, dok je

bio u napunu svoga veličja i sjaja — pa mu zapali tanku svjećiću.

Mata je mirna i poštena duša, ta inače ne bi ni bio crkvenjakom. Mata je oženjen — on i vjerenica, kô dvoje golubića. Četrdeset su godina zajedno, al za četrdeset godina ne bilo medj njima kavge i inata, kô da su u oči vjenčanja pregazili preko cvieta miloduha. Ponos i dika majčin jedinak je Tuna — al inače izpljuniti Mata.

Nedjelja i baš nedjelja mlada; — već zvono prvi put odzvonilo — divotinke selske zavukle se u svoje šimšir-hodajice, da se predjenu iz pepeljuge u vile; — način je isti, pomagala ista kô u izvještite velegradjanke: malo bjelila, mrvo rumenila, mnogo veza, nješto svile, nješto zlata, dosta cvieća — i čarolija gotova. U zgodnoj sobici pred okruglim, jelovim, crljeno ofrajkanim stolom stoji Mata čist i uredan.

— Babo, ded mi sveži maramu, prvi put je odzvonilo, a ja još puno toga imam sredit u crkvi.

— Evo, evo! — javi se ostara žena povezavši vještom rukom maramu oko Matina grla. Četrdeset godina ničije se ruke do njenih ne takoše grla i marame Matine.

— Gdi je kapa?

— Evo kapa.

— Gdi su otčenaši?

— Evo i otčenaši... hitro će baka izvukavši izpod vanjkuša brojanice.

— Sad još štap.

— Evo i štap, na, — hajd u ime božje!

I Mata s kapom, štapom i otčenaši krenu ponosno i hitro u crkvu. Prvo zvono, — u crkvi se već skupile bake, klepeću brojanice, papću ustnice, lome

se prsti, kadkad se odkrade i po koji uzdah u crkveno svodovlje. Pobožno zakorači Mata u crkvu, pobožno se poškropi sv. vodom, tihano okrenuo kroz crkvu, pa u sakrištiju. Objesi kapu, spusti brojanice na prozor, u zakutak sklone drenovac, izvuče ladice iz ormara, povadi cvjetove, nakiti voštanice na glavnom oltaru, razastre svečano, misno ruho, pripravi hostiju — uzme brojanice i klekne u klecala, te moli — moli Mata za pokojne duše — za krive i nekrive, sklapa ruke, bije se u prsa, izvraća očima — eh pobožan je Mata!

— Natrag djavoli! — viknu Mata zamahnuv brojanicami na djecu, koja navalila u hrpah k oltaru — i opet trže moliti. Zvono se oglasi po drugi put, al Mata sve moli i moli. Kô razbijena vojska navališe djevojke trobozanu (ograda pred oltarom) — a te vijoglavke ne mogu s mirom, no smiehom, šaptom i lupom.

— Mir, vi curetine! — okosi se ljutito na ove svakim vezom, svilom, zlatom, srebrom i perjem napirlitane selske divotinke. Vidio Mata, da uz svu volju nema više razgovora s Bogom, — pa zato skupi brojanice i skljukav ih u njedra udje u sakrištiju.

Treći put se oglasila zvona, a župnik u sakrištiju. Mata se klanja i savija, kô izlizana britvica, hitro snimlje sa župnika kaput, laća se biele nadramnice, pruža ju zgodno župniku na ruke, onda dohvati dugu košulju, koju vješto prebaci župniku na ramena, pa nadesiv i skupiv izotraga košulju u nabore, kako to samo on umije, — dodade manipul, pa štolu, pa kazulu i sada je župnik spreman.

Zvonce ciliknu, a svećenik k oltaru. Mata se vrti i okreće kô na igli. Sa klina dohvatio kadionik

sa živim ugljenom, sa ormana tamjan, preko ruke prebacio koprenu, pa pohitio pred oltar. Dotle svećenik izvadio presveto, Mato podkučio kadionik, ogrnio župnika plaštem, pa se spustio na prve oltarske stube, izvadio otčenaše, skupio šake i bije se u prsa, — čelo skučio do podnožja, sav je savcat proniknut riečmi:

Sad pred tvojim veličanstvom
Mi svi u prah padamo.

Misa se počne — prosliedi i dovrši. — Sad Mata sve opet sredi i na svoje mjesto smiri, potrne voštanice, poskida cvjetove. Sviet već ostavio crkvu, najpotlanji otišo Mata.

Ovo, što sam do sad kazo, samo je nješto, al nipošto sve. Jesu li javni obhodi, tko pazi na red, tko svojom zamašitošću zauzdaje onu živu, pustu i mamenu mladež? — Mata! Tko pazi na crkvene blagajne i riznicu? — Mata! Koga će župnik zovnut, s kime li ugovarat, treba li u crkvu što namaknut: novi čirak, novi Jerko, nova paramenta, nova zastava, novi piskovi u orgulje? — Matu, a koga bi drugog! Tko o sv. tri kralja uprti vreću na ramena i tko sa kapelanom kuće blagosivlje? — Mata! Tko o Brašančevu sivnice gradi, tko o Božiću kiti betlemsku štalicu, tko o Uzkrsu namiešća božji grob, tko o suhoj korizmi omata križeve modrimi zasloni, tko za svibanjske pobožnosti vjenčava Gospine oltare mirisnim cviećem? — Ta crkvenjak Mata, braćo draga!

U oči velike sriede župnik će Mati:

— Mata, valja u Djakovo po ulje.

— Gospodine, vi znate, da je meni pravo.

— Spremi kola, da ranije krenemo.

— Nemajte brige.

Mati je najdraže, kad može u Djakovo po ulje, ta onda se barem more nagledati u crkvi svetosti i ljepota, što nigdje drugdje. Popovi sa svih strana: stari, mladi, mršavi, gojni, a svi u srebru i u zlatu, a medj njima biskup kao sunce, gore oči u njeg gledajući. — Svi ga dvore, jedni s kapom, drugi štapom, treći jevandjeljem, četvrti s pregačem, peti ovim, šesti onim. A Mata to gledi, — gledi i moli Boga, da nikad ne bude kraja i konca. Tuj mu se tek razklopi srce, a iz njega proviruju sve želje, sve molbe i svi uzdisaji, koje je za godinu dana spremo i sasipavo u srce i tuj ih kô u kakvom hambariću čuvao i njegovao samo za ovaj jedin jedincati dan u godini, da ih tada Bogu prikaže. Tek se misa dopjevala, a Mata sa škrinjicom u crkveno predvorje, gdje djakovački nadarbenik dieli pod misom blagosovljeno ulje. Redom dolaze, redom primaju, redom odlaze.

Pa zašto Mata sve to radi, — samo zato, što je crkvenjak? I je i nije. — Ako zažmiriš i previdiš: da Mata samo zato, što je crkvenjak, ne mora davati male i velike luknje župniku, ne mora rabotit obćinsku rabotu — onda jest; — al ako si opet tako vidovit, da toga previdjeti ne možeš, — onda nije. Ono s obćinskom rabotom, reko bih, da nije čist groš. Njekada je crkvenjačtvo bio mastan zalogaj, al danas — danas, brate, ne znam, ima li postnijih zalogaja, no što su: crkvenjačtvo i — hrvatski ustav.

P i s m o.

Sunce nizi prinizuje, — sumračje se navuklo; — u Grginoj kući skupili se domari na večeru. Na stolu mrsa izobilja: — ne zna se tude za nerodicu i nevoljicu. S prsti lome kuhana rebra, s prsti lome bieli hljeb, a svi šute, kô da su se zavjetovali: ne jezičati za godinu dana. Čini mi se, da se nješto u toj inače vedroj kući zamaglilo, pa će magla u skoro u oblak se zbiti, a iz oblaka ukrstati munje tuge i jadovanja. U pročelju sjedi starac, domaćin Grga, do njega se podniemila pristara žena — pa nit šta jede, nit pije, samo pilji očima u plavog, mekog, modrookog i zdravog muža, koji nesigurnom rukom primiče zalogaj k ustima, žvače i jedva ga protiskuje kroz grlo, — gledi majka sina, a suze joj se krûne i padaju na bieli stolnjak. A i svi domari sjetno neveselo, samo podmladak do peći oko okrugle sinije bučan i vragometan, — ti mali djavolani ne znaju za jad i brigu, van kako će se naigrati, najedkati i naspavati, pa opet naigrati, najedkati se i naspavati.

Istor kucnu njetko u stakla — svi uzviše glave — samo plavom odbjegla sva krvca iz punanoga obraza i zalogaj se okliznuo izmedj prsta, a ruka mu kô odsječena pala na stol.

— Kume Grga! o kume Gr . . ! javi se iz mraka okrupan, al kô britva oštar glas.

— Evo, evo, kneže! skoči domaćin i otvori prozor.

— Sutra u osam sati da je Mata kod kotara: — „vezetacija“. Nek ne fali; znaš, kume, da sa carem nema šale, — pljucnu knez pomilovav dlanom omašni brk.

— Nemaš brige; — ded, kume, jednu čašu vina!

— Ta pa de na božju slavu; kud tud — i kum izkapi, pa će onda: Hvala, kume!

— Ded još koju.

— Ne mogu, žuri mi se. Laku noć!

— Laku noć! doviknu domaćin i zatvori prozor. Eto, sine, čuo si — sutra kotaru na „vezetaciju“. Ja ću te voziti na naših kolih — tako je i mene moj daka vozio, — primili me i evo me hvala Bogu zdrava i živa. Uzmu li te — božja volja. Ja ću s kućom gospodarit, kô što sam i do sad; — dadne li Bog — ti opet naš. Babo, ne plači —! opomenu starac, kad vidje, kako žena zajauka.

— Kako plakati ne ću, kad njega samo jedinog velikog imam, pa eto će mi i njega oteti!

— Što bit mora, biti mora — tvoje kukanje ništa ne pomaže.

— Godina nema, kako ga oženismo, što će žena, što li će mali njegov Adam — ako otca u soldate primu — kuku njojzi sirotici!

— Što i druge žene. Ne kukaj, babo, nije za glavu.

I dugo još mirio Grga — tek pred zoru poliegali, a kad sunce skočilo, vozio on svoga sina kotaru... Što da vam nižem: kako je na novačenju? Mata je kršan, jedar — milina ga pogledati. Uvedoše ga, da je pod vješala, ne bi teže bilo. Pritrka doktor kô zgranut, opipa mu mišice, okrenu ga do dva i tri puta, pa ga pljesnu po gojnih ramenih — i „tauglich!“ Pod Matom umal ne klonuše noge, — zadrhta mu tielo, kô da ga groznica trese, — koža mu se naježuri, kô da je u ledenjari, mutno pogleda u vojnike, kô omamljen pokupi gaće i što poslije radio, sve ko sanen radio. Čudna li je domašaja po našeg

selskog junaka riečca: „tauglich!“— većini na jednako zvoni kô: „na vješala!“ Položio zakletvu, koju do pole nije razumio, a do pole prečuo.

Kad se to svršilo, skupi se, pa s otcem doma; — prvog listopada u Osiek — tako glasila zapovied. Doma novi jadi. Majka i žena da se utope u suzah. Tješi Grga, tješi Mata, tješi bolan bolnoga. Kakve se guje oko Matina srca svijaju, reći će u kratko ovaj ulomak iz poveće pjesme, koju dobih od njekog vojnika:

Odoh kući žalostan i tužan,
Kao da sam milijune dužan,
Kod kuće me dočekala mama,
Pa me pita: »Jesi l', sine, gladan?«
»Nisam, mati, ni žedan, ni gladan
Već sam, mati, i tužan i jadan,
Evo muka od jada me fata:
Okruni me Švabo za soldata,
Nemam mira, kao da sam bisan,
Barem da se oženio nisam!
Žena mlada, kaka mi je fajda?
Nij' mi žao ni tate ni mame,
Kô što mi je moje žene mlade;
Kad pogledam u nje bilo lice,
Kakve će ju ljubit nagrdice!«

Dan po dan — dojde i prvi listopad. Kola već spremna, u kolih torba piva i jestiva, što je brižna majka i mila ženica, jedna jedinku, druga drûgu vjenčanomu pripremila. Dvorište krcato svojte i rodbine. A on eno blied kô glogov cviet, ogrnuo se kabanicom, pruži ruke i dovikuje: „S Bogom!“

— S Bogom, kume! S Bogom striče, tetče, snašo — i sa svakim se rukuje i grli.

— S Bogom pošo u sto dobrih časa! — odzdravlja rodbina.

I sin poletio, pa će na kola, al u taj par izvrpa se iz hrpe majka:

— Ta sine rodjeni, zar ćeš tako svoju majku ostaviti? zakuka roditeljka i poleti k njemu.

— Majko ljubezna — s Bogom! i majka se ovi sinu oko grla; a suzami svojimi okvasi one bliede obraze, pomrsi one plave brčiće.

— Nikad te moje oči ne vidješe!

— Nemoj plakati, ta eto mene za koji dan na „urlaf“, — i nježno se izvi iz majčina zagrljaja i već se prihvatio lievče, pa će skočiti u kola, kad eto cikne nječje grlo.

— O Mata, vjereniče moj, zar se s tvojom Anom ni ogrliti, ni poljubiti?

Okrenu se Mata, a krasna, mlada žena s malim angjelkom u naramku doleti.

— Vidj tvoga maloga Adama — i pruži mu malog, koji ne znajuć što biva, udari u plač, a jadni otac primi sina i obasu ga ognjevitimi cjelovi. Trzaju mu se obrazi, drhću mu ustnice, mute mu se oči i kad vrati sina, a ogrli vjerenicu — prosuše mu se suze — suze, koje je davno u sebi suzbijo i sustezo, sad ne uzmože — sad ih pusti, — i bolje je, jer bi prepuno srce prepuknut moralo u grudih. Svi plaču — i stari Grga, koji već sjeo na kola, pa će vozit sina u Osiek — i njemu se kradu i otišću suze u brkove — al ne će stari da odade, već šiba konje, koji krivi niesu.

— Ajde, Mata, daleko je do Osieka. U kraj, žene, — ne će pod vješala. Putalj! obješenjače, šta si se uzvierio? — Ajde, Mata!

— S Bogom, Ano, čuvaj mi Adama, čuvaj poštenje. — S Bogom, majko — izmuca, okrenu se i skoči u kola, a otac ošinu konje.

— S Bogom, Mata, piši nam skoro, kako ti je u soldačiji! — vikali za njim, kada ga već gusti oblak uzvitlane prašine ovio i oteo milim očima drage rodbine.

* * *

— Tri sta mu kapa, ne znam, šta taj deran ne piše! Božić na vratih, a od njega ni glasa, kô da nas je sve zaboravio — smrndja Grga hitiv kamišak iz desnog kuta ustnica u lievi.

— A joj mene kukavice sinje! Da mi se nije dite u tudjem svitu pobolilo?

— A jest, babo. Mata je kremen, a ne prvom mrazu ručak.

— A što nam ne piše, dako, — zar sam mu ja ništa, pa njegov Adam, pa sva rodbina — javi se Ana nišući u naramku glavitog angjelka Adama.

— Valjda ne može dospit od muštre, stari će.

— Evo Božić, blago svakom, koji je uz svoju majku na svom domu, a on jadan ni kod majke, ni kod žene, ni rodbine; željan kruha, željan smoka, željan mrsa — pa na toliki svetak.

I meko majčino srce proplaka — proplaka gorko za sinom — djetetom svojim u tudjini.

Ta majka je majka — bila ciganska, bila prosjačka, bila carska — jedno srce — srce milotatno, meko — puno draganja i milovanja za svoj porod, svoju krv, svoju kost.

— Pa de, mila majko, da mu štogod pošaljemo, da se osmoči, — javi se Ana gušeći u sebi plač i suze.

— De, djede, kaži, što ćemo? majka će starog upitati.

— Šaljite, pišite, radite, što hoćete i znate; meni je sve pravo.

— Je l', dada, da mu pošaljemo jednu šunku?

— Meni je pravo.

— Pa i onaj kulin — još nam ostaju tri, — opet će majka.

— Ako ćeš sva četiri — meni je pravo.

— Pa još koju kobasicu — nek se dite najede.

— A ja ću dometnut one dvi jabuke, koje sam čuvala za njega, da mu ih do zgode pošaljem, Ana će.

— Čuješ, dida — i majka se diže, pak starom, uhvativ ga za ruku, reći će laskajućim glasom: — Nema dvi nedilje, kako smo žito prodali, pa da mu štogod troška pošaljemo. Dite bi pušilo, dite bi popilo i po koju čašicu vina.

— Ta pa ne marim — evo ću mu poslat dva forinta.

— Ala si dobar, dida moj! veselo će baka. — Ajde, Ano dušo, sjedi, pa piši.

— Nemamo papira, ni tinte ni pera.

— A ti otidji kumu Kuzmi, u njega je sin škular, sve će ti dati, što trebamo za knjigu.

Skoknu Ana kô pero i nije dugo potrajalo, evo je natrag sa pisaćimi spravami; razmjestivši sve po stolu uze pero i umoči u vranilo. S jednu stranu sjeo Grga, lievu ruku uronio u kosu i tako se podbočio, s drugu stranu naslonila se mati, a niže dolje poredali se domari, pa će slušat, kako i što se Mati piše. Ta ne piše se list svaki dan.

— Piši, Ano! — javi se majka.

— Pa šta ćemo napisat?

— Kaži mu zlato: da smo svi zdravi, pa da ga svi pozdravljamo po sto i hiljadu puta — pa da mu šaljemo ovo mrsa i dva forinta, nek zna, da ima majku i rodbinu, nek zna, da je Božić i neka se izmoli i dodje doma — to mu eto napiši.

Evo, kako je Ana sve to u knjigu složila *:

„Faljen Isus ljubezni sine!

Evoti sada naznanje dajemo dasmo svižívi izdravi sadate pozdravljaje tvoji mili roditelji tvoja mila majka itvoj rodjenidaka usto iljada nebrojenoputa pozdravljate tvoj Bača stipan i brat Marijan i tvoj nejaki Grga i Bačamata isnaša Matija isnaša Marica i sadate pozdravlja tvoja mila irodjena Teta itvoj tetak ustoiljadputa pozdravljate starac tvoj daka moja itvoja majka isvaja Matija išogor Iva i sva njegovakuća izet injegova dica isvaja Tereza ifaš i sadati naznanje dajemo išaljemo ovo malomrsnoga jela idva forinta mise nadamo da ćeš domadojti ati nam oma piši da znamo ako ikakomož' dase izmoliš pada dojdeš makar na jedan dan sadate pozdravlja tvoja ljubeznica Ana ustoiljadaputa

Koliko je od mene do tebe minuta
Toliko te ja pozdravljam puta«.

Kad ovo svrši, pročita Ana pismo, a svi ju slušaju, ni da bi trenuli očima, ni da bi danuli daškom, već kô začarani; — kad dovrši, reći će Grga:

— Sve si, Ano, upisala, al de još i ovo: Zekulja se otelila prije nedilju dana, vranac već vozi kô vila.

I to Ana upisala, pa završila: „Ja sam živa i zdrava koje itebi od Boga želim pisala Ana.“

Kad to spremi, smota knjigu, namače šunku, kulen, kobasice, jabuke, sve ušije i umota i ona dva forinta — zapečati i na poštu odnese.

* * *

---

* Navadjam ovdje njekoliko izvornih listova sa svimi njihovimi jezičnimi i pravopisnimi manami, nek se vidi, kako naš seljak misli i kako te misli papiru predaje.

Prolazio dan za danom, pa kad bilo pred kraj prosinca, jednog popodneva kucnu njetko u vrata Grgine sobe, — vrata se mrvo otvorila, pa najprije proviri šiljak crne, pustene kape, a onda obraz vas obrasto gustim grmljem, — pa na to se protiskala ramena i najednoč spade u sobu živi živcati listonoša Damjan. Da je sam car došo, ne bi ga željnije dočekali, oko njeg se više kupili i pozdravljali, no što dočekaše i pozdraviše listonošu Damjana, koji donese pismo od Mate.

— Pismo došlo od Mate! raznese se glas dvorištem, komšilukom. — Što je za poslom bilo, to ostavi poso, što na ulici, to utrka u sobu; — sve se gura, tiska, smije, ijuče: Pismo od Mate!

Ana uhvatila knjigu, razkinula pečat i uzela kriesećim okom, a zvonkim glasom čitati:

„Pismo dana 28. prosinca.

Moj ljubezni otče i moja ljubezna majko. Pozdravlja vas vaš sin Mata....“

— Srce materino! — uzdahnu majka, a suze joj povrtiše na oči.

„..koji je sretno primio onaj paket. Upravo sam bio na badnjak na stražu otišo, pa sam bio na prvi dan Božića do podne“.

— Kukavico moja! — huknut će majka. Ni na Božić, toliki svetak, ne dadu vam mira.

„Kaki je meni žalostan Božić bio Fala Bogu samo kad smo sretno u zdravlju dočekali. Ono što ste mi vi govorili nisam mogo dobit urlaf. Kapetan kaže istom si došo šta ćeš ti radit doma i evo sada ja pozdravljam svoju rodjenu braću Stipu i Marjana i mojega maloga Adama i sada pozdravljam moju zaručnicu Anu u sto iljad puta. Majko oto te molim

samo mi nemojte nijedno zaplakati jer ja znam da mi ti uvik plačeš.“

— Ta kako ne će srce materino zaplakati, kad te znade u toliku jadu, — zarida tužna majka.

„Što se tiče zdravlja i veselja to se nalazi kod mene, što se tiče poštenja to je kod mene kao svakom pojedinom vojniku, koji se pošteno vlada. Ano nemoj na me žaliti što ću ti kazati. Samo mi se pošteno vladaj slušaj moju majku što možeš bolje kao što si ju slušala kad sam ja bio kod kuće. Još ti kažem da nikud u večer neodaš. Jer znaš kako je kad se oda u večer da svit sam iznese što nije istina. Pišite mi sve što ima od novosti. Koliko imamo goveda, koliko imamo svinja i di su sada konji napolju ili u štali. I pišite mi hoće li krmače poprasiti. Sve mi pišite štogod ima novog kod kuće. To mi je sve palo na pamet i svašta mi pada na pamet. I pišitemi šta je skućarima pravite li i oćeli biti lipi.

Pozdravljam svu svoju rodbinu usto iljadu puta koliko ima na zemlji trave i na nebu zvizdica toliko vas pozdravljam puta i molim vas ako bi kadgod došli na kola ponesite stražmeštru frtaljče vina, ako nemate vi molim vas kupite neka mi bude što laglje. Pomozite molim vas kako je težko stajat na šilbogu na toj zimi. Dva sata moram sve igrati al onda bi na proljeće frajt posto al i to nemogu dok nebi kapetanu koju vreću zobi — onda istom ako bi išo kući. Za sada nemam vam više ništa kazati.

Sbogom ostajem ja vaš virni roditelj dok se vidimo i ustima poljubimo i pozdravljam pisaricu zlatnu.“

Tek Ana dočitala, a majka će:

— Jesi l’ čuo, dida: — frtaljče vina stražmeštru i njekoliko vreća zobi kapetanu, pa će nam sin po-

stat frajtom i neće morat zebst i kočiti se na zimi — kukavico moja!

— Ta pa ne marim.

— Ima još staroga vina u petaku, natoči frtaljče, pa u prvu nedilju koja dodje — u Osik. Eto, ako će Anica s tobom?

— Kako ne ću, draga majko — već sam ga se zaželila.

— Ponit ćemo dvie tri vreće zobi, kad danas eto nikud brez mita.

— Nikud, komšija Grga — ni Bog se danas badava ne moli, javi se komšija Luka.

— Pregorit ćemo i više, samo ako bude fajda i mom Mati u soldačiji mekše, — mati će.

— Dok je vina i zobi, bit će Mati mekše no na otavi! — nasmija se komšija pljucnuv u kraj. Felu mu, znam ja to: — bio sam i ja soldat — pasje mu leglo: daj, da ti dam, — nemaš li — ubi, ubi! bolje i u paklu nego u soldačiji. Što je puklo plećeta, rakije, vina i žita, Bog sveti zna! al to meni namasti drum, po kojem se ja dokliza do cugfirera — a onda dodjoh doma, — pa tako će i tvoj Mata.

Što je poslije bilo, kazivat vam ne ću, samo toliko znam: da je Grga zbilja obišo sina i kad bilo u proljeće, a Mata posto frajtom, pa nije ni čudo — čovjek pošten, uredan i vrstan svagdje hita sreću za rep: — tako vam je u soldačiji, tako u činovničtvu, tako u svećenstvu — svagdje se pita: šta znaš, a nigdje: šta daš!

*

Selska ludjakinja.

Do mene krkljajući izvor, nada mnom listnate grane šumskoga stabarja, a ja počivao na bujnoj mekanoj mahovini kô na kadifi, — preda mnom razklopljena knjiga, a podalje nategnuta puška — dvogrlica — na dočeku sam. . . . Moj prijan Pero — strastven lovac — čeka na jedno dvje sta koračaja podalje od mene, a iz daleka nagone psi zeca. . . . Začito se, pa kô gluh i sliep za cio sviet u okolo mene.

Bum, bum! zagrmi u dva puta puška, trgnem se kô iza sna, al još u dobar čas, da vidim zeca, gdje u divnih zečjih skokovih struže čistinom — a malo poslije proleti ruda Perina keruša.

— Pucaj! — čujem, gdje viče. — Šta ne pucaš?

— Ta da, šta ne reče još, da mu soli metnem na rep! — nasmijah se sladko.

— Kršćanska dušo — pa ti na dočeku? — zaupi on, videći me onako lagodno povaljena.

— Esapim, da jesam.

— A zec?

— Baš malo prija tuda izmašio.

— A ti?

— Hvalim Boga, što nije onako u strahu na me naletio i preskočio, — a kažu bake, da nije sretan, koga zec preskoči.

— Odbjegla je mene sva sreća, kad sam ja i zamislio tebe u lov voditi.

— Ti ajde za njim, — ja ću ovdje pričekati — pa ma mraka dočeko. Ogladnim li, puna torba; ožednim li — pun je izvor, — reći ću mu ja.

— Gdje je zec, zamako već preko devet planina! — jadovno će on, hitiv se do mene u travu.

— Tako, braco, sad si moje gore list.

Dok moj bratac mrčio, a ja tješio, zaprašti u šikarju, kô kad nješto težkoga po suvarju goni, bratac skočio na noge, prihvatio pušku, pa čeka ... Ne potraja dva tri časa, a iz šikarja zamni hihot kô kad je od čeljadeta, — grane prasnuše, lišće zašušti, a iz grmlja naleti na čistinu — zvier? ne, — živa ženska glava! Ja kakva je, da jer bor ubio — koliko sam mogo upoznat: bila to djevojka kakvih dvadeset godina. Na njojzi vunena, crljena, al izkomadana suknja, puna trnja, čička i bôce, — na njojzi košulja, al muzgava i otrcana, — bose joj noge priplanulo sunce, a oštro trnje izšaralo joj kožu kô uzkrsnu pisanicu. Lice joj punano, al pocrnjelo od nevremena i sunčana žara, krupne joj oči kô živa igraju u očnicah, počesto izgrdi tupi i ogavni smieh bujne joj i malene ustnice. Kô vrâni gavrani razmrsili joj se gusti pramovi niz gola, krvava ramena, niz garave obraze, a puna joj kosa lišća, latica i grančica. Jednom rukom držala komad suvari, a drugu izpružila k nami, pa zgrčiv prste, prasnula u smieh.

— Hi! hi! daj mi krajcar!

— Luda Jela! — kresnu Pero, spustiv pušku do sebe. — Odkle ti amo, gdje si bila?

— Hi! hi! nasmija se ona igrajuć se svojim pramom, a onda kao da se nječemu dosjetila, naozbilji se, okrenu se i ko vjeverica zamače u šikaru.

— Tko je to? — zapitat ću zapanjen.

— Luda, al bezazlena.

— Je l' se takvom rodila?

— Nije, nema tri godine, kako luduje.

— Pa od česa, — da nije ljubav?

— Jok; — zeca već nemam, kô nemam, a doma mi se ne žuri, već eto ćemo sjesti, pa da ti kazujem, što znam o toj ludjakinji.

— De braco, Bog ti platio! prihvatim veselo, pa namjestiv se lagodno odpoče on ovako kazivati:

Luda Jela luduje već treću godinu, al prije dvie godine nije takva bila — nije Bog i duša: — bilo u nje soli u glavi kô u mene i u tebe, a možda i više. A bila je i djevojka, samo stani pa gledaj — pomahnitaše momci za njom. Bila već velička, kada joj otca kovača odnesoše, odkud vraćanja nema. Osta ona u kući uz oženjena brata; — kako joj bilo, to Bog zna i ona kukavica, koja morala patiti. Snaha guja: kolji danas, kolji sutra — u kući gotov pakao. Valja jedno da se makne — njih dvoje, a ona sama — popusti, pa skupiv ono njekoliko svojih krpa, štono joj ostalo iza matere, odje u grad u službu. Djevojka poštena, zgodna i radina, namjesti se brzo i udje u volju svojim gospodarom. Pa ne bi joj bila ni služba težka, ama joj se vidi sramota, što mora uz onoliku otčevinu, uz rodjena brata tudjinu služiti i tudjim se hljebom hraniti, a sve sa kuje snahe. Tužila se jadna svakomu, al i to ne potraja dugo, pa se ona smiri uzdajući se: ne će dugo, dorast će skoro, pa kao što se zlatu nadje kujundžija, i njoj će se njen sudjenik naći, a onda će joj brat morat izvratiti, što je njeno po božjoj i ljudskoj pravdi. Prolazio dan po dan, pa godina jedna, pa godina druga, a ona sve u službi, a brat ni da je jednoč obišo, jednoč upitao: kako ti je sestro, je l' ti težko, jesi l' već zavoljela komu, pa da te vjenčamo š njime, pa da ti tvoje dadem. Ništ, baš ništ, kô da je nema

žive. Zadnju godinu češće zalazio u grad, al ne k sestri, no sudu, pa gruntovnom uredu, pa šta ti ja znam, kuda još ne, a sve ga pratio naš pijani nataroš, a kad jedno s natarošem podje, uviek treće proplače, — ele ovdje bilo sudjeno Jelici, da proplače.

Jednoč će Jela otići po običaju po vodu na Savu, — sišla niz obalu, zahitila vode, pa se uzela ogledati i tu će ju njetko zovnut:

— O Jelo! Jesi li ti to?

Osvrte se ona i smotri svoga seljana Matu, gdje napaja konje; puna veselja, što vidi čovjeka iz svog sela, poleti k njemu, pa će mu:

— A Mato, odkud ti ovamo?

— Eto dovezo sam nješto drva u varoš, pa prodo i sad napajam konje.

— A što rade moji, jesu l' živi i zdravi? O dragi Mata, već sam dvie godine u službi, a još me bratac nijednoč obišao nije, pa barem jednoč da me upita: sestro — kučko — kako ti je? Znaš, prijatelju, to boli, ljuto boli! — i Jeli udarile suze na oči.

— Nemoj žaliti na brata: — bi on, al mu žena ne da.

— Ono je zmija, kakve pod nebom nema! proplaka djevojka, — baš me omrazi bratu.

— Nisi li čula, što ti brat uradi?

— Baš ništa: — da si mi po Bogu brat, ded reci što je? — plaho će Jela.

— Bome, Jelo, crno se po tebe piše.

— A što je, jada ne vidio? — kô izvan sebe će kukavica.

— Slizo ti se brat sa našim pijanim natarošem, pa zadji danas u varoš, pa zadji sutra, i sada po selu govore: da ti je brat izredio na čisto poso, — važno će Mata.

— Kaki poso, dragi komšija?

— Pa baš ništa nisi čula? u čudu će Mata.

— Ne muči me, ne mučila ti se duša na onom svitu, već mi kaži, da ne svisnem, — bolno će djevojka.

— Prepiso ti brat sve na sebe — od prvog klinca u vignju do zadnjeg čokota u vinogradu; — sve njegovo, pa božje, a tvoje ništa.

— Je l' istina? izmuca jadnica.

— Sunca ne vidio, ako lažem. Naš nataroš izradio s varoškom gospodom.

— Al to ne može biti — sve da je njegovo, a moje ništa; — ta jednoga smo otca djeca, jedna nas majka pod srcem nosila, na istom smo temelju rasli i odrasli, pa sada da je sve njegovo, a moje ništa! Mata, to ti se prividilo? — bolno će djevojka.

— Tako govori selo i naš nataroš — mirno će Mata.

— Al to je grihota, — idem gospodi, pa ne htidnu li po pravdi, a ja ću do cara, — junačno će djevojka.

— Nebo visoko, car daleko, a s rogatom gospodom mučno se šušatoj sirotinji krškati. Ne troši se, Jelo, ne muči se, već čekaj, pa ako ima Boga, kô što ima, on će suditi tebi i tvomu nebratu. A sad s Bogom, Jelo, pa prošćavaj, ako sam te ucvilio.

Ode Mata, osta Jela sama i š njom srce puno čemera i jada. Zdvojno zalamala rukama, uhvatila se za kosu, spustila se na kamen i uprla mutne oči u vodu a sve šapće: „On sve, a ja ništa! ta zar ću do smrti služiti, do groba jesti tudji hljebac, vaviek slušati, a nikada zapoviedati? — O brate — brate, ne vidio sreće! ne dočeko veseloga danka, — sičanom ti se prometnulo, što ti dosad najsladje bilo, —

kô što ti mene prevari, prevario tebe Bog: — pod tudjim plotom svršio ti i tvoja kuja, — zemlja vam kosti izmitala, dok ne vratite do zadnje iglice, što ste meni sirotici brez otca i majke oteli."

Tako klela Jela, a onda skoči i ode uz obalu doma. . . . Od toga časa, kô da si dlanom okrenuo, okrenula se i Jela. Prije vesela, poslušna — a sad tužna, ujedljiva: — koga sretne, svakom se tuži, al ništa drugo ne veli, van samo: „Njemu sve, a meni ništa!" Klimao sviet glavom, te najprije će jedno reći: „Ma reko bih, da s tom Jelom nije čist groš." — Drugo već smjelije izvelo: „Luda je!" — a treće već govorilo: „Luda Jela!"

I zbilja Jela poludila. Onaj bratov nečin toliko potrese djevojačkom dušom, da je sirotica morala poluditi, a kako i ne će, kad je razorio jednim mahom sve njezine zračne kule o bračnu, ubavu životu, o samostalnu gospodarenju i namiranju — to joj bio ideal, pa joj prešo u krv i kost, njemu za volju i sladje služila i lašnje trpila — udarac je morao tim zamašniji i porazniji biti, pošto evo ne imala nikakva načina, nikakve nade, kako će i opet uzidati svoje kule, — jer kako Mata reče: nebo visoko, a car daleko, a s rogatom gospodom ne može se šušata sirotinja krškati. . . . Poludila je — pokidala po sebi ruho i onako odrpana umače iz grada, pa lutala po šumah, livadah i lugovih; — samo kad bi joj glad dotužio, dovukla bi se u koje selo, a milostiv sviet pružio bi koji zalogaj, da se najedka.

Poznavo ju sviet, pa dokazo njenom bratu: da mu sestra luduje i obija po šumah, pa neka ju uzme k sebi; sramota je od svieta, a grjehota od Boga, da onako uz rodjena brata obija; — kakva je, takva je — sestra mu je!

— Kuda ću š njom, — a što luduje — nek luduje? — nije pametna ni bila — odgovorio bi on.

— Kuda će ti duša? zgrozio se sviet s tolike bezdušnosti.

— Moja briga! Ajd za poslom! otreso bi se ljutito.

— Ne ćeš sretno proći! dovikivo sviet, a pošteniji ugibali se bezdušnom kovaču kô biesnu psu.

I nije sretno prošo: — za godinu dana omrknu, ali ne osvanu; — njeki kažu: sušica ga ubila; drugi opet: božja kazna, što je sestri crn kolač u torbu uvalio; — treći: crv mu raztočio srce, pa da je još koji dan poživio, hodao bi i on kô i sestra. Iza sebe ostavi ženu i nejačko mužko diete i na njima sve svoje blago, — sestra opet ostade kratkih rukava. Ne potraje dugo, umre i diete, a ona podje za njekog mladog kovača — došljaka — i sad Jelino blago tudji uživaju ljudi — a Jela obija planinom. Prve godine zazirala od ljudi, klonila se sela, druge godine već više zalazila u sela, a evo treće godine riedko kad nije u selu — pa kazuju ljudi, da joj dodje vrieme, pa govori kô ja i ti, al ne potraje dugo, pa evo opet sve po starom — samo sada je nješto tišja i kada te sretne, zaiskat će krajcaru. Smije se, igra se kô nestašno diete, — nikad ne miruje, tuži se: da pred njom gori velika vatra i ta vatra sili ju, da za njom goni i lovi ju.

— Pa zar nikom još ne pade na pamet, — reći ću ja, da ju spremi u bolnicu, eda bi se izliečila?

— Palo evo meni, pa sam se već pobrinuo i poručio u grad; do koji dan će doći ljudi, pa ju odvest. A dadne li Bog, da ozdravi, lasno će ona i svoju otčevinu naći. —

Još malo posjedismo, a onda odjosmo doma.

S poslom sam bio došao prijatelju, pa za koji dan oprostih se š njime, moleć ga: nek mi javi, kako se je s Jelom svršilo.

* * *

Dvie godine poslije sjedio sam u vrtu i promatrao, gdje se pet grobara muče oko lešine mrtva miša, da ga zariju u zemlju i nehote mi pade na pamet krasna hrvatska poslovica — sto i devet put dokazana istina: „Dok jednom ne omrkne, ne može drugom da osvane“. Tako je u organičkom svietu, a tako je i u neorganičkom. — Jedno se osiplje, a drugo se već na podorinah njegovih tkê, oživljuje i razvija; — tko reče: da je fenić-ptica bajka — zaviri u sviet, pa će inače suditi. . . . Dok sam ja motrio grobare, donese mi listonoša list od moga druga i odmah prvi redci glasili ovako: „Jelica ozdravila, onog mladog kovača žena umrla, a on videći, da će morat selit sa Jeličine otčevine — uze Jelicu za ženu; — njih dvoje dobro se paze, — ona je mirna i marna — on takodjer skroman čovjek — pa što bi više!

I tako bi eto svršio crticu o ludoj Jelici. — Što sam nacrto, nije nipošto maštanje, već živa istina; — koji bude ovo čitao, pa zna za Jelicu — svjedočit će: da niesam lagao!

Ružini griesi.

Znaš li baku Ružu? — Ah, ti je ne znaš, al ja ju znam — znam u glavu. Da ju jednom vidiš, nikad je poboravio ne bi: — izmedj hiljade o nju bi ti umah oči zapele.

Baka je, a godine ju pritegle — pritegle do zemlje, pa samo još stopu, i tjemenom će se taknut tla. Savila se kô obruč. U ruci joj drenovac, poštapljuje se i milji ko mrav — milji, jer sjedit joj se doma ne će, ne da, ne može; svisnula bi u osami, da joj vratnice pritvoriš i ne pustiš je na zrak. Zaogrnula se trošnim ćurkom, povezala se crnom, al od starine pobliedjelom šamijom, zaodjela se krili, a bez veza, obula težke kožne cipele, u ruci joj krupni otčenaši i na njima velik limeni križ. Kad mrvo stane, da odahne, onda se pokaže okruglo lice, al na njemu suha koža, a po koži starost i suze izoraše duboke razore. Samo jedno je baka iz daleke i davne svoje mladosti sačuvala, a to su liepe i žive oči. Takva ti je baka Ruža: — živo stoljeće — jer stotina joj ima, ako ne više. Doživjela mnogo, prebrinula puno, premučila tuštu i tamu — patrijara Jakov.

Sama je kô odsječeno drvo u onoj svojoj velikoj i zidanoj kući — tamnici svojoj. Nit joj mlado plače, nit ju staro žali. Nitko njojzi ne dolazi, ali ona svakud zalazi, a najdraže joj, kad obidje bake, koje je ona još kô djecu na rukû ninala. Svačim ju ponude: i jelom i pilom i sladkim razgovorom. Baka je Ruža mirna ko janješce. Kudgod hodi, sve šapće i govori, a Bog ju pito, što. Kazuju ljudi, da mnogo

moli, još više uzdiše, a najviše plače. Kazuje sviet, da kaje — a što kaje? Dječicu svoju? — ta nije ih nikad ni radjala, a kamo li odnihala i do snage dohranila. — Vjerenika? — Ta nije ga milovala ni u onaj čas, kada ju povedoše s njime k oltaru, a kamo li poslije. — Da nije roditelje? Davno ih ukopala i već poboravila. Pa što kaje? Stare griehe. Zar Ruža? a tako je blaga i tijačka, kano da se kruha najesti ne zna. — Jest sada, al prije nije taka bila. Što je Ruža zgriešila, sad ću vam kazati, a vi onda il kruhom ili kamenom po njoj.

I.

Davno je bilo — ljetnog popodneva pod jabukom na travi sjedila glavita djevojka i krpala rubinu. Da liepa je, da je se dva oka nagledati ne mogu! Bieli su joj i rumeni obrazi, kô da ih u samu mlieku kupa, a ružom utire, tanka je u pasu, kô da se najtanjom svilom uteže. Na bielo čelo načešljala garavu, vitičastu kosu, pa kad makne glavom, miluju ju srebrene naušnice po obrazih, zabrencaju veliki dukati po tankovitu, mrvu navijenu vratu. Liepom, malom rukom provlači crljenu predjicu kroz novu rubinu. Pokadšto digne plemenitu glavu, razklopi one male ustnice, pa ti čas zaigraju, kano da će sad proplakati, sad ih skupi prkosno, kano da njekoga izazivlje: — vidi se, da joj nješto dušom čara, a što čara, da nije baš najsladje. Sjajne svoje varavice uprla u sunce — ruka joj s iglicom klonula u krilo — od sunčana žara osjenule joj se oči, obori ih — trže se — ruka joj grozničavo iglicom zaigra po rubini, ustnice joj se razklopile, a iz grla izvi se pjesmica:

Diko moja, da si kô sunašce,
Kad te moje ne voli srdašce.

pa onda:

Tilo moje truni mi u grobu,
Što ne volim, ljubiti ne mogu.

pa opet:

Palo inje u veče na voće,
Blago onom, koj ljubi, što hoće;
Palo inje u veče na cvieće,
Težko onom, koj ljubi, što ne će.

Pjeva djevojka, al njekako joj pjesma ne ide od srca. Izprošena je, silom uzela jabuku, silom iztisnula kroz one sitne zubiće: ići ću za te, — i dojduće sriede silom će ju voditi na vjenčanje. Sto put je rekla svojim: „Ne volim ga, volila bi da sam mrtva, nego što moram ići“. Nije joj ni slika, ni prilika, pa pije, pa karta se — eh, ali je bogat! Rekne li: pijanac je; ukućani će: ako pije, svoje pije, a ima ga! pa da pije do groba, popiti ga ne će. Rekne li: kartaš je; ukućani će doskočiti: ako se karta, na svoje se karta, a ima u njega toga novca kô pljeve.

— Al ne volim ga.

— Nisu ti se ni otac ni mati volili, pa opet se uzeli i sretno živili, a i još će, ako Bog dâ.

— Al ne ću ga — morit će me!

— Nije ti ni mati brez toga prošla, pa eno je danas zdrave i vesele. — I što djevojka rekla, svačem ukućani i roditelji doskočili. — Što će jadna — prstenovali ju i u sriedu vjenčanje!

Veze djevojka, al zaludu, kad su ju težke obuzele misli i svaki joj rad odbile od srca. Digla se ona, poravnala skute, uniela rubinu u kućar, pa kô vjeverica pohitila u šljivik, udarila navrh šljivika i ondje se provukla kroz laz i stupila na oranicu. Plaho se

ogledala i desno i lievo, pa kad vidje, da nigdje žive duše, zaokruži oko sela, pa tek stade, kada dohvati najkrajnu prizemljušu svoga sela. Bila to koljebica prošćem sapletena, ljepom uliepljena, al davno to bilo, jer na mnogih mjestih provirila gola rebra, a kroz njiha veselo zaigravala oluja u sobicu — sunce zavirkivalo, a mjesec se nadglédo. Krov ražov iztruo i mašinom popao. Kuća to Mandina — glasne vračarice. Poći ti je za nemila druga — Mandi se uteci; konji ti ukradeni — Manda će te naputiti; utrošit li sjeme — Manda će podučiti; zlo te snašlo — Manda će na bolje izporaviti; urekli te, smlatilo te — Manda će obajati i ne boj se. Mudro stvorenje ta Manda, pa zato baš selu draža, no stotinu doktora, koji ne umiju ni lieka od uroka, ni trave od smlate, ni bilja od omraze, ni razkriti budućnosti, ni lopove prokazati — baš ništa pod nebom, a tolike su škole učili i u tolike knjige zaglédali — a Manda ništa no samo što karte premiće, pa iz njih čita, što hoće i treba.

Došavši djevojka pred kuću, zadrhtala, zadahtila se od plahosti i prenaglice; grudi joj se uztalasale, ona ih rukom pritisla, znoj ju probio, ona ga prisuši s maramkom. U njeke se nadviri kroz brvna, tê Mandine za nevolju prozore, i zbilja suoči vračaru za stolom, gdje premiće karte.

Malena je, a okrugla kô badanj; punanih je i mrvo bljedolikih obraza; lugavih, veselih očiju, zlatne kose a čistih rubina — više mila no stravična — pa to seoska vračara! Voljani Bože, u što Šekspir gledo, kad nacrta svoje vračare — paklenjače, a ne duše kršćanske!

Primirila se djevojka, tapnula do vrata, otvorila ih i stupila u hodaju.

— Hvaljen Isus, strino Mando! pozdravi stidno izvadivši iz njedara rumenu jabuku i metnuvši pred vračaru.

— Navik! Koje tebe dobro nosi k meni? zapitat će Manda gledjući smijuške djevojku, kojoj udarila krv u obraz, pa se zalila do pod kose.

— Nije dobro, strino Mando — udat ću se! — zaplaka djevojka.

— Znam, rodjenice moja, — al de sjedi — nemoj plakati! I vračara ljubezno posadi djevojku do sebe na drvenu klupu, a rukom ju uze gladiti po kosi i milovati po obrazu.

Djevojka još ljuće plakala — drhću joj njedra, drhću joj liepi obrazi, ama na njoj se svaka žilica i žica trese.

— Prodali me naši nemilom — a ne ću ga, ne ću! — zarida djevojka.

— Dušo moja, baš te okovaše — al što ćeš, udati se moraš, a ne moreš do smrti divovat, tješila vračara sve milujući čemernoga angjela.

— Strino, strino, pomozi, ako znaš za Boga! — zaklinjala djevojka sklopljenim rukama.

— A kako ću, željanico moja, — što strina zna, sve će za tvoju ljubav kazat i učiniti.

— Uzet ću ga — al daj da ne rodim s njime, mrzak mi je — mrzak mi je i njegov porod, daj, molim te, strino, da umre za godinu dana, pa da budem, što sam i prije bila.

— Sve će strina tebi, janješce moje, reći. — I sada udari ovo dvoje čeljadi u šapat. Djevojka sluša, a vračara sve šapće — šapće, — i sunce se već bilo nagnulo i uzelo tonut u lugove, kada djevojka izidje iz kuće i okrenu istim putem doma.

II.

Dan po dan ogranula i ta kobna srieda. U djevojčinoj kući već od rana jutra sve na nogama; spremaju se, kako će dočekati momkove svatove. I djevojka se digla, okupala i nakitila sve u zlato, svilu i derekliju — ta bogate je kuće! Ne plače, samo što je ubliedila licem ko planinski snieg — ustnice skupila, obrve navukla, a kad se gane iz hodaje u hodaju, koraci joj ponosni, laki, ništa ne odaje, kakve muke i vaji riju njenim djevojačkim i mladjanim srcem — kakve li tužne misli zamaglile njenu nestašnu dušu. Mirna je — čini se, kao da ju Mandini svjeti i upute okovaše u tvrdo gvoždje, pa joj se nije plašiti otajne budućnosti uz nemila i prezrena druga.

Odkucnu deveti sat sa seoske crkvice i jedva odkucnu, a na ulici zatutnji bubanj, a uz bubanj procviliše frule, zagruvaše kubure, zaoriše vragometne doskočice, zadrndaše kola: — idu svatovi!

— Idu svatovi! — svatko pokliknu u djevojčinoj kući, sve navrvilo na vratnice dočekati mladoženju, samo se djevojka uznemirila, potrkala u kuhinju, zagrabila šaku prove — odtrkala zdencu, nadvila se nad vodu, digla ruku, pozdravila Gospu i hitila provu u zdenac: „Kad ova ponikla, onda ja diete rodila“. Od zdenca se vratila u hodaju mirna i tiha, kao da ništa ne bilo.

Skinuli se svatovi s kola, djeverovi izkupiše mladu, metnuše ju u kola, pa s njom u crkvu. Pritrkala ona, pa će se poškropit svetom vodom, al u isti tren podbacila pod oba crkvena stupa po novčić, a liepa joj ustašca šapnula: „Kad se ovi stupovi sastali, ja onda rodila i djece imala“. Pristu-

piše k oltaru, poklekunuše, nad njima svećenik očito molitve, skinuo im prstenje, blagoslovio i natako im na prstenjake, a onda im uzeo nadramnicom vezati ruke govoreći: „Ja vas spajam u ženitbu, u ime Otca i Sina i Duha svetoga“. Al dok je on to govorio, dotle i djevojka šaptala — šaptala molitvicu — molitvicu Mandinu: „Ne vjenčavam se samo ovim, već do godine i drugim!“

Dovršiv svećenik svoje, zaželio mladencem sretan i blagosovan život, svatovi sreću prihvatili, samo mlada poniknula ljepušastom glavom, a na oči joj izmiljele dvie suze, grudi joj se razigrale, drhće joj svilena marama, kojom prekrila njedra i bieli vrat. Izvedoše ju — pa ju uz klicanje i pjevanje dovedoše njenom domu. Kad joj se nadala zgoda, ukrade se u šljivik, izvadila nož, pa razkopala pod šljivom bjelicom zemlju — dohvatila iz njedara otvoren ćilit (lokot) i ključ, pa zavrnuv ćilit, uze zaklopljenu britvicu i sve to zarovala u zemlju, potapala nogom i rekla: „Kako sam ja to zaklopila, zaklopio se i ti, kako ovo hrdja ovdje, hrdjo i ti u zemlji.“

Svršivši ovo djelo vrati se medju svatove, koji već bili sjeli i u veselje udarili. Sve veselo, samo ona, koja bi se najviše morala veseliti — ona je tužna, i što se više primiče čas razstajanju i odvajanju od otčinskog ognjišta i materinjeg krila — sve joj je teže i sve mučnije oko srca.

Smračilo se, digo se čauš, lupio buzdovanom i umirio bučno družtvo, pa onda u tri put zaiskao blagosov u ime mladenaca od kuma i roditelja. U tri put ih napojio vinom iz svoje čaše i u tri put zadržala mlada po kap vina u ustima, pa kad se blagosov svršio, umače u kuhinju, gdje ju dočekala

žena držeći na vatralju tri živa ugljena; — sva tri ugljena sa tri one kapi vina potrnula djevojka i lanula: „Kad ovaj ugljen oživio — onda oživio i porod u meni.“

Udariše bubnji, zacviliše frule, zapjevaše djevojke, a mladu popeše u kola, pa odvezoše u momkovu kuću.

III.

Ruža u domu svog druga sjetno neveselo — ma reko bi, da joj bilo kô sužnju na robiji. Drug joj je bio, štono vele: i krv i nož na očima. Kada bi mu pogledala u one mlake oči, ono garavo, a nemilim životom porušeno lice, onu čupavu, žutu kosu, u ono visoko, a nespretno tielo — trnulo joj srce u njedrima, drhtale joj ruke u ramenih, klecale joj noge od ogavja i prezira. Nije ga ljubila, ma da su ju i vjenčali s njime. Uz ovaku drugu zaniemio i on: — šute podje iz doma, šute dodje na užinu, šute sjede za večeru, šute se spremi na konak — samo pokadšto virne kradom u nju, pa kad ju vidi onaku neveselu i neljubku, još se više i sam naoblači, škripne zubi, zgrči kapu, pa van. Eh jadna li života, gdje jedno za drugo ne mari! Prolazio dan po dan, ele jedne noći za mjesečine šušnu nješto povisoka iz kuće — žensko je. Pod pazuhom nosi, a u ruci nosi, — pretrka dvorište, zadje za sjenik, stade i baci bremešce na tle, a onim, što je u ruci nosila, uze razgrtati zemlju. Radila je grozničavo, kao da ju nješto goni. Sad dokopa, izpravi se i odahnu težko, pa se opet sagnu, razmota bremešce i izvuče nješta biela — ma reko bi, da je mužka košulja — i jest vjenčana rubina Ružina muža. Tiho položi mlada košulju u zemlju, prekrsti rukave na

prsima, pa sve zaspe zemljom govoreći: „Dok ta rubina strune u zemlji, strunio i on na zemlji“. Utrvši svaki trag svom nemilom djelu vrati se, odkle je i došla.

Nijedno je ljudsko oko ne privreba pri tom poslu, al privrebalo božje, privrebale sjajne zvjezdice, privrebao bliedi mjesec i svi kao da šapnuše: „Ružo, šta uradi, da od Boga nadješ!“

IV.

I opet prolazio dan za danom — jesen na izmaku. Studeni se vjetrovi uzeli nagoniti pustim poljem i ljuštreti požutjeli list sa drvlja. Sviet smirio vanjske poljske poslove i navalio voziti drva iz šume — njetko samosam, njetko s bratom, njetko sa slugom, a njetko i s mobom.

— Ružo! — okosi se njen drug, ona se okrenu, a on nadostavi: — Danas mi se ne nadaj do večere doma. Odoh s Lukinom mobom u šumu.

Ruža ni biele, samo što saže rameni, kao da htjede reći: Idi — i ne došo.

Drug izidje iz kuhinje, upregne konje — a imo je dva dorata, da ih se niesi mogo sit nagledati — ko dvie jabuke — jedan kô drugi i gojan i pust i plahovit. Na njima nova orma, kajasi široki i jaki — trgnu li bježati, da ne mognu umaknuti. Sjeo Mata u kola, dotle Ruža otvorila ljesu — pucnu bičem i ko striela izleti iz dvorišta, pa s mobom u šumu. Ruža se vratila u kuhinju, i uzela vrzti se oko ognjišta i lonaca — ovdje zasoli, ondje dolij vode, amo potakni vatru, da se bolje razgori, i u tom poslu prošlo joj vrieme i nadošlo doba užine. Sa brda zazvonilo zvono i tek zvono jeknulo, al

grunu nješto u ljesu — ljesa se razletila, a u dvorište uletili dorati — za njima nema kola, nema gospodara, na njima potrgana nova orma, a med njima komad ruda. Oba se u pjeni okupali, kô da si ih natro sapunom, razvalili nozdrve, hržu plaho, propinju se i ko mahniti utrkuju dvorištem. Iztrkala Ruža na kuhinjski prag i kad vidje bjesneće konje, osta na mjestu kô ukopana, samo što je ruke grčevito sklopila i kô obnevidjena razklopila oči, a grudi samo da joj se ne razlete od silna talasanja. Al jednu da je samo rekla, jednoč samo jeknula, ama ništa, kô da je od kamena! Čas, dva osta onako sumrtva, a onda se povrati krajiškinja — skoči i junački poleti pred konje i postrance uhvati se jednomu za nozdrve — prope se konj, diže ženu, al ju ne smota pod ubojita kopita ,— zadrhtao dorat i spusti se na noge. Ruža umirila životinje, izpregla ih i uvela u pojate. Ne potraja dugo, a sa ulice zamni žagor i žamor svjetine — čuju se poklici susjeda: — Kukavica Mata, tako li zaglavi!

— O Ružo, Ružo, ala si jadna!

— Je li živ? — upitat će njetko.

— Umro još na putu, — odgovorit će drugi.

— Pa brez popa i marinjske svieće, kako l' će mu se duša upokojiti u grobu? — tužno će njetko.

Čula poklike i Ruža i nješto ju zazeblo oko srca — potrčala k ljesi, al na ljesu već ulaze kola, a za koli navalio sviet kô roj. Samo jednoč zirnula Ruža u kola, a to joj dovoljno bilo, da suoči krvavo lice, izmrvljene ruke, pa krvlju i prašinom okaljanu rubinu mrtva vjerenika. Ne vrisnu, ne huknu, samo što ubliedi licem kô glogov cviet — jednom se rukom uhvatila za srce, a drugom pridržala za ljesice.

Nijedna suza ne kanu iz onih ukočenih, a ipak liepih očiju.

— Od kamena je, — šapnut će susjeda.

— Kô da joj je drago, — odgovorit će druga.

— Nije ga ni volila, — treća će.

— Samo što se ne nasmije, — četvrta će.

— Kako i ne će, kad je sve ovo blago božje, pa njeno, — peta će.

— Baš priko poginu, — prva će.

— Da nije uvračano? — druga će.

— Ne bi kazala, da nije, — treća će.

— Preveć je s Mandom šurovala, — četvrta će.

— A Manda je majstor.

— I vraga će na ledu podkovati, — šesta će.

— U stran, žene, tuj ste divan zametnule! Svaka za svojim poslom — dok nisam uzeo žarilo pa jednu, pa drugu! — okosi se starac poštenjaković, snimljući s ljudmi mrtvog Matu. Unesoše ga u hodaju, opraše ga, presvukoše i namjestiše na odar; napališe voštanice i sad tek progovori Ruža:

— Kako pogibe, kume Joza?

— Eh, Ružo, nemilo pogibe! — uzdahne starac. — Došli mi u šumu, sjeli, pa založili; svi veseli, ama kô u mobi. Oborili njekoliko hrašća, natovarili, a tvoj Mata sve mrk, kô da je na pasji sugreb ili čine nagazio. Nit šta jede, nit pije, nit se smije, niti razgovara, — a znaš ga, da nije taki u veselu zboru. Ele mi natovarismo, pa ćemo za ranija doma. Mata ošinuo konje, pa će prvi, — konji mameni — a jesu konji, Bogo mili! Čuješ, Ružo, ako ćeš ih prodati, daj ruku, moji su, a platit ću ih dobro.

— Ama kume Joza, ne pitam ja za konje i pazar.

— Da, da, kumo Ružo, to sam samo onako kô

nuz put reko — a ne šalim se: — što zaišteš — na dlan ću ti u gotovu izbrojiti. — Gle, gdi sam ono zapo?

— Kako Mata izmaši prvi — pomaže Ruža.

— Da, gosino mu tane, ala je letio kô pomaman! Mi za njim viči: i nemoj Mata, polako Mata, satrt ćeš kola; al on kô gluh — prosti mi Bože, valjda mu je sudjeno bilo. I ovdje povuko kum Joza dva tri puta iz kamišca, al vatra se utrnula. — Ded, Ružo, ugljen, utrnula mi se u luli vatra. Donese Ruža ugljen i napaliv Joza duhan, prosliedi: — Ti znaš, kako je put strmenit i valovit oko šume — i on tim putem tjero kô biesan — prosti mi Bože, — konji se pomamili, a šta je onakim doratom kola drva, što meni i tebi pero. I bilo to dobro, al kad stiže na onu okuku, kud se zakreće u livade — ondje ti ima rupa, polako ti gonit, ako misliš izniet čitava kola i živu glavu. Mata sve goni i goni — pa hrskac u onu rupu! Zapuši se i u prvi mah ne vidjesmo ništa, a kad poslije, al bježe dorati s pokidanom ormom; mi sustavismo mobu, poskidosmo se s kola, pa k rupi, a ona puna drva. Mate nigdje, kola se razsula. Mi vadi drva i — smiluj se Bože — pod drvi krvav, izlomit Mata; — izvukosmo ga na ledinu, a on samo što e zievnuo i izdahnuo — kô da ga nikad ni bilo nije.

Tako pripoviedo kum Joza, a Ruža poniknula glavom, i ruke joj se svjesile, kô da su obje u ramenih prelomljene.

Milo pristupio starac, uhvatio ženu za ruku, pa joj reko:

— Znam, da ti je težko — al smisli, da mu je tako sudjeno bilo. Velike su u Boga sudbine, sve će biti, što bit mora.

Ruža razklopila oči, uzvila glavu i pogledala svoga utješnika, a suza joj zablistala u oku : — prva suza nakon tolike tuge i nevolje. Bože dragi — kakva suza — radovanka, il je suza — pokornička : — tko bi znao — jer more se pozrieti može, al srce čovječje ne može.

* * *

Grki i nemili Mandini svjeti padoše na plodno tlo. Ruža nikad ne ponese, ne ponina u naramku mileno čedo i nikad ne okusi majčine slasti. Sudbina ju oprostila druga — umro je, a da ne pusti ni suze za njim ; — ta nije ga ni milovala. Sve njegovo ostade njoj i nije se više udavala. Ostade sama, a u osami križala joj se stara djela pameću — snalazilo ju čeznuće za obiteljskim krugom, koji je ona sama svojom čarolijom razkopala. Kada bi vidjela sretnu majku sa dragušnim čedom u naramku, vaviek bi joj prilegle guje k srcu, nješto bi ju steglo u prsima, u grlu — ama da svisne. A čim bi se prvi mračak uhvatio, oživjela bi joj mladost, oživio ćilit, što je zakapala pod šljivu, oživjela prova, koju je bacala u zdenac, oživjela bi ona vjenčana, al krvava rubina : — sve bi oživjelo i poprimilo stravičnu spodobu, savilo se oko nje u vrzino kolo, pa igralo, skakalo, cerilo se, a Ruža — jadna Ruža to gledala i vrisnula, a onda se kô bez duše složila na postelju. To bilo dan po dan, noć na noć, dok se Ruža ne skupi i ne upisa u bratinke. Od tog dana mnogo je molila, mnogo postila, a najviše plakala — plakala gorko, da bi kamen s njom proplakao. Kazuju ljudi, da će grob tek presušiti njene suze. Eto Ružini griesi !

Crkveni god.

„Što je selu, pa mi ne viruje, da me moje drago ne miluje?“ — Ova pjesmica baš u oči „Ime Marijina“ jeknula bolno i jadovito iz tanana grla mlade, garave seljanke, koja je sjedila ukraj puta pod krošnatim, kvrgavim grabom. Gojnu kosu prekrila bielom, tkanom maramom, koju je navukla ko šatorić na žalovite, kô u gavrana crne oči, da joj sunce ne priplane biela, ponizka čela i rumenih jagodica. Al ipak se podkrali zlaćeni traci, pa se prokšeno igraju oko onih na pol otvorenih ustanca, oko liepa podbradka i ubava grla, vriedna, da se careve ruke oko njega slože. Do' nje se lagodno spustila gojna, vragoljasta plavka u bielih, vezenih skutićih, koje je podpregla povisoko, pa joj se vide suncem opaljene, ne obute noge. Desnom rukom, na kojoj se blista olašteni, mjedeni prsten, dohvaća zrele breskve iz prtenke, koja je stajala pred djevojkom — pa ih nagriza i hita onako nagrizene u grabovo lišće. Dvie su to nerazdružne druge; štono rieč, u jednoj se vodi umivaju i pod jedno drvo vodu salievaju. Bile u vinogradu, nabrale bresaka, natrgale grož́dja, pa se vratile i sjele u hlad pod drvo, da odpočinu.

— Grož́dje, * nagovori plavka crnku, je l' da ti je na srcu težko?

— Šećerko, drûgo moja, teret mi je, a zašto da tajim, da nije, — odpovrnu garava uzdahnuvši bolno.

---

* Šećerka i Grož́dje jesu nadimci, koje djevojke jedna drugoj od milovanja i draganja izdievaju.

— Znam, da ti je, al krivo žališ na Matu, kad Mata poginu za tobom, kô diete za majkom.

— Aoj Šećerko, da, poginu, al za Tomićevom Marom.

— Jer Mara kaže, ali ja znam, da laže, — branila plavka.

— A odkle Mari veliki dukat pod vratom, sama se hvali, da je od Mate, — gnjevno će crnka.

— Hvali se, da tè ubode, jer zna, da je Mata tvoj sudjenik.

— Sutra nam je slavno Ime Marijino, sutra će se pokazati, da Mata ne voli meni, već Mari. Ali evo ti se kunem sutrašnjom svetkovinom, il ću njega, ili crnu zemlju za druga, odvažno će silovita krajiškinja, poskočivši od zemlje.

— Al Groždje moje medeno, laskala joj plavka, sutra će ti proći muka i žalovanje. A sad hajdmo, jer će nas naši karati, gdje smo toliko zapale. Uprtivši prtenku, krenuše djevojke, a plavka zapjeva:

U snu snivam, da dragoga nemam,
A na javi, kô rose na travi;
Nit ću kriti, nit ću ga tajiti,
Sav sviet znade, da dragog imadem.

Pa opet:

Misli mama, da j' rodila bana,
Što j' rodila meni milovana,
Sebi bana, meni milovana.
U dragoga jako sitni zubi,
Kad poljubi, ništa mi ne udi.

Stigavši djevojke u selo zadjoše jednom strukom; na razkrižju seoskom podno drvena i ogradom opasana križa razdvojiše se, te Šećerka desno, a Groždje lievo, pa preskočivši šanac uljeze u veliku, zidanu kuću.

Tuj ti sve živo, kô da si mravinjak razgrnuo, baš kô u oči goda. Dvorištem râkolje se kokoši, kauču pure, a nad dvorištem u vedrini kruži kokošar i bistrim okom strielja, ne bi li privrebao mrsa. Čili momci potiskuju raztočena kola pod kolnicu, vriedne planinke metu brezovom metlom dvorište, kršna reduša grabi vodu iz zdenca, a u triemu eno majka dieli svojoj pilčadi komad gibanice. A mučno je ovake goste udovoljiti, jer uviek se čini komad u tudjoj ruci veći, pa svako žali o krivomu dielu; al navikla krajiška majka ovakome poslu, pa šale tiša bučnu četu, jedno koreći, drugo kroteći, a trećemu se prieteći.

— Kako si mi, prijo, ja ti se nadala, pa te čekala, kao majka od želje sinka? — pozdravlja domaćica na kućnom pragu svoju priju iz drugoga sela, koja požurila još u podvečerje, da lje ne promaši god.

— Dobro, prijo, ja eto zdrava, kako vidiš.

— A gdi ti je Marijan?

— Marijan osto doma, pa ne će doći, redili ga kô kneza na sutrašnji dan u V . . ., da se o nječem dogovara sa kotarskim predstojnikom za njekake škule!

— Uh, potro ih sveti križ, kad ni u svetak ne dadu mira. Al ajde, prijo, u kiljer, pa se razpravi i odmori, dok ja štogod spremim, da pojideš.

Tamo opet majka dočika zagrljajem svoje ranče, koje udala u treće selo. Rumena je, puna je, vedre su joj oči; ma očito, da su joj vjerenik i domari dobri. Al se majci jošte ne vjeruje, no ju gledi, kô da će ju od draga očima pozobati, pa po sto put zapitkuje: Kako ti je, râno? U družinskoj sobi pijucka domaćin sa nadošlim znancem, pa se razgovaraju o ljetini, o žetvi, o budućoj berbi i o porciji.

Tako se izmjenjuje slika za slikom seoskoga života u oči godovnog dana. A kad sunce zamakne za planine i sumračje ogrli selo i angjel poleti napaljivati luči po sjenovitu, nebeskom šatoru, onda sa seoske crkvice zaječi zvono i širom oglašuje svietu: „Zdravu Mariju“. Tko je po kućah, stane pa se krsti; tko na ulici, stane pa se krsti; tko u polju, stane pa se krsti — tiho je, svečano je, kô da je sva narav poklekla, zaronila i utonula u žarku, jeditu molitvu. Još niesu pravo ni posljednji zvuci u zraku zamrli, al kô da si dlanom okrenuo. oživi sve selo; zaori pjesma, zacvile gajde, podcikuju djevojke. Iz jednog seoskog kraja grne četa čilih momaka pod kapami i u kabanicah, a s toljagom u ruci, pusta grla propjevala i oturila u vedrine ovu pjesmicu:

Zazvoniše zvona varadinska,
Zatrese se zemlja militarska.
Usta cika srebrenih cvancika,
Usta ruka na gradu topova,
Fala Bogu i današnjem danu,
I našemu Šokčeviću banu,
Koji nam je ostavio pravu:
Zabranio šume i pustare.

Al iz drugog kraja dočekaše još pomamnije jogunasti momci:

Košut Lajoš uteko u varoš,
Ukro krunu, sakrio u vunu;
Ukro pravu, sakrio u travu;
Ukro gusku, pobigo u Tursku,
Ukro june, da ga ne zabune.

A iz trećeg kraja prihvati samodrug momak bugarećim glasom:

Paorijo biela, što si nam doniela:
Doniela si puno duga, posto gazda sluga!

Iz četvrtog kraja zazvoniše tanka djevojačka grla:

Alaj mi je urodilo grožđje,
Kakva j' dika, pa ne će da dodje.

— Ihu! — zakliktaše djevojke i pusti smieh zaori krajem. Mame momke, eda bi ih namamile, a ovi gotovi kô žedan na vodu, smiehom, vriskom i podcikom odgovaraju i žure sladkom domjenku na razkrižje, u srce seosko i zborište jarostne i jogune mladeži. Kô razbijena vojska prilaze krstopuću; zacviliše gajde, podciknuše momci, priletješe djevojke i mlade snaše, sklopiše se ruke i savi se vienac, pa se zanina, potrese i zaigra. . . . Ne potraja dugo, al na razkršće posuka plahovit, pojedar momak; naherio kapu, prebacio kabanicu, razpučio prsluk, pa mu se nazire tanka, vezena, kô snieg biela košulja. Kad primače kolu, ujedanput obigrao ognjevitim okom plesače, a onda skoči i silovito potrga kolo baš do Grožđjeta, pa uzev ju rukom za ruku zapjeva, što ga grlo nosilo:

Kad ja igram, pa uz diku nisam,
Čini mi se, da u kolu nisam.

Zadrhtala djevojka, kada joj se jedina želja njene jave i sanje stvorila do nje. Ama ni ozeblu nije milije, ni običnije, kada ga žarko ogrije sunce, kô što je njoj bilo oko srca, kada ju dragi i željenik njezin lati za ruku i zaigra u kolu. Što dosad u četiri oka ne kaza, to eto izkaza večeras, baš u oči Ime-Marijina, gdje ga sluša i staro i mlado, i tim odjednoč razsu onaj zloguk, koji ju sve do ovog časa lomio i morio. Ta da je drvo, puklo bi od draga, da je kamen, raztopio bi se od milja, al Grožđje ne bilo ni drvo, ni kamen, već kršna krajiškinja, koja umije

ponieti i najveću radost i najcrnju tugu, a da nijednome ne podlegne.

A tko će joj zamjeriti, ako nije znala svomu milju ljepšeg oduška naći, van zapjevavši i u pjesmici kiteći dragu uspomenu liepa mladovanja? Ta to je priprosta, naravna krajiškinja, koja nije naučila navijati licem po pameti, već po srcu, a to srce u pjesmici poletjelo pred sviet kô razklopljena knjiga, u kojoj je svaki na svakom listu mogao čitati samo jednu rieč: — ljubav. Zapjevala sretna, blažena djevojka:

Znaš li, diko, kad smo mali bili,
Kad smo jeli gunje i jabuke,
Iz mog krila, iz tvoga šešira,
Na kraj sela, kod krsta zelena,
Oto mjesto obilazim često.

Podciknuo momak, opasao djevojku, pa ju od draga kô pero dignuo u vis.

— Živio Mata! i sve kolo zapjeva:

Mili Bože, što to biti može,
Da se dika zatajit ne može?

Tako potrajalo veselje, dok zviezde po nebu ne uzele zamirati, a onda se kolo razvezalo i svatko svome domu krenuo, da se još sladkim snom okriepi za sutrašnji dan. I Mata popratio svoju diku do vratnica, a na vratnicah ulovi djevojku za ruku, pa ju zapita:

— Olivo, volim te kô oči u glavi, bi li pošla za me, kad bi te naši prosili?

— O Mata, ta mi se iz malena poznajemo, ti si prva moja sreća bio, prva sreća, puna čaša cvieća. Dodju l' tvoji, ja ću prsten i jabuku primiti, — lanu djevojka, pa kô da se ustidila, što je previše rekla,

uteče u dvorište, pa u svoj kiljer. Kô roj razrojile joj se sretne, lakokrile misli, pa ju ninale i zanosile u nebesa dosad nevidjena — nekušana. . . .

Sutradan zapušilo se selo, kô da si ga prepunio mokrom slamom, pa zapalio.

U svakom dvorištu gori vatra, a kraj vatre na ražnju hitar momak okreće pretilu zaoblicu, što će pred goste na stol iznieti. Kiljeri su oživjeli, tuj se kiti djevojka, ondje se muž umiva, amo opet starac brke srezuje; sve je zabavljeno, da se što ljepše uobliči, zaodjene i nakiti: ma god je, Ime Marijino. Na ognjištu praska oganj, oko ognja poredjani čadjavi duboki lonci, a po kuhinji se vrzu do tri i četiri planinke, valja spremiti što bolju i što obilniju užinu: ma god je, Ime Marijino. Sa vrh sela ulaze cigani i ciganke noseći o ramenu duboke torbe; a ti se salamunski vršnjaci svagdje nadju, gdje je štogodj za pojesti i popiti; a danas je god, pa će planinka koji komad i za kumove cigane naći, ne bi l' duši prije mjesta u raju uhvatila. U dnu sela pomiljaju se oružnici s nabitimi puškami, da pripaze, razvade i priduše ognjevitu krv. Nasred sela pred crkvom razapeli medenjari svoje lugave šatore, a pod šatori izmetnuli na oglede medenjake: ridje konje s papirnom ormom, žute lutke, šećerne bebke i bešike, crljena srceta sa ogledalci itd. Nješto podalje okreću mesari gojne brave na ražnju, pa pod grabovom sjenicom služe goste pivom i pečenjem. Po zemlji, na prostrtoj ponjavi razgrnuli kramari sitni pazar: tanke igle, debele medenke, vedra ogledala, oštre nožiće, kratke kamiše, sadrene lule, staklene djerdane itd. Pred crkvenima vratima posjedali nebogi u dvie struke, med njima se našo i slie-

pac guslar. Nagrnuo sviet u crkvu i crkva se prepunila glavâ kô oko. Na propovjedaonicu izadje svećenik, da im na svoju razprede o Imenu Marijinu. U spomen bečkog oslobodjenja slavi se ova svetkovina, pa izkazav ovo vješto nadoveza, kako su i oni i njihovi djedovi braneći svoj dom i svoje ognjište od istog dušmanina po stotinu put natopili svojom krvlju ovu grudu zemlje, na kojoj se rodili njihovi djedovi, njihovi otci, pa i oni isti.

Ej da vidiš, kako se mnogome starcu-junaku krvavih onih časova zaiskri oko od milja i ponosa pri spomeni onih davnih i u srcu njihovu zakopanih dana. A mladež s udivljenjem gleda svoje stare i žali, što i njim ne da Bog, da se naužiju junačkoga mejdana i junačke dike.

Poslije slova zapjeva se misa, a kad se dopjeva, grne narod kô oblak iz hrama.

— Daruj, brate, krajcaricu! — viknut će nebogi.

— Hvala, gospodaru dragi!

— Dajte, ljudi, ubogomu, nejakomu, a tako vam dičnog goda i današnjeg slavnog imena Marijina!

— Eh, Bòg ti platio, ružicom ti ruka cvala, a dušica raj dopala!

Amo opet iz hrpe ječe zvuci narodnjih gusala, a uz gusle promukli glas guslarov:

Vino pije Kraljeviću Marko,
Vino pije, kad rakije nije,
A rakije, kada vina nije.

— Živio sliepče, ta ti valja; ded još koju, ne ćeš požaliti! — sokole biesni momci sjativši se oko guslara.

— Ajte, ljudi, medenih kolača! Ajte, djevojke, medenjaka: srceta, bešika!

— Evo vrućeg, pečenog! — urla propiti mesarov glas.

— Kupite marama, nožića, ogledala! — pišti suhonjavi kramar.

Na toliko zaglušila ova šarovita vika pazar, da svog glasa razabrati ne možeš. Izvan te vreve stalo Grozdje, pa očima nješto po pazaru traži. Kako se je danas nakitila, ko da će se sjajnim suncem o ljepoti nadmitati. Vranu kosu načešljala na ponizko bielo čelo, pa ju sastavila s garavimi obrvami, a kroz kosu prozaplela pozlaćeno cvieće, pozaticala srebrene trepetljike. Oko grla povezala tri struke dukata, a svi novi, kô da su danas kovani. Oko njedara prekrižila svilnu maramu, po marami grane i tulipani, a maramu pripela zlatnom sapinjačom. Na rubini joj zlatom vezena porukavja, pa joj se vide biele, oble ruke do lakata. U pasu se stegla zlatnom tkanicom, a male noge sknadila u crne, kupovne cipelice. Koliko je i od sebe liepa, toliko joj pristajalo skupo ruho.

Iz vreve se izvrpa glavit momak, a na njemu zlatom vezena rubina, ako pasa zlatna tkanica, na prsluku po dlan široke, zlatne grane. Priletio Olivi, pa ju ulovio za ruku.

— Ja te tražim po vašaru, a ti todé. Hoćeš, da ti kupim medenjaka?

— Kako da ne ću, ta iz tvoje bi ruke i sičana primila, a nekmo li medenjaka, — lanu djevojka uzvivši ljubkim stidnim pogledom u glavita momka, a momak dočekao oči na oči, a što oči umiju pričati, to nijedno pero ne izpisa, pa da je pero baš orlova krila.

Privede momak djevojku medenjaru, pa joj reče:

— Sad objeraj, što je tebi drago!

— Ovo srce sa ogledalci, kad se nadgledaš, da drago spomeneš — utrka u rieč gojni medenjar vješt svome zanatu, a još bolji provodadžija svoje robe — pa evo ovo dvoje golubića, pa ovo, pa ono, i tude djevojki nahvali hrlim jezikom i napuni punu maramu svoga espapa. U svem mu povladio momak, a djevojki ne bilo druge, no primiti darove.

— Hvala ti, Mata, al evo već podne, pa mi valja doma, jer naši će užinati. Vidit ćemo se u kolu. — I kô srna odhrli djevojka, sve šušanj stoji ná njoj svilena ruha i škripa sitnih cipelica. Došavši doma spremi medenjake, razpremi se i preobuče u prostije ruho, a onda otidje u družinsku hodaju, da podvori za užinom. Kolika je hodaja, toliki se pružio stol, a za stolom sve glava do glave; i pred svakim zemljani tanjir, limena kašika, vilice i nož. Hitre reduše i djevojke doniele do četiri zdjele čorbe sa rezanci i poredali po stolu. Podiže se domaćin, a za njim sva družina, prekrste se, sjednu, pa uzajamno grabe čorbu, sve zveka stoji limenih kašika. Donesoše i kuhano meso, pa kupus, a onda razsječenu zaoblicu; — svaki prsti dohvaća komad, koji mu je drago. U njeke se diže domaćin, pa nazdravi znancem i nadošlim prijateljem:

— Da pijemo u slavu današnjeg našeg goda, slavnog Imena Marijinog! Hvala vam, prijatelji i znanci moji, koji ste k meni došli i niste me zaboravili. Da Bog dade i liepo Ime Marijino i do godine došli i nas zdrave našli!

— Da Bog da! — prihvate znanci, pokucaju se s domaćinom i izkape na bielo kupice.

Sad se digne najstariji znanac, pa odzdravi domaćinu:

— Domaćine i davni prijatelju i znanče! Hvala i tebi na ljubavi tvojoj, koji si nas ovako lipo primio i počastio. Mi želimo, da ti ljubav vratimo. Da Bog dade, da se nikad ovo prijateljstvo ne razvrglo, već kako se naši stari pazili, pazili se i mi i naši mladji, kako sada, tako i do vika! Kud hodio, sretan bio, i ti i sva tvoja družina!

Opet se pokucaju i piju i tako potraje do kasno po podne. Poslije ručka zovnut će domaćin momke.

— Ej momci, vi bi na igru, ajde, ajde, al samo pametno. Da mi svaki svoj poso obavi! Ti, Joza, zaranije doma, da blago podmiriš, ti, Mata, ne zaboravi, da još večeras na stan valja, ti, Grga, u šumu ove noći, da ne ostanu krmci bez čuvara. A sad evo svakom ponješto troška. Pošteno se vladajte, nemojte da što čujem, jer će biti vatre.

Veseli momci primu novce, pa kápu na uši i bjež kolu.

Sjatili se nasred sela momci, djevojke i mlade snaše, koje još niesu pjesme i igranke u nemar bacile.

Sjatilo se mlado družtvo, zaplelo se kolo, zajecale gajde, poskočile noge, zaorile puste doskočice, ma sve se utječu, tko će koga nadigrati, tko li nadpjevati.

Starije žene iza kola stoje i s povici prate domišljate doskočice igrajuće mladeži. Istom će jedna vragoljanka bocnuti iza kola stojeće žene, pa zapjeva:

Karaščići kolo vode,
A kesege glede.
Tako isto naše nene,
Sve za kolom šene.

— Nevoljo! — naljutile se nene, pa se uzele jedna za drugom gubiti.

*

Tek što ova umukla, poprimit će druga gojna mlada snaša, o kojoj se znalo, da je pošla za nemila druga:

Mili Bože, i sam krivo radiš,
Jednom daješ, a drugog nasadiš,
I ja sam te dva molila danka,
Da mi moga pošalješ junaka,
A ti si mi dao sreću bolju,
Poslo si mi veliku nevolju.

Istom ova dočela, a preuze tanana, plavokosa snaša. I o njoj se znalo, da joj se čoek drži sa onom crnkom, štono sprama nje igra. Ne moglo joj srce podnieti, a da ne ujede djevojke, te svoje inoče, pa zapjeva:

Oj inočo, diži glavu gore,
Da vidimo, čije lice bolje?

Al ovdje udarila kosa na brus, pa i djevojka ne ostade dužna. A kako nijednoj ženi, a ponajmanje krajiškinji nije Bog izpredao jezika, vješto doskoči svojoj takmici:

Šuti, Baro, visoka i plava,
Šiljata ti kô u ovce glava. . . .

Ali snaša kô britvom zasieče:

Inoča mi kano fina tica,
A izgleda kano čordašica,
Još da joj je njezina svirala,
Vidili bi, da joj je pristala.

Ovu kavgu dokonča njeki vragoljan pjesmicom:

Znate l' ljudi, što je sad u modi,
Sad u modi: za ruku, pa vodi. —

U to zatutnji seoski doboš (bubanj) pred crkvom, a sviet nagrne onamo. Ondje se već pribrao liep broj naroda, koji postajo u kolo, a usred kola seoski bubnjar, a do njega na stolcu župnik, pred njim oduga ladica puna lana i vezenih otaraka i beza,

sve darovi darovani crkvi i oltaru. Nad ladicu se nadvio zvonar i pobire otarke, a kapelan zapovieda, koji će komad najprije uzeti. Tad nakupi zvonar deset otaraka, podiže ih, potrese ih, a kapelan vikne:

— Pet seksera prvi put! — bubnjar lupi jednom u bubanj.

— I pet krajcara! — javi se jedna baka iz kola.

— Pet seksera i pet krajcara prvi put! — opet će kapelan.

— I sekser! — djevojka će jedna, koja će se o svetoj Kati udati, pa joj valja što više otaraka nakupovati i pripremiti, da joj svati ne ovrâne obraz.

— Dajte, ljudi, za crkvu je! — župnik će.

— Vidite, kako su lipi! — crkvenjak će i potrese s otarci. — Svi šute.

— Šest seksera i pet krajcara prvi put drugi put, i — i — nitko više? — i treći put! — dokonča kapelan, a bubnjar kô brez duše udri po bubnju. Djevojka primi i plati otarke, a župnik zapiše na arku ime kupčevo i cienu, nek se znadu čisti računi.

Tako se izkliče i prodade sva roba. Kad već bude kasno po podne, kreću medenjari, kramari i drugi doma, a samo razigrane glave glomoću i propievaju selom. I ovo je najopasnije doba. Sad tek oživu oružnici i podvostruče snagu, da priduše oganj, što ga popalio ovdje ondje Vinko Lozić. O ponoći sve već selo kao da je izumrlo. Nema igre, nema pjesme — ta nema ni goda, a i ja već ne znam što o njem kazivati.

Grošdje poslije našlo svoju lozu, pa već ne tuži, no veselo, kô ševa za vedra dana, u Matinu domu propieva:

Svi me vole u dikinu dvoru,
Pa me zovu mala molovana,
Samo dika visoka, pa lipa.

Čarobna škrinjica.

Nit je studeno nit je toplo, već onako ćudljivo i maglovito, kakono se to samo znade naći o Svesvetskom pazaru. Gusta, lugasta magla talasa se od neba do zemlje, a kroz nju prozire sunce, pa mutno osvjetljuje stabarje, koje onako bezlisto i razkošljano štirlji kao okostnica. Tek oko podne uzbiba se, pa uze kao rosa sipiti dolje. Sunce odskoči, nebo se razvedri, a pazardžije odahnuše, što im kiša ne će razagnati mušterija. Svesvetski pazar, ako iole ugadja vrieme, ponajbolji je pazar: — ta sviet već posprемio̓ hranu i došo do novca, zima na vratima, valja se sigurati, da ne ujede. Seljaku već u krv ušlo, a baš mu i od starih ostalo, da će na pazaru i bolje i jevtinije pazariti, no u dućanu, pa s toga se eno i roji kô roj izmed ćurčijskih, čižmarskih, opančarskih i šeširdžijskih šatora. Sad sretneš oženjena muža, gdje je naslago na glavu do tri šešira, jedan kumu Damjanu, drugi stricu Kuzmi, treći sebi, a jer su sva trojica iz jedne kuće, pa pojednake glave, težko li će robi zamierke biti. Ondje opet izroni i hrpe domaćin i nosi na uprte do dvanaest pari što velikih, što malih opanaka, a kako domaćin podobro poznaje noge svoje družine, a ovamo opet opanak kô opanak nije od gizde, to će lasno domaćin svakog udovoljiti. Amo opet evo gizdava momka, gdje no prekoramio rozane čižme; dobro je pazario, sad će ih još podkovati, a izotraga nataknuti sitne mamuzice, pa samo čekati prvu nedjelju i prvo kolo, da poigra do mila i draga, da pocikče mamuzicami,

a kad nedjelja i kolo uminu, a ono ih slaninom nacakliti, pa ih odnieti u kiljer i prebaciti preko motke, da čekaju prvi svetak. Odista je pazar i pusti razgovor i sladki seljački domjenak, kad se na njemu nadju znanci, koji se po više godina našli niesu, a da njega nije, težko bi se ikad i vidjeli i za sladko zdravlje upitali; težko bi se ljudi spoznavali, bratimili i tako rekavši u jednu poomašnu zadrugu stapali, još se teže djevojka do u treće i deveto selo udavala.

Mota se sviet amo tamo, al' ujedanput jeknu sa jednog kraja: „Udri! ne žali, nij' ti rodjeno!" I sav sviet navrvio k ćurčijskim šatorom.

Skliktao se, strpao se narod u gomilu kô klupko guja. Usred hrpe stoji postara žena, blieda je, suha je, al tragovi po obličju pokazuju, da je njekad vrlo liepa bila. Marama joj opuzla sa glave, pa joj pletenica pala u potiljak, sa vezene košulje skinut joj rukav, a ona zdvojno pružala obje ruke, pa se otimlje pomamnu ćurčiji, koji tvrda srca siplje kišu udaraca po biednoj ženi.

— Da ti je mukte ćuraka? — viče biesan potresujući u ruci s crljenim, a ogledalci i vezom okićenim ćurkom.

— Ako je krala, mòri, ne žali; — podražili njeki.

— Ukrala iz pô šatre i da ne bi moga šegrta, odnese u nepovrat, a ja gledaj i štetivaj, — prope se ljuti ćurčija.

— Ta nije joj prvi put!

— Sad joj je zadnji put! — ubit ću ju!

— Ubij! — povladjivale nesmiljene duše.

— U kraj! Što je to? zagrmi nječiji glas, a dva boda na pušci bljesnuše u sunčanu sjaju, i dvie perjanice zavijoriše u zraku. Raztisnu se sviet u dvie struke.

Oružnici prodjoše i stadoše do žene i njezina mučitelja, koji uze na sav mah sipati, kako mu ova kradljivica ukrade najljepši ćurak, a žena samo šutila, stisnula zube, stisnula ustnice, pa ni da bi trenula okom, ni da bi jeknula: joj! — no kano da se kamenom stvorila.

— Tako li! Amo ruke! — preuze stariji oružnik izvadivši konop.

Žena ni biele.

— Čuješ li, amo ruke! — prodre se mladji.

Žena se i nevješta čini.

— Zar ću te moliti? — planu mladji i uhvati joj ruke, saveza ih, a onda ju uz rug i sramotu savkolikog pazara potjeraše u tamnicu.

— Ma čini se, kô da ti nije tudja ova nesretnica? — upitat ću pristara seljaka, koji sjetno i neveselo motrio ovaj neljubki prizor.

— Kako će, kad je iz moga sela, a vjerujte mi, po istini vam kažem, nije se takva rodila, a niesu joj se ni stari za tudjim mašali, no bili pošteni, da im para na daleko nije bilo. A ne bi, ne bi duše mi, ni ona stranputicom udarala, da ne bi „čarobne škrinjice“, al ova je svemu zlu kriva, — razgovorio se stari.

— Oprosti, al evo nikako ugonenut, što ono htjede sa „čarobnom škrinjicom“,— začudim se seljaku.

— Namah će vam puknuti med očima, dok razdrobim na sitnije, al mi se ovdje ne vidi zgodno, već da zadjemo pod mehanu, pa uz čašu bit će i ljepše i sladje.

— Ne marim. — I nas dvojica odosmo i sjedosmo pod mehanu za drveni odugi stol, a kad se djeko mrvu sa vinom osmočio, protre dlanom ovla-

žene brke, nagne kapu na lievo uho, a iz zubi izvadio lulu, pa onda uze pričati. Što je pričao, zatajiti vam ne ću.

I.

Nasred sela B..., pred dućanom sjeo starčić, živi „lakat brade, a pedalj čovjek“, pa se prži na suncu kô mačka. Bielu, kudravu kosu prekrio vezenom mastnom šepicom, a na sitne, siere i žmirkajuće oči naturio naočale. Jednu nogu prebacio prek druge, šepicu otisnuo u potiljak, pa razkrio znojno i nabrano čelo. Rukama se uhvatio za koljena, pa se niše i pozire na dućanska vrata, na kojima je prikovana limena ploča sa zajedničkim grbom i napisom: „Duhana prodaja“. U okolo ploče vise snopići držalica i oglavina, pa lopata, vile, srp, kosa i njekoliko pobliedjelih marama, a razi zemlje mala škrinjica sa pregradci, a u pregradcih pšenica, kukuruz, zob i ječam. Niše se starac, pa od divne mame, kojom ga zamamljuju okićena dućanska vrata, sve zieva, kano da ga maravica hvata. Ovo je Jakob, jedini trgovac u selu, pa evo već dvaest godina, kako podmiruje svoje mušterije. Još ima ljudi, koji se spominju, kako je Jakob jedne večeri doturo u selo noseći na plećih drvenu škrinjicu, u koju bio sprtio otčevinu, a i svu svoju stečevinu, i prvi put prenoćio u Mijatovoj kući, eno baš u istoj onoj, koju danas svojom nazivlje. Još se spominju ljudi zlatnih onih vremena, gdje su želje selčana tako skromne bile, da je i ono malo espapa u Jakobovoj škrinjici suviše bilo. Al dan po dan te se želje vragometno mienjale i sve veće bivale. Što veće želje, to se i Jakobova škrinjica, kô da je uvračana, širila i širila,

dok nabreknu tolikom, da i Mijata dotiska do kućnjega praga, a kad pade krajina, izpade Mijat iz Jakobova doma.* Isti ljudi i danas se klênu i preklinju, da je Jakobova škrinjica čarobna, i tko jednoč u nju zaviri, taj će do smrti u nju zavirivati. Najprije očara žene i djevojke, da su kô na med letile k Jakobovoj škrinjici. Do sada su žene same sijale i lan i konoplju, pa od toga krojile rubinu i žive se ukinule s poslom, al Jakobova škrinjica naučila, kako će lašnje i ljepše sve to pamukom poraditi. Do sada su žene same bojadisale predjicu, al Jakobova škrinjica naučila i lašnje i hitrije — bojadisanu vunicu. Do sada je djevojka odkinula rosni bosiljak, i ružicu u vrtu, pa okitila vranu kosu, al Jakobova škrinjica pokazala cvieće, koje nikad povenuti ne će, pa je i ljepše i gizdavije, no ono, što je Bog odgojio u vrtu. Do sada se djevojke oblačile u vezene skute, al Jakobova škrinjica naučila nositi svilene i „pargarske“ suknje, i svake godine ta čarobna škrinjica nješto nova iznosila na oglede, i svake se godine to novo kupovalo, a staro u zakutak hitalo. Kleta škrinjica!

Starčić nišući se onako na suncu, bio i zadriemao, pa i ne vidje, kako pred njeg stade gojna krajiškinja. Opaljene ruke sakrila pod modru, kupovnu pregaču, plaho se ozirala selom, kao onaj, kome je mrzko, da ga drugi ne privreba pri neljubku poslu.

— Jakobe! — lanut će potiho.

Al Jakob kô mrtav.

— Jakobe! — oštrije će žena.

---

* Dok je krajina bila, nije krajišnik smio prodati svoje djedovine nikakvom tudjincu.

— Hm! — trže se stari, razklopi oči, pa kad vidje pred sobom ženu, razbudi se posve.

— A ti si to, Mare, a što imaš?

— Ajde samo u dućan, pa ćeš viditi.

I trgovac kô pomladjen unidje, a žena za njim, pa razgrnuvši pregaču pokaza utovljenu gusku.

— Vidi samo, kako je težka, pitala sam ju kukuruzom, samo da što bolje udeblja. Al moja Oliva u svu silu navalila, da joj kupim svilenu maramku, ko što u Bare, pa u Cvite, pa u Feme. Ja sve govorila, ta smiri se diete, nemam odkle, al ona u zlo, pa u plač, pa da već ni u crkvu, ni u kolo od stida, dok joj ne kupim maramke. Što ću jadna, žao mi dive, a da ti pravo reknem, Jakobe, kad more Bara, pa Cvita, pa Fema, zašto ne bi i moja Oliva, koja ni gora, ni siromašnija od njih nije. Novaca nemam, al evo sam utovila ovu gusku, a ti, Jakobe, primaš za svoju robu i grah i krumpir i drva i žito i voće, pa valjda ne ćeš ni debeloj guski zabaviti.

— Da, da, primam, — začepi starčić hitro silovitu bujicu; — al ti, Mare, ne znaš, kolika ja šteta imam. Veliki trgovci u Beč i Pešta ne će kukuruz i grah, već forinta, a dok ja hrana prodam, puno šteta imam.

— Ne grieši, Jakobe, ako znaš za Boga. Došo si amo gol kô prst, a danas imaš dućan, imaš kuću, imaš zemlje. Nema doma u selu, koji nije na tvojem rovašu, i sve si to štetom steko. Tugo moja, da je meni 'vake štete do vieka, nikad ne bi za boljim uzdahnula!

— Šuti, Mare, ti to ne razumiješ, daj gusku. — I trgovac uze povezanu gusku, pa ju vagnu u rukama.

— Težka je kô olovo, dobro sam ju ugojila, — dometnu žena tužno gledeći u svoju muku.

— No koliko ćeš?

— Znaš šta, Jakobe, guska je izrasla i tovna, pa da ne bude ni tebi, ni meni krivo, daj dva forinta, pa nek ti je.

— Dva forin— dvaaa . . . zagrca se žid. Imaš ti pamet, za mala guska dva forinta, — snebi se Jakob.

— Kako mala, dušmanine, malo ti se i u rodu našlo! Zadji selom, pa ako nadješ i ljepšu i deblju od ove, na poklon ti i ova bila! — zaupi žena.

— Znaš šta, evo forinta, al više ni divanit.

Duboko uzdahnula žena, mahnula rukama, kao da htjede reći: Nosi ju, vraže!

Hitro trgovac spustio plieno do sebe, pa sa pretinjca dohvatio bielu, pljosnatu kutiju. Odklopio zaklopac i pokazao ženi biele, žute, crljene, a polusvilne maramke sa rojtami.

— Eto, koja ćeš, dobra roba, fina roba, prava svila iz Italija, — sasu na dušak vadeći i pokazujući maramice ženi, koja lakomo očima sve zobala tudjinski pirlit.

— A što ciniš jednu?

— Dobra si moja mušterija, neka bude zadnja cina jednu forintu.

— Bog s tobom, Jakobe! ta toliko si mi dao za gusku, a ja da ti dadnem za tvoju maramku, kojom evo jedva dlan pokrijem.

— Volja te kupit, il ostavit, po manje ne mogu. Toliko dala Cvito, pa Femo.

Zamislila se žena, a misli joj se odkrilile miloj jedinici, koja željno izgledje maramku. . . . Sad da joj ne donese, pusta plača, težka prigovaranja, a toliko je ljubila svoje mezimče, da joj u ničem nije

mogla volje pokvariti, pa je l' čudo, ako materinja ljubav nadbi pamet, koja joj kazivala, da joj Jakob sve kroz pamuk krv izpija.

— Daj maramku, a za ono, što prevariš, odpačavat će ti duša pred Bogom.

Lukavo se nasmiešio Jakob, umotao maramicu i predao ženi, a ova pobrza hitrim korakom kući, koja je na blizu bila. Na pragu ju dočekalo mezimče i željno upitalo:

— Nosiš li, majko, maramku?

— Nosim, sinko! i predade ju djevojci, koja ju umah razmota i nadesi oko biela grla.

— Pristaje li mi? — pitala izpraznica.

— Juh! kako te lipo kiti! — začudi se majka piljeći u svoje glavito milje.

— Ala će svisnuti od jada Fema i druge, kad ju smotre na menika; — veselio se ubavi djavolak.

— A što ćemo otcu reći za maramku? — zabrinu se majka.

— Ja ću reći, da je milošte od tetke, — doskoči lukava djevojka, te skinu nakit s vrata, liepo ga složi i unese u svoj kiljer, pa ga spremi u drvenu škrinju, gdje joj bilo složeno djevojačko ruho i ini ures, a imala ga silu, sve roba Jakobove škrinjice. Tuj djerdani od koralja, koje nikad more ne okvasi; tuj nizovi bisera, koji nikad školjke ni vidjeli niesu; tuj šaroliki čudno satkani cvjetovi, koje rosa nikad ne orosi; tuj paunovo i divptičje (nojevo) perje; tuj mjedene naušnice sa krivimi dragulji; tuj svilne suknje i pregače, tanane dućanske cipelice, tuj rukavice i hladilica. Nije čudo, ako Jurićevu Olivu onako odjevenu nazivali „frajlom". Čuvala ju majka kô zenicu, pa ju rano liegala, a kasno dizala; bra-

nila joj i ralo i motiku, kratila joj srp i kosu, hranila ju tako rekavši u kavezu, da je sunce ne priplane, a nevrieme ne nagrdi. Al zato joj i bili obrazi kô mladi snieg, a ruke sitne i mekane kô najmekši pamuk, koje umjele samo iglicom i škaricami baratati. Zalazila i u kolo i na prelo, i tuj momke probirala kano gnjile kruške: s ovim hoću, s ovim ne ću, pa ako s kojim progovori, to bilo kô preko srca. Pa desi li se, da ju koji vrtologa u kolu, ili na posielu kojom pjesmom podrugušom bocne, ne ostaje dužna, već stostruko vraća žao za sramotu. Kako ju majka na veliko digla, poniela se, pa izmed onolikih glavitih momaka još za sebe dragog odabrala nije, jer se nada gospodskom kolaču, a taj kolač kao da je osvanuo u onom seoskom bilježniku, koji dodje u selo prije jedno dvie godine. Svršio je pučke škole pa zašo i u gimnaziju, jedvice se progrizo kroz prvi razred, dok u drugom na onom latinskom jeziku ne ulomi zube i ne okrenu pleća knjizi i mudriji, pa se najmi za pisara u njekog odvjetnika. Ovdje svrši, što mu treba za seoskog bilježnika, i čekao i izgledao, dok mu ne pade sjekira u med u selu B. Tuj se skupio kô groš u praznoj kesi, dok se ne okrpa, a to bilo za godinu dana. Kad bilo za drugu godinu, njemu ponarastoše krila, te kao takvu otvarala mu se svačija vrata i svačije srce, a ponajviše Olivino.

A što ne bi s njime, kad je gospodin, a podje li za gospodina, bit će joj kô u majke; nit će orati, niti kopati, već se vaviek oblačiti u svilu iz čarobne škrinjice, i po vas dan skrstivši ruke viriti kući kroz prozore. Toga života nema u „paora“. Takve misli krstarile ljepušnom glavom, takve želje nicale iz zrnile u srdašcu ove seoske „frajlice“.

II.

— Ne bi mila, kao što je bila. Odkad udari na se svilu, a povrže ćenar i vezivo, upravo mi je mrzka; pa ako hoćeš, ciganku mi dovedi za snahu, da ti je srećno i blagosovno, samo nje nemoj te nemoj! Ona danas u kuću, ja sutra napolje! — govorila hitra seljanka, majka onog glavitog, mrkog momka, koji na tronožku sjedeći runji klipove za prvu nedjelju, koja dodje, pa će zrno prodati.

— A što ti je toliko zazubna, prije se je niesi mogla dosta nahvaliti: ona snaha, te snaha, a sad kô da si dlanom okrenuo? — spočitnu momak.

— Da je ostala, ko što je u prvi kraj bila, i danas bi ti rekla: prosi, vodi, moj ti blagosov. Al ona se okrenu, a ne ja. Nit je reduša, nit je poslenica, nit poštiva stare običaje, no se poniela; a znaš, sine, jada ne vidio, ona eno i poginu za „natarošem“, tebe pako ni gledati ne će, — ujede majka.

— Majko! — kliknu momak, — Oliva će biti moja, pa da se sve selo upre i rekne: Ne će! — A za nataroša je lasno.

— Komu Bog nije dao pameti, kovač mu je ne skova, a tebi je nije dao ni koliko bi vrana na repu odnila, dok tako govoriš. Uzmi Olivu, pa onda za koju godinu sjedi, pa kukaj. Razsut će te, razsut i našu starinu i blago, što su tekli još tvoji djedovi. Ni sve carevo blago doteklo joj ne bi, koliko se gizda i pirlita, a gdje bi tvoje!

— Moja briga zato, Oliva pa Oliva, — odsieče sin hitiv kučen u košaru.

— Baš te, sinko, občinila, dok si eto kod svojih zdravih očiju osliepio, pa ne vidiš, kako ćeš se š njome usrećiti, da ćeš kukati, dok si živ, — zapomagala majka.

— Zaludu majko meni govoriti, ja hoću nju, il se ne ću ni ženiti.

— Eh, da ti je otac živ, ne bi ti takvi bio, al ovako lasno ti je sa mnom ... Čuj me, dušo Mato, sutra nam je Ivanje?

— Jest, majko.

— Danas ćete paliti kresove; nemoj, zlato moje, večeras nikud iz doma!

— A jer ne bi? — začudi se momak.

— Srce mi je puno straha; bojim se, râno moja za tebe, ... molila ga majka sluteći zlo.

— Al jeste čudne žene. A što bi mi moglo biti? Vatre se ne bojim, u nju pasti ne ću, a i da padnem, izgoriti ne ću. Ja ću majko ići, jer što bi mi rekli parovnjaci, da ne dodjem? Ništa se ti ne boj. — I momak se smijući digne, uze košaru s orunjenim kukuruzom i ode van, a žena osta nujna i nevesela u sobi kupeći po zemlji razbacano kučenje.

* * *

Izpod sela B. pružila se pusta ledina, da joj okom jedva kraja dozrieti možeš. Na toj ledini skupilo se sve, što je mlada u selu, da u družtvu sprovede i proslavi Ivanje. Skupili se i stari, pa će gledati razpasanu radost svoje djece i unučadi, i povraćati uminule sretne dane, pa u toj se spomeni i sami mladiti. Po poljani nagomilane hrpe borovih grančica i slame, a izmed ovih lomača snuje se mladi sviet, težko izgledjući, da odpočne pomamna Ivanjska igra. Sunce utonulo, a mrak prekrilio i dol i brieg.

— Pali! — kliknu odjednoč njeki momak, pa prileti s gorućom bakljom i podpali prvu lomaču, a suho

se granje užge, procvili i plamen uze skakati kô vjeverica sa grane na granu, dok ne probukti i ne opasa svu gomilu. Lomača za lomačom planu i za tren živi zasja se poljana, kô da je po njoj pala brojna vojska na konake. Zajecale gajde, podciknuli momci, razletile se djevojke i svaka se svoga mila i draga prihvatila, pa dvoje a dvoje uzelo protrkivati sad izmed plamena, sad preko plamena, kô da su vile zaigrale hitro, lagano, vrtoglavo, vrzino kolo. Sa svih strana zamnie pjesmica:

Gori nam vatra kresnica
U oči goda Ivanja,
Nju loži diva Marica
I njezin dragi uza nju.
Dragi je fenje nasjeko,
Mara je ćubra nabrala,
I dragom kitu bosilja!

Nedaleko lomačâ stala Oliva i sluša sladko bajanje mladoga bilježnika, koji ju rukom uhvatio oko pasa. Ona sretna i ponosna upire sjajne zenice čas u čarobne i cvileće plamene, čas u klicajuću mladež, a čas ih opet smjelo svrne na milovana svoga. U to se iz kola izmota gizdavi momak i u dva skoka prileti, pa se napoprieči pred Olivom.

— Olivo, ajde sa mnom kroz vatre, — reče okomiv biesno oči na bilježnika.

— Ti sebi traži para, s kojim ćeš skakati, a mene se prodji, — odsieče djevojka.

— Ti ćeš sa mnom, sve da i ne ćeš, — lanu momak pridušiv uzbibane vale biesa, stida i sramote.

— A tko će me primorati? — prkosno će ona.

— Ja!

— Matane, ne nameći se, kad vidiš, da te ne će; — javi se bilježnik.

— Bi ona, da tebe nije, ali ti si svario bilje od omraze, pa ju napojio i tako mene njojzi omrazio. Da pošteno misliš, neka bi ti i prošteno bilo, al ovako ti znam tragove, pa ti ne vjerujem, koliko ni ciganinu, — jadovno će Mata.

— Šoljane glupi, zar tako sa mnom govoriš? — zapali se bilježnik, pa zamahnu rukom i pljusnu momka uz obraze.

Čas, dva stajao ovaj kô ukopan, a onda krisnu bolno, pomamno i očajno, pa razgrnuv kabanicu trže svoj nož iza pasa.

— Na ti jabuka za pljusku! — kliknu i porine nož takmacu u prsa.

Priletio sviet kô razbijena vojska, pa savezao kolo u okolo njega i ranjenoga bilježnika.

— Što uradi, de od Boga nadješ? — zakukala Matina svojta.

— Što li će ti majka? — jedni će.

— Ubit će ju tuga i sramota, — drugi će.

— Pozdravite mi ju, pa nek me ne kune. Ja uradih zlo, ja ću i odpačavati; evo odoh s iste stope, da se predam sudu, — doreče momak, pa se hitro protiska kroz svjetinu i izginu u mraku. Bilježnika odnesoše u njegov stan i poslaše po liečnika, koji došav razgleda, izpra i poveza ranu i najavi, da nije smrtna, pa će bônik preboljeti.

Sud sudio i dosudio Mati robiju. Bilježnik poslije izdravio, pa sprtio svoje u torbu i otišo u drugo selo, a Oliva osta na cjedilu. Al je ni ova zgoda ne nauči pameti, već i od sad bila ona ponajbolja mušterija Jakobove škrinjice. I od sad se gizdala kao paunica, i od sada majka potajice odnosila i žito i živad i drva i smok u nezasitnu Jakobovu škrinjicu,

da podmiri puste želje svoje razmažene izpraznice. Oćutilo to i gospodarstvo, pa udarilo natrag; a kad Olivin otac vidio, da uz svu muku nema blagosova i napredka, razžali mu se, pa se dade na piće. Još se ne bio Mata vratio sa robije, a pred Olivinom kućom udari bubanj, kupio ju Jakob. Olivi ogranuše crni dani, al je ni oni ne izliečiše, jer pored sve nevolje još se gizdala i uzdisala za gospodskim kolačem. Kad je svoje, što je imala, iznosila i izderala, a ne bilo odkud da novo namakne, a ona od pazara do pazara i sa svakog ponješto donese: — ona je krala! Roditelji joj umrli, drúge joj se već sve poudavale, samo ona ostala sama; na njezina vrata nitko ne kuca, nje nitko ne prosi. A ona? Ona uza sve to krade, gizda se i čeka gospodske prosce. Al nije, nije ni ona toliko kriva, koliko je kriva „čarobna škrinjica“!

Brat Adam.

Kasna je jesen, pa ipak jošte prolieće „paučina“,* što kazuje, da će podržati liepi dani. Kô da se cielim svietom dižu lagumi, dan na dan zbija se gusta jesenska magla, pa se niše do pred podne, a onda sine toli vedro i modro nebo, kô da ga je jučer božja ruka izvajala. . . . Mrtvi je dan; iza jutra se bili nadvili oblaci, a sada ih vjetar komada i razgoni u sva četiri kraja svieta.

Sinuli sunčani traci, pa ogrijali vlažno, požutjelo i nacrljeno lišće guste šume, koja se verala jednom stranom zlatarevačkih brežuljaka. Nabujala i troma Jošava izpod sela Zlatarevca, pa sad, kô da se razbudila, nješto hitrije otječe, a na njoj se kô splav niše široki lopoč s bielim cvietom, drhtulji trska, šuškaju tanane šibe site. Po obalah preuzela bujad, a po bujadi pripela se slakovina, pa kô da se smieškom osmješkuje na glavitu djevojku, koja posegla rukom, da ju odkine i u vienac sveže.

Bila to djevojka iz sela, jedinica brata Adama, zgodnog zlatarevačkog gospodara. Toliko ju Bog okitio ljuvenim miljem i svakom ljepotom, da ti i nehote utjecale oči na nju. Bjelja je no lopočev cviet, rumenija i punanija no u prisoju dozorita jabuka, a ovamo spretna i promećurna kô maca. Zaodjela se u skute, oko grla ovila modru maramu, pa joj krajeve skrstila i pozaticala u crljeni kožušak, koji joj se divno priljubio uz ubava njedra. Liepo izvajane

---

* Babino ljeto, — vele u nas

nožke spremila u sitne, crljene čarapice, a na ove pripela vezene opančiće. Svilenu i gustu kosu mrke masti splela u dvie pletenice, pa kad se nagne nad vodu za svietom, okliznu joj pletenice uz obraz u vodu, a ona ih smijući se hita natrag u zatiljak i ne pazeći, što ju po stotinu vodenih iskrica iz skvašenih pletenica po jagodicah, po očiju, po bielu čelu poškropi. Živa je, ognjevita je, kakono samo može biti zdrava, osamnaestgodišnja djevojka, kojoj tuga jošte ne kumova, a nevolja ne posvoji duše, pa da gorkimi suzami kvasi svoje uzglavlje, koje bi joj moralo biti uzglavljem tiha mira i pokoja. . . . Danas kô na mrtvi dan podranila i ona, da obidje humak pokojne majke, koju pravo ni poznavala nije, jer joj ne bi ni tri ljeta, kad joj majku oganj ubi. Nabrala cvieće, savila ga u vienac i protakla kroznj ruku, a onda pobrzala na brvi, da progazi Jošavu. Ove brvi vukle se izmedj gustoga šaša i trske. U samoj Jošavi bilo nješto čista mjesta — sâm treset, a preko njega valjalo prieći, pa ti noga tonula u onaj žmirak, a treset se zibao i amo i tamo, a nije bilo širine pravo ni dvie stope, kako si mogao proći. — Omakneš li nogom, eto te u žmirku, tresetu i glibu, pa ne desi li se s dobra Boga u blizini koje junačko srce, preporuči Bogu dušu. Znali to seljaci, pa samo danju prelazili ovim priečcem u obližnji grad, a noći ga se klonili; van da je mjesečina, a glava vedra, onda bi i noći vještiji ovuda prolazili.

Hitro pregazila brvi, pa zamakla u šumu. Krčeći izpred sebe sitnom nogom žuto, popadalo lišće, izmaši na kraj šume, pa zaokrenu uz brdeljak, na kojem se savila kita hrašća i jasenja. Ovamo hitile u četice razčetane djevojke, žene i bake iz sela, a

svaka sobom nosila ili vienac, ili staklenku svetom vodom, ili tanku voštenicu. Na brdeljku je groblje, a danas je mrtvi dan. Pred grobljem se poredali u dvie struke sliepci i prosjaci, a u svakog brojanice, pa se mole za „mrtve duše“ i opominju prolaznike, da udiele štogod.

— Daruj, kršćanska dušo! — jedan će.

— Pomozi nas, mrtvi dane! — drugi će.

A treći tȁ i u pjesmi progovara:

Darujte me, roditelji,
Zarad Boga jedinoga,
U ime sreće i napredka;
Sačuvo vas Bog težkoće
Jal' u putu, jal' u domu;
Mladosti se sprovodili,
A sveta vam duša bila.
Darujte me, mile majke,
Zarad svetog mrtvog dana!

Djevojka se sagnu i spusti u sliepčevu kapu milostinju, pa pobrza u groblje. — Eh jadni li su ti selski grobovi zaokruženi zemljom i travicom, njeki i brez humka i brez spomen-kamena, — samo čelo glave usadjeni hrastovi, a mašinom popao križ kazuje, da tu počiva pradjed, otac, mila seka, ili mladjani bratac. Pa ipak blago pokojnikom, ma im groba i ne kiti prekomorsko cvieće i ne resi sjajna ploča. Na njihovih se priprostih križevih svjetluca tanka voštenica kao sitna zviezda o ponoći. Po njihovih se grobovih eno polaže žena, koja svojih suza presušiti ne će, dok se ne smiri uza nje. Preko njihovih humaka prelazi sirotčad — podmladak, koji će ih pomladiti. O pokojnici, još zaboravljeni nieste, ma i ne imali mramora i zlata. . . . Odasvud svjetlucaju svjećice sa križeva, odasvud odjekuje jauk i

kukanje — ta mrtvi su dani, gdje se čovjek do sita izplakati može na dragomu grobu. Adamova jedinica krotko i tihano pristupila majčinu grobu, zapalila svječicu, ovjenčala viencem drveni križ, a onda klekla, sklopila ruke, pa se uzela moliti za milu pokojnicu. Molila se žarko, molila se odano, kako to umije duša nevina, koju je ljubeća majka uz milovanje i grljenje prvi „očenaš“ naučila, a poslije se nijedna tvrda šaka ne našla, da te svete i veličajne utiske majčine ljubavi izbriše.

Domolivši svoju molitvu podje koljebici — kapelici sv. Ivana. Ne zna se ni kada, ni od koga, ali jest tude, jesu ju nječije blagoslovne ruke nasred groblja, a pod zelenim granjem sve od prošća saplele, ilovačom omazale, a hrastovom, hrapavom korom pokrile i na šljemu križićem snabdjele. Unutri se našo i oltarić, a na njemu na debelo sadjelani kip sv. Ivana. Danas kapelicu zaokružile moleće djevojke i žene, a unutri gorjelo silu voštenica, sve milodari pobožnih duša. Tiho unidje djevojka, poljubi oltarić i spusti nješto dara, a onda pokleknu, izadje i podje kući.

Već prodje redove molećih sliepaca, kad ali ju po imenu zovnu njeka žena:

— Jelo! stani malo, dušo —

— Ah prijo Maro, — poveseli se djevojka upoznavši ženu iz odlične kuće svoga sela.

— Znala sam, da ćeš materi na grob, pa sam te pričekala, da ti nješto kažem, — dade se Mara u šapat pošavši s djevojkom ponaprieda.

— Da nije što o Mati? Živ li, zdrav li u soldačiji? — nabaci Jelica porumenivši kô ružica.

— Ta živ je, zlato moje, pa nam poslo pismo i svakojake dare. Strini Mandi šamiju, otcu novu lulu

s kamišem i gombami, stricu Peri nož, sestri Evi trepetljike i pregač i svakom ponješta. A i tebe se sjetio, pa te pozdravio po stotinu puta i poslo ti evo ovo dara. — Razgovorila se prija Mara izvukavši iz njedara svilenu i lozičavim vezom izvezenu maramu.

— Pa to meni Mata poslo? — upita blažena djevojka.

— To tebi —

— Juh kaka je liepa — pa to meni poslo? Prijo Maro, je l' zbilja meni poslo? Pa gdi ju kupi — pa što dade? — veselila se glavita Jelica razmatrajući i ogledjući maramu.

Jelica i Mata ljubili se već podavno, a to znalo i selo, pa znala i Matina zadruga. Mata bi Jelici svake dare i tajno i javno davao, a tim ju kao svoju zaručnicu i buduću vjerenicu pred svietom priznavao. Djevojka bila i „zvonarevim“ u volji — tako se zvala Matina zadruga zbog zvonarije — pa ju pazili i svojatali kô rodjeno. Već bi ona davno bila u zvonarevoj kući, da ne morade momak u soldačiju, a sad evo izlazilo vrieme, pa ga djevojka željno izgledala. Prija Mara bila Matinom strinom, pa i glasonošom milujućih, a na selu obično momku u tom posluži njegov drug, ili susjeda, ili tkogod iz kuće, komu se momak ne stidi povjeriti. . . .

— Eh milovanje moje, gdje ju kupi, po što ju kupi, ne znam — samo ti ju evo poslo. A naši vele — a toga ti ne ću reći . . . dosjeti se Mara, pa zastade.

— A što to vele vaši, draga prijo? — umiljavala se djevojka ženi, kano janje pokraj male grane.

— Pa u dobri čas bilo. — Naši vele, kako se Mata vrati, prosit će te u otca, pa svatovi još jesenas, — naškubi se polukavo Mara.

— Prijo! — kliknu Jelica, zapalivši se u oba obraza i od milja i od stida.

— Zar ti ništa na san ne izlazilo? začudi se žena.

— Ta nije baš ništa o svatovih, al sam nješto noćas usnila; — priznade bezazleno djevojka.

— A što to? — lakomo će prija kô stara vračara.

— Bilo mi u snu, kô da sam pošla na livadu po travu. Joj draga prijo, preda mnom se ona stvorila i vedra i široka, da je vedrije i šire u svom viku vidila nisam. Usred livade modro jezero, a u njemu pliskale zlatne ribice. Uokolo jezera, dokle okom dogledati možeš, zlatno cvieće, biser-grane, a na cvieću lelijali se zlatni netopiri, a izmed cvieća i debele trave igrali se zečići, poskakivali drozdići, a prelitali slavulji. U meni raslo srce, propjevalo grlo, a noge se i od sebe zaigravale. Malo podržalo, navuče se crni oblak, iz oblaka učestale munje. Ne bi dugo, prolomi se oblak, a razli se mutna voda, pa potopi livadu, potopi cvieće i grane, te i mene zanese, umal' da se ne udavih mlada.

Dok je Jelica govorila, dotle prija Mara da se skameni od čuda: — sad razklopi oči, sad sklopi ruke, sad lupi nogom, kimni glavom, a kad dopriča san, preuze ona u sav dušak kazivati:

— Što je ono zelena livada, zlatno cvieće i sićani netopiri, to je, dušo moja, sreća, koja će te kao jarko sunce ogrijati.

— Da ne će prosci? — nasmija se Jelica.

— Prosci će doći — požuri se seoska proročica — ali — ali —

— Ali težko će izprositi — je l', Marijo?

— Da, zlato moje! Il' ako izprose, mučno će

voditi. Samo da nije one mutne vode. — Mutna voda: bolest, nevolja. Jelice, kruno moja, čuvaj se mutne vode. — zaprieti se prija.

— San je laža, a Bog je istina, ta što bi se bojala? — sokolila se djevojka.

— Jelice nebrigo, samo pazi, što ti prija rekla. ... A sad s Bogom, jer meni je još u grad otići. — Pa još jednoč: Čuvaj se mutne vode, — doreče Marija pa zakrenu lievo pogledavši jošte jednom i milo i neveselo djevojku.

Zadnje prijine rieči padoše kô zloguki vrâni na Jeličino srce, pa joj se stislo, a na oči navrieše suze. Sve joj se priziralo, kano da čuje: Čuvaj se mutne vode. Šuškanje suhoga lišća, prasak odkolite suvari i graktanje vrana na ogoljenih i bezlistih vršikah, sve kano da u sav glas dovikuje: Jelice, Jelice, čuvaj se mutne vode! Od težkoga straha uze Matinu vezenu maramu i kano da se primirila, kano da ju darak ojunačio — nesta straha i dok stiže selu na pomole, prometnu se i opet pustom i ognjevitom Jelicom.

II.

Pruži mi ruku, pa udji sa mnom na ona uzana, drvena i čadjom ogarena vrata, pa da ti pokažem hodaju našega seljaka. Do vrata vjesi u priprostoj, šarenoj, lončarskoj posudici sveta voda, a oko nje omotano do tri, četiri brojanice sa dugimi, limenimi križevi. Kroz sitne, umusane prozorčiće probijaju sunčani traci, pa osvjetljuju dugoljastu, ali pouzanu hodaju, — razrovani, zemljani pod, drvene, pocrnjele tavanice sa strielom po sriedi i za strielom cielu kućnu knjižnicu: njekoliko otrcanih listića Reljkovićeva Satira, jedan svežanj molitvica, „Vinac“

Jaićev, jedno deset „porcijašica“ itd. Duž hodaje poredale se dvie hrastove postelje, al toliko priproste, da se pozna, gdje je bradva zasiecala, tesala i gladila, al ne dogladila. Postelje su prekrivene čupavci, koji se u bojah podudarili sa slikami poviše njih. Dvie su to vašarske, a na staklu naslikane slike u crnih okvirevih. Na jednoj je, gdje se Adam u zelenoj dolamici vraća izmedj drvlja na svom bielcu doma, a na pragu ga već željno izgledje Eva sa sinčićem; a druga je Gospa sa sedam mačeva, ili sedam žalosti. U dnu hodaje podigla se kao humka bielo okrečena peć sa petnjaci, a uokolo nje poširoke klupčice, na kojih ti zimi ili sjesti, ili jesti ili spavati. Izpod prozora pod policom pružio se hrastovi stol, a do njega dvie klupe. Na jednoj klupi sjedi brat Adam, Jeličin otac. Čvoravim svojim dlanom držao njeko pismo, pa se zadubio u čitanje. Brat je Adam okošto i tvrdo čeljade, ko orah koštunjac. Glava mu s čela okrugla, na tjemenu strmo odsječena, a po njoj štrljila kô strnjak žuta i na kratko srezana kosa. Lice mu podugoljasto, ni garavo ni bljedoliko, već onako mrvo zarudjelo. Obuzela ga kraćana brada, pa se popela sve do jagodica, koje izskočile u obrazu kô dvie paradije (jabuke), pa kô desno i lievo krilo zaklanjaju klinoliki Adamov nos. Na sebi imade „štrikersku reklu“, modre, čohane čakšire, koje zatako u omašne čizme; oko vrata povezo crnu maramu, a janjeću šubaru metnuo do sebe.

Brat Adam nije starinom iz Zlatarevca, nego iz Bačke, al se kô diete priviko svemu, pa danas ga težko razpoznati od starosjedioca. „Bratom“ ga zovu od onda, kako je ušo u bratinstvo, kako je uzeo moliti, postiti, pjevati pobožne pjesme, svetkovati

svetke i svetačke, što prije nije bilo. Selu ne išlo u glavu, da se je brat Adam zbilja posvetio i ćud svoju promienio. Ima ljudi, koji su po svojoj gradji i vesele ćudi i ognjevite krvi, ali su već iz malena pod šibikom suludih učitelja naučili, da je grjehota nasmijati se sladko, a sramota zadavoriti, kako ti srce kazuje; nego naoblači čelo, skupi obrve, stišći ustne, zastiri se vaviek njekom maglom i oblakom — jer to su obilježja nepregrabne mudrine. Dostojan brat ovakih ljudi bio i Adam. On je doduše i prije bio mrk i mučaljiv, al kako se upisa u bratstvo, od onda oledi kô gladac led, od onda ne pristupi k njemu ni šala ni lakrdija, kô da se deseterim zidom opasao. A nije mu takvo srce bilo — to srce bilo i plahovito i osvetljivo, al on ga znao zauzdavati, prekrivati, pa kadkad bi se ipak otelo i buknulo plamenom, a onda bi selo reklo: Gle, promini Adam dlake, ali ćudi nije. Čovjek hitre pameti i smjele duše vaviek prvo mjesto grabi, pa tako i brat Adam, ovamo drzak, onamo vješt i peru i slovu, brzo postade glavom cielomu bratstvu. Niesu ga ljubili, al mari on, da li ga ljube, samo nek se njegova sluša i vrši.

Al reklo se, što mu drago — u gospodarstvu mu nitko jedne ne mogo nabaciti. U njega smoka i prismoka, u njega pun hambar, puna pivnica, gojni i konji i voli, kuća zidana i ugledna. Nitko mu u selu nije bio onako od srca odan, jer svakoga je svojim krkim ponašanjem, susretanjem odbijo. Žena mu umrla rano, a iza nje ostade nejačka Jelica, koju on uzeo uzgajati prema svojoj ćudi i svomu srcu. Al se djevojka umetnula na svoju veselu i meku majku, a od otca samo poprimila odlučnost i onu

žilavu uztrajnost ma u kojem naumu. Kako ostade sama i preuze kućanstvo, posvoji si i izvojšti u otca njeku samostalnost. Ko bratinak ljutio se i branio jedinici, da se mane drúga, kola i djevojačje pjesme, al ona svojeglava, nikako ga poslušati. Nije mu tajnom bilo, da se njegova jedinica i zvonarev Mata miluju — al nikada nit povladi, nit pokudi s toga kćeri.

Mata je bio sin dobre kuće, momak od oka, komu ni kudljivi Adam ne mogao mane naći. Pa bilo doba, kada je Adam Matu u svom srcu želio i prizetiti — al se nješto poslije u njegovoj duši svarilo, pa od onda uzeo i Matu i sav njegov rod poprieko gledati. Još mu usta ništa odala niesu, al se na njemu vidjelo, da mu zvonarevi niesu baš najdraži i da samo taknut treba, pa da s njimi zametne boj do krvi. A što to omrazi zvonareve Adamu? Evo što! ... Domogav se prvoga mjesta u bratstvu, njetko ga od doseljenih „Švaba“ i „Magjara“ podbode, da će pravo uraditi, ako zatraži zvonariju, jer je pristalije, da „brat“ s crkvom gospodari, no istom tkogod u selu. . . . Zvonarevo je zvoniti na „Zdravu Mariju“, na užinu, na pokop, a po svetkovinah otići na svojih kolih po „misnika“, pa ga i užinom dočekati; al zato valja da mu svaki „par“ po njeku mjeru žita na godinu dade.

Zvonariti nije toliko ni unosno, koliko je dično dočekati misnika u svojoj kuči, podvoriti u crkvi, gospodariti zvonom i cielom selu zapoviedati: Na, sad ćeš užinati, sada večerati, a sada opet sklopiti ruke na molitvu.

Već stari Ivetini zvonarili, pa nikada ni misnikom krivo, ni selu zazorno, a ni crkvi sramotno. Pa

se Ivetini izvještili i zvonom potezati. — Zvoni li tkogod iz njihove kuće, a ono slavi i razlieže se po dolicah, po šumah, po livadah tako milo, tako sladjano i meko, da bi reko: živo zvono, sad će progovoriti, na sad će s tobom zapjevati, a sada protužiti. A zvoni li tko tudji, kô da se izmienilo; nit pravo zvoni, nit pravo ori, već kô da se otimlje, kô da se lomi i na samrtnu času trga. Pa se Ivetinim zvonarija već u krv prelila i nikom u selu ni u snu, da ju od njih otimlje, dok eto ne dodje brat Adam, pa u svu silu hoće zvonariju, pa zvonariju, a stari se Iveta upalio, pa ni čuti. Nije druge već eto nek selo rekne, čija će biti zvonarija. Ivetina zgodna kuća, dosta prijatelja, krvna roda i kumova; — ti će s njime. Brat Adam okupio „Magjare“ i „Švabe“, a s njimi je lako, jer oni će vaviek kô ona dva brata: ako ti desno, ja ću lievo; ti lievo, ja desno, a naporedo nikako. A našo se i po koji protivnik Ivetine kuće u dušmanskom kolu, pa nije čudo, ako je bratu Adamu raslo srce čekajući izborni dan. A baš danas osvanuo izbor, pa se nješto primiri, uzeo njeko pismo, zakopo glavu u poširoke, tvrde dlanove i nemirno prebiro očima ona slova. . . . U njeke pokuca njetko oštro u vrata, kvaka škrcnu, vrata se otvore, a unutra stupi seljanin pod kapom i s drenovcem u ruci, pa odmah će sa praga, kô na dušak:

— A što si se zavezo u duboke misli? Eno već svih u straži!

— A dodje li već i zvonar Iveta? — preuze usiljenim mirom brat Adam.

— Odkada već, a njegov kum knez ubi se oko ljudi, da ih svrpa, zaprede i premami, e bi kumu zvonarija ostala, — sasu glasnik kô iz rukava.

— A što ljudi? — bljednu Adam.

— Ljudi kô ljudi, jedni ovako, drugi onako — al Magjari pa Švabe, pa Živići, pa Srkići, ti su tvrdi, ti su tvoji, ti od tebe nikud.

— A mi ne časimo, — razvedri se Adam. I oba krenuše pred stražu. Da, čudna li je ta selska straža, gdje se kroji selska pravica, čitaju i oglašuju više naredbe, izdaju zapoviedi, a pritvaraju domaće i tudje dangubice. Obično je nasred sela, prošćem sapletena, mazom uliepljena, ocrnjelim i oprlim ražovim krovom nadkrivena, a po krovu vrebčje vojske u slami izdubili puškarice, u koje se zavlače, pa samo glavom izvirujući ogledju se božjom vedrinom. Pred stražom je hodnik, a iz hodnika eto te u čadjavoj kuhinji, gdje no stražanin, vječni čuvar straže, na ponizku banku sprema svoj svakidanji zalogaj. Od kuhinje desno eno selske, ponizke, crne, zapušene i otiesne sabornice, a lievo stražareve komorice. Danas će se birati novi zvonar, a kako je služba zamašna, podiglo se i malo i veliko, da vidi, tko će nadbiti. Starješine već bili ušli u zbornicu, posjedali na jelove klupe, pa kako nema zbora brez lule i duhana, to već svakom izpod nosa suklja oblak mirisava kržaka. Na pragu se strpala glava do glave, to ženske, to fukara, to djeca, — sve bez prava i glasa.

Brat Adam raztisnu živo klupko ljudi, koje se uz smieh i vrisku i opet za njim sklopi — pa unidje u zbornicu, gdje ga dočeka žamor i zuka, kô kad se pčele roje, pa ih grajom plaše, da se ne odbiju kamo u šumu. Kako unidju, podiže se knez Grga — čovjek veselih, iskrenih očiju, biele kudrave kose, rumena i punana obraza, a stasom bušak* — pa progovori:

* Nabita, ponizka struka.

— Ljudi, braćo, evo se okupismo, da reknemo i odlučimo: tko će zvonariti. Jedna je zvonarija, a dva se o nju otimaju. Je l' tako? — upitat će Grga.

— Tako je, kneže! — povladiše njeki.

— Jedno je Iveta moj kum, a drugo je brat Adam. Nigdje ne piše, da baš mora moj kum Iveta biti, al nigdje ne piše, da i brat Adam mora biti! Je l' tako, ljudi? — i opet upita upiljiv oči sad u jednoga, a sad u drugoga.

— Tako je, kneže, umrieti se mora, a sve drugo, ako ti je drago! — prihvatiše veselo starješine.

— Al su Ivetini od zamande zvonarili, pa bilo pravo i misniku i selu i crkvi; sad je zvonar Iveta, pa ja mislim, neka Iveta i ostane. Je l' tako, braćo!

— Ne ćemo! Neka bude brat Adam! — zamni vika Švaba i Magjara.

— Hoćemo Ivetu! Kaki brat Adam? — nadvikuje protivna stranka, uz koju pristaje i fukara s vrata.

— Ne ćemo!

— Hoćemo!

— Ama čujte me, ljudi, ako ste kršteni, a kršteni jeste, dok ste kršćani! — dovikuje knez Grga.

— Mir, ljudi!

— Čujmo kneza! — mire trezniji.

— Nek šuti knez, jer on će po svog kuma govoriti! — izbode se brat Adam.

— Zar tako, brate Adame? — užga se Grga kô barut lupiv šakom po jelovu stolu. — Po kuma govorim? . . . Promašio si, brate Adame! — prosliedi oštrim, tresućim glasom izpraviv se u punoj svojoj snazi. — Knez Grga vidi dalje od nosa, pa ako govori, da se zvonarija dade Iveti, ne govori on po kumu, već po selu, po starinu i svoju i ovih,

koji imadu odlučiti. Naši su stari o svojoj muci, o svojoj hrani, o svojem trošku uzidali ovu crkvu, pa da im je na poštenje, a mi smo unuci o svom trošku djedovsku baštinu i očuvali. Sad je pravo, da se i ključevi ove baštine ne trgaju iz naših ruku, a predaju onima u ruke, koji nijedne cigle ne donesoše k crkvi, koji tek juče dodjoše, pa za gotovo sjedoše, te hoće, da im je diela kô i nami, koji smo ovdje starosjedioci!

— Živio, kneže Grga! — zakliktaše prijatelji.

— Ti si, Adame, odraso u našem selu, al otac ti je pripuz, kô i svi ovi, koje vodiš i koji se amo koje od kuda doseliše. Svi ti selu, a i nami dobra ne će. Naša krv, naši običaji, naše ruho, naše narodne svetkovine, sve im je ruglo i sramota, pa nikad ni u čem s nami, već kadgod mogu, podbace nam klipove. Vas manjina, al za to vas glava ne boli — hoćete da gospodarite, a mi da vam služimo. Al evo znajte, dok budem mogao micati rukama i misliti ovom glavom, ne će pripuz gospodariti, nek se zna, čija je starina. A vi, braćo, kako udrobite, onako ćete i kuvati. Ako hoćete, da sebe sramotite, a mene zakopate — birajte brata Adama; a ako hoćete, da opoštenite i svoje stare i svoj obraz, a mene da pomladite — birajte svoju krv i svoje ime, eto kuma Ivetu!

Njekoliko trenutaka, al kobnih trenutaka uminu, kako stari Grga mladenačkom vatrom dousti govor. Sve je stalo ko ukočeno, jer se nitko nenadao ovakoj strieli, koja će udariti, pa baš iz Grginih usta — onog mirnog Grge, koji toliko nije govorio, ni kada ga za kneza biralo selo. Mudro on dirnuo baš u najnježniju žicu svojih suseljana — dirnuo u sta-

rinu, a da mu striela što pouzdanije pogodi, razpretao on u srcih starješina onu staru mržnju prama doseljeniku, koja je tamo samo zapretana bila, al nipošto utrnjena. I tako starješine jednoglasno izklicaše kuma Ivetu zvonarom. Zgrčenih šaka, izvaljenih očiju, bliedih obraza, a razigranih njedara stajao brat Adam njekoliko časaka, a onda se najednoč okrenu i silovitim korakom izadje van, pa pobrza kući i ne slušajući za sobom porugljivo podcikivanje žena i djece, koje ga pratilo, dok za sobom ne zalupi dvorištna vrata. Zvonariju već kô u ruci držao, ta mu je želja već podavno na srcu gorjela. Zvonarija bila po njega sjajna ona čelenka, kojoj za volju već evo mjesec dana pred izbor nit pravo jeo, nit pio, nit spavao, no sve snovao, kako će si njome zakicititi kalpak. A sada propao, a sve sa Ivete; da je mogao, satro bi ga u prah. U njemu kipilo, a svoj jad ne mogao na pravomu krivcu izkaliti, pa to ga stostruko više mučilo. Još isti dan zaprietio se svojoj kćeri, da pod živu glavu ne pristaje s Ivetinom zadrugom u razgovor. Jadna Jelica ostala kô ukopana gledajući, kako joj otac tvrdom rukom razgradjuje sjajne kule, koje si je njena ognjevita mašta onako skladno bila pogradila. Jer ne smije li sa Ivetinom zadrugom razgovore razpredati, još će manje smjeti s Matom razgovarati, a o svatovih ni pomisliti. Po stotinu bi puta bolno uzdahnula u tihoj svojoj komorici, suzami kvaseći svoje uzglavje: — O zvonarijo, o mutna vodo, nigda te ne bilo!

III.

Odskočilo srpanjsko sunce, pa svim svojim žarom prži suho klasje u spahinjskom polju. Brojni

žeteoci, vedre žetelice zlatnih, hitrih ruku i srebrnih srpova vješto obaraju vlaće, a iza njih ognjeviti vezači povezuju žito u snoplje. Žeže sunce, a odnikale ni hlada, ni povjetarca, da razblaži pustu i nesnosnu žestinu. Al to kô da i ne smeta mobi, jer se žuri i kraju primiče, a klasje šušti, srpi zveče, i amo i tamo prelieće šala i doskočica, a žetelačke pjesme polje zaglušuju. Tuj se nadpievaju i nadžnjievaju, a jao onima, koji pozaostanu, jer ih namah prednjaci počaste pjesmom rugalicom:

Ta čije su plakavice straga?
Naspite im pune oči praha,
Da ne vide našim tragom proći.

Danas izašlo pô Zlatarevca spahiji u mobu. U mobi je i Ivetina kuća, a i brat Adam sa jedinicom. Evo već ljeto, a stari se izmirili niesu, a težko će se i izmiriti, kada brat Adam nije čovjek one ruke, koji lasno prašta i pregara. Bi Iveta i prvi pružio ruku pomirnicu, već za volju sinu, koji zavolio Janju, pa od nje nikud, — eh al brat Adam ni čuti o Ivetinim, a kamo li da se svojataju! Mladi se krišom sastajali, tajom tvrdili i junačili, a ovamo trnuli, da ih Adam ne privreba, kako se preko njegove volje ma porjedje sastaju. Kako je silovit i svoje ćudi, il bi jedinicu sastavio s crnom zemljom, ili vjenčo ma i s crnim ciganinom, samo da se osveti Ivetinim. Tužan li je bio njezin život kao sinje robinjice, nit u kolo, nit na ulicu, niti u čije svatove za ručnu djeverušu, no čami u kući, a pod oštrim okom ljuta i ogorčena otca. Čisto joj zaigrala duša, kada saznade, da će spahiji na žetvu, bilo joj da pjeva i plače od milja i draga, jer ondje će vidjeti i svoje uzdisanje, a valjda će se nadati i zgoda, da se s njime

na samu ili o užini, ili o večeri porazgovori. . . . Pjevajući krenula moba na dvaest kola, a ponajzadnji brat Adam sa svojom družinom, samo da se ne suoči s mrzkim zvonarom. Kad stigoše u polje, svi se savili u kolo, pa posjedali i ručaju, sâm brat Adam odbio se sa svojimi u stranu, a kad se žeteoci i žetelice razviše poljem kao duga struka, stade Adam u dnu struke, a do sebe namjestio Jelicu i time pomrsi jadnoj djevojci račune, koja tvrdo vjerovala, da će u ovoj vrevi lasno do Mate stati. Al ako je Adam mogao svojom Jelicom gospodariti, nije s Matom. Onako čil, hitar i jedar momak, kakav je bio Mata, slovio je kao vezač u svem spahiluku, a kao vezaču prosto mu bilo stati, gdje mu drago. Suočiv Jelicu do otca kô da ga žarko ogrijalo sunce, ojunači se, pa stade iza njih, da povezuje snoplje. Djevojku krv pošikala, pa se savila k srpu, da sakrije od otca, koliko se zbunila. Al prije bi se i zec sokolovu oku oteo, no ona otčevu, po gotovo kad to oko sumnja podoštrila. Hitro se dosjeti jadu, okrenu se, pa kad smotri glavita momka, gdje se pred njim izpravio kô zeleni borak, a ovamo mu blaženi smiešak raztegao mrvu ustnice, zapali se, pa odsieče oštro:

— Šta mi pristaješ za tragom? Eno ti navrh reda tvoje kuće, pa za njima veži, a nas se prodji.

— Polako, brate Adame! Ne sramoti mi najboljeg vezača u spahiluku! — oglasi se veselo stari provizur, koji baš bio prispio, kada se Adam onako otresao na momka. . . . Pa gle i Jelicu si doveo? — nadostavi starješina. — Kako, djevojko?

Jelica se ustidila, a otac se u neprilici našo, pa skinuo kapu i upiljio očima u zemlju.

— Bome, Adame, glavitu si djevojku uzgojio — bit će prosaca i dodijat će.

— Ne će, gospodine provizure, — ojunači se brat Adam.

— Kako Adame, ne bio prorok!

— Ovi mladji „naraštaj" za ništa, a takih prosaca na pretek, a što je čestitih i valjanih, ni za za liek, a dok taki ne dodje, ne dam kćeri, pa ma dočekala biele pletenice, pa s toga velim, da mi prosci ne će dodijavati, — zaoštri brat Adam ošinuv zlobno izpod oka sina Ivetina, koji sav ubliedio kô mladi snieg.

— E moj brate Adame, — sadašnji „naraštaj" ni gori, ni bolji, no i naš, kad je bio njihovih godina. Je l' moj dragoviću, mi smo ostarili, pa nam se u mladeži sve krivo vidi — nasmija se provizur potapšav Adama po ramenu. Al kad smo se ovako našli, nek se vrši naša hrvatska starina. Ajde, Jelice, nažanji prvi snop, a ti ga Mata sveži i ustuboči, pa kad se polje dožanje, sapletite od njega žitni vienac, e bi Bog dao, pa vam se do jeseni prometnuo vjenčanim. Je l' ti krivo, brate Adame? — šalio se dobričina, a Adam samo što kiselo raztegnu ustnice.

Jelici raslo srce, a kako i ne će, kad ju provizur pred svim selom i pred njezinim Matom prodiči. A što ono reče o vjenčanu viencu, za ono bi mu bila pala oko grla, pa ga izgrlila i izljubila i sladje i veselije no rodjena otca. Srce joj kazivalo, da će stari provizur, ako uztreba, biti angjelom njene i Matine ljubavi, pa to joj razbijalo onu tugu sa srca, koja ju je trla sve do današnjega dana slušajući, kako joj se otac dan na dan gnjevi na Ivetine. . . . Spretno se sagnu, pa se ubavo razmaha srpom, a

jednom rukom zahvati klasje. Rukovet za rukoveti padala joj iz ruke na strnjak, a Mata kupio i vezao. Sve je to mrkim okom gledao brat Adam — morao gledati, da nijedne ne prousti — jer starija je starija, a provizur nije šala, a on opet nije lud, da se rad jednog snopa zamjeri provizuru i tako pogubi sve pogodnosti, koje spahiluk daje seljaku. Brat Adam bio je samo junak med parovi, a pred „gospodom“ uvlačio u se dušu kô i drugi brat. — Gdje ćeš ti s gospodom mejdan dieliti — to je poso, kojemu nijedan seljak ne dorasao. Još se on nije posve otresao one robske svoje potištenosti, koja mu je u krv bila ušla i koju je za onda i vrieme sobom donosilo. Al najviše je brata Adama peklo, što je sva moba na njega okomila oči, pa tu bilo namigivanja, šuškanja i zlobna kikota, a sve on to slušo, pa od jada kô gušter pozelenio, zgrčio šaku oko srpa, sagnuo se, te svoj jad kalio na klasju. . . . Podne već bilo odmaklo, moba doužinala i razgrijala se spahinjskom kapljicom, pa se podvostručenom snagom vratila poslu, a kada sunce uzelo naginjati, da potone za šume, primakoše se žeteoci kraju. Provizur već davno otišo iz polja, a sada njeki kućegazde, a med njimi i brat Adam, ostaviše žetvu, pa odoše hvatati i uprezati konje pod kola. U taj par pristupiše dvie mlade žetelice, pa uzeše Jelicu po sriedi i zadjoše medjom tražiti tri struka iz jednog žitnog zrna, a to će biti dušom žitnomu viencu.

Šaleći se i loveći se kô tri košutice po onom strnjaku jedvice nadjoše željeno klasje. Žeteoci doželi, pa se okupili oko snopa i inih djevojaka, koje će plesti vienac. Svi poskidaše kape, poklekoše na koljena, a najstariji uze pred svimi pozdravljati „Go-

spu". Toneće sunce svojim rumenilom podkitilo zapadno nebo, okrajne šume, i kao ružičavim velom obavilo moleće žeteoce. Žarko i punano vila se molitva iz grla zamorenih ljudi, vila se kao žrtva zahvalnica pod večernje nebo.

To su trenutci veličajni i sveti, u kojih se sićani stvor spušta ne u prašinu, nego na njedra svomu stvorcu, al tako odano i sladjano, kako no se samo nevino djetešce spušta na majčine grudi. Domolivši moba zapjevaše djevojke želetačku pjesmicu:

Dieva Marija žito požela,
Žito požela, tri vienca splela;
Jednog je splela žita pšenice itd.

Jelici dopade plesti vienac, a one joj druge dvie dodavale klasje iz prvoga snopa, ostali čekali, dok se doplete vienac i zakiti vezač. Starina je donosila, da ona, koja plete vienac, vjenča po srcu i po svojoj miloj volji ma kojeg vezača. Težko je svemu svietu oči zavarati, pa s toga sve je u selu znalo, da je Mata Jelici srcu prirastao, te sad svatko Matu kô vezača napried potiskivo, laktom gurkao, okom junačio, a Mata kô da je za sve obamro, samo u Jelicu gledi i u vienac, koji se u njezinih vještih ruku hitro kraju primicao. Djevojke dopjevaše pjesmu, a Jelica doplete žitni vienac i sad uzvi vrane oči, kojih dosad nije ni odkidala s ručnoga posla. Obrazi joj planuli, pa kô da si ih ružičnim listom obložio, u očima joj kolo vodile tri čarne seke: i milje i sreća i razkoš, njedra joj se uztalasala, a ruke joj se igrale viencem. Ako i nije vidjela, al je osjećala, da je sve u nju oči upelo i da je kucnuo čas, gdje će eto očito posvjedočiti, što je već i onako sve selo znalo. Za-

okupi ju njeka tjeskoba i nemoć, lagano pristupi bliže, stade pred Matom i lanu tiho:

— Skidaj kapu, da ju vjenčam viencem.

Veselo skinuo Mata kapu i već pružio Jelici, da ju zakiti, al u taj čas lupi ga njetko šakom u prsa, da je posrnuo natrag i odmah na to zaori oštri glas brata Adama, koji se bio povratio i upravo onda nadošao, kada Mata pruži kapu, da ju Jelica zakiti. Krv mu uzavrela, smračilo mu se i on se zaboravi, pa udari mrzka vezača.

— Dok ja živim, ne će Adamova jedinica vjenčavati zvonarevu prosjačad. Nestalo me onoga časa, kada budem blagosovio svoju i Ivetinu krv!

— Bâbo! — ciknu Jelica zalamav očajno rukama.

— Ovamo taj vienac! — i nesmiljeno ote vienac svojoj kćeri iz ruke. — A da se ne mogneš neoprana, zvonarska delijo pohvaliti u kolu, da nosiš vienac, kojeg ti je splela moja krv — gle što uradi! i tek što doreče potrga vienac na komade. — Sad se kiti! — nasmija se zlobno i hiti komade pred omamljena momka.

— Adame, nebrate! — drhtavim će glasom Matin otac, izturavši se u prve redove i pristupivši k Adamu. — Prosto ti bilo, što mene poruži, prosto ti bilo, što poruži i moju krv, al ti ne bilo nikad prosto, što pogazi našu starinu, naše običaje. Odkada se srpom maše i žito žanje, još se nikad žitni vinac ovako ne potrga. Ti se nisi meni osvetio, no se osvetio cielome selu, jer je žitni vienac božji blagoslov, a taj si pogazio i izkomadao, pa tako i Bog pogazio i izkomadao tvoju sreću. . . . A što braniš svojoj kćeri, da za moga sina podje — ti si joj otac, pa tvoja je starija. — Al i ja sam otac, pa znaj, da će mi draža

biti snahom i posljednja ciganka u selu, no kći onoga bezbožnika, koji trga žitni vienac u polju. A ne ćeš više ni sa bratstvom gospodariti, jer nemaš ni vjere, ni duše.

— Ubijte bezbožnika! — uzbunili se ljudi.

— Zar će nama „došljo“ vienac trgati!

— Pa ti da si bratinak? pfi grišniče! — uzpalile se žene.

— Ubijmo ga, ljudi, pa nikomu ništa, — zamni odasvud vika.

Blied, drhćućih naustica, podivljala pogleda i izpravljene šije čekao brat Adam svoje protivnike, koji kô roj sa svih strana potiskivahu k njemu.

— Nemojte ljudi, milost vas bila! — vrisnu Jelica ogrlivši plačući otca, da ga svojim tielom zakloni.

Do sad je Mata sve šutio i mrko gledao, šta se zbiva, a kad vidje, kako se sviet uzbuni, kako navali, a Jelica se razplaka, odkravi se i njemu led sa srca, pa izduši i najmanja sjenka osvete; njemu se razžali, pa skoči da brani Jeličina otca.

— Što ste skanili, a da je zašto, ne bih ni žalio, već čuda, ljudi, evo za žitni vinac hoće cielo selo da prolije krv i izgubi dušu.

— Nije to samo žitni vinac, već je to pogažena starina i svetinja! — nabacіše njeki.

— Pa da je i starina, pa da i svetinja, ne ću bratske krvi! — planu Mata.

— Al hoće oni, koji se ne odmetnuše, kô što si se ti odmetnuo u soldačiji! — razjari se moba.

— Al ne će ni spahija, ni sud! — u dobri se čas dosjeti momak. Svi uzmakoše, kô da su nagazili na busije. Vikali su, bučili su, al nijedan ne metnn ruku na Adama — jer spahija i sud trpke su oskoruše,

u koje nije dobro zagrizati. — Pregonili se i amo i tamo riečmi, dok u njeke ne viknu jedan:

— Znate šta, ljudi? Evo što nas je, da se zarečemo i utvrdimo, pa da od današnjega dana Adamu ni Boga nazovemo, ni kape skinemo! Je l' pravo, ljudi?

— U' zlato ti se svaka okovala! — prihvatiše kô u jedno grlo.

Brat Adam samo što škrinu zubi, a onda se okrenu, uhvati silovito tužnu jedinicu za ruku, pa se zaputi kolima i odjuri u selo.

Malo poslije krenula i moba sjetno neveselo, al brez žitnog vienca. Cieloj mobi kô da su odpale od srca i pjesme i šale, jer samo razpravlja o Adamu i njegovu nečinu.

IV.

Kô da si puškom izbacio, tako se hitro razturi Zlatarevcem, što uradi brat Adam. Listom se digoše starosjedioci, pa skrtiše štap nad grješnikom. Iztisnuše ga iz bratstva, zakrčiše mu staze preko svojih njiva i oranica, uztegoše mu svaku ljubav; kad ga sretnu, ugnu mu se kao vozu siena, a u straži nitko do njega ni stati, ni sjesti, ni prozboriti. Al se ljuto prevarili, ako se pouzdaše, da će time brata Adama dotući. Onakvu panju valjao tvrdji klin. Peklo je njega, što onako otresoše od njega ruke, mučilo ga, što ga iztisnuše iz bratstva, al sve to ne umekša njegova srca, nego ga još ljućom osvetom zapali proti svim starješinam.

Da uzmogne pobolje odolievati protivnikom, složi se sa Švabami i Magjari, a ovi ga jedva dočekali u svoju sredinu. Sav se Zlatarevac razbi u dva tabora i ne bilo dana, da se štogod ne zadesi. Sad se po-

biju momci i jedne i druge strane, sad ubiju ili izrane čije marvinče u kvaru, sad plane čije sieno, ili žito na guvnu — i Zlatarevčani bili česti gosti u kotaru. Svemu je dušom bio Adam, a da što boljma razmetne iza sebe stare gaze i pregaze, a priljubi svojim novim saveznikom, odluči udati kćer za bogata, al pjegava, žutokosa i nedotupavna momka. Sirota Jelica sva se porušila od jada. Od one žetve odpadoše joj od srca i razgovori i radovanke, a prileže kô ljuta guja težko uzdisanje. Ona je izprvice sve pokrenula, što je samo znala, e bi umekšala tvrdo srce svoga otca. Kumila ga svojom srećom, koju evo kani razoriti, zaklinjala ga uspomenom svoje majke, vješala mu se o grlo, pa mu gorkimi suzami kvasila obraze, al sve utaman, jer Jeličina ljubav i tuga ne mogoše nadbiti ljute osvete, koja se razgorjela u Adamovu srcu prema zvonarevim. S Matom se porjedje vidjala, a kad se i vidi, crno i nevoljno po oboje. Kako je bio plahovit, saleti ju po stotinu puta, da se odvrgne s njime u koje drugo selo, jer prije će i nju i sebe sastaviti s crnom zemljom, no gledati, gdje ju onaj žutogrivi došljo vodi k oltaru. Ona bi ga mirila ženskim svietlim oružjem: suzom, laskom, pa i nadom, da će se stari ipak sjetiti na Boga i dušu, pa ne kvariti sreće svoje djece. Ali stari kô da su zaboravili na Boga i zatomili dušu, jer je o svetoj Kati ureko brat Adam vjenčanje svoje kćeri s nemilim momkom. Još se Mata ne odreko svoje žive želje, da će moći skloniti Jelicu, pa da bježe a ma u koji kraj i ondje se pritaje, dok izduši prva bura. . . . Kako jesen nadošla, zalazio brat Adam dan na dan u grad gospodi, a s gospodom je rado barato, jer gospoda za debelo

mito ma i tanušno prijateljstvo sa seljakom provode. Seljak je sretan, ako imade koga, komu će se u nevolji potužiti, komu li gladan na užinu; ne pita on, da li se pomaže, da li užina u kuhinji prebirući oglodane koštice, — ma gospoda su — a to je po njegovu sudu ono svemožno papratovo sjeme, ona tajna šiba, kojom se izbijaju zemlji zlatne tajine, a otvaraju tvrde, mletačke brave na biljurnih hodajah, odkle će ga sasuti milost svakojaka. I danas zašo brat Adam u grad, pa se ondje zadržo obtrkujući oko štedione, da dobije zajam na imanje, pa da otrači svatove, kakono ih još nitko tračio nije, a sve uprkos starosjediocem, a ponapried zvonarevim, koji će ginuti od zala, kad sagledaju, koliko mu se uzovnika pribralo iz obližnjih sela pred dvorom, baš kô da se banica udaje. Unoćalo se, a težki se oblaci kô guste kopljaničke čete primicali sa svih strana. Pred njimi hrlili laki glasnici, plamenite munje, da pročiste i razkrče nebo, gdje će se tmaste čete razmjestiti. Gdje se nebo zagrlilo zemljom, ondje gudilo, tutnjilo i treslo, kô da se hiljadu topova u propanj po svodovih voza. Vjetar zujio i savijao vršikami drevne šume kô tananim šibljem. Najprije uzelo prokapljivati, a onda navali, kô da se nebo prolomilo. Ovo nevrieme zateče brata Adama na putu. Ovamo mrkli mrak, ovamo bura sve ga smuti i zaplaši; nehote se prekrsti, pa onako nasumce uze pravac brvima. Nad njime šumila šuma, pred njime šumio šaš, šumila Jošava, a u plamenu munje nabasa i podje nesigurnim korakom po onih uzanih, iztrošenih i klimavih brvih. Polako napipavajući i lupkajući nogom pomicao se dalje i sad stiže u dno pregaza, odkle mu valjalo poskočiti na onu uzanu

čistinu, al mučno je to i za mirne noći, a kamo li u ovakoj buri, gdje ne vidiš prsta pred očima. Već pružio nogu, da se spusti na ono zibljuće se tlo, al u to planu munja, a odmah za njom zaprašti i zaori uz siloviti triesak grom, koji se uz stokratnu jeku gubio šumom. Ono oštro, bljedoliko svjetlo osjenu mu oči, zabuši ga; on se zaljulja i okliznu sa brvi, a žmirak, treset i glib sklopiše ga do pojasa u se. — Isuse! — zavapi Adam napipavajući zdvojno rukama u okolo sebe, ne bi l' išta tvrdoga napipao, o što bi se prihvatio i pridržao, da ne tone u duboku žmirku. Al njegovo trzanje samo ga više gnjurilo u onaj tamni grob. — Udavi se, ljudi! — vrisnu zdvojno. Znao je brat Adam, ne pomogne li mu tkogod, da će mu Jošava biti rakom. Selo je blizu, al tko će ga čuti u toj buri, kad mu glas ne može nadglušiti ni groma, ni kiše, ni šumeće vode. Kô munja hitro uzele mu mozgom krstariti slike. On se spomenu svoga doma, svoje kćeri; — spomenu se potrgana vienca, a i kletve zvonareve. Evo božje kazne! Umirati, al ne na postelji, ne u domu, ne u kolu svoga roda i znanaca, no se udaviti u žmirku brez molitve i brez blagosova, neizmiren ni s Bogom, ni selom! To mu proletilo, to ga potreslo, pa ga stislo u grlu, u prsima, a oči mu navrele, kosa naježila, žile mu nabujale da puknu. Al ne će se umirati čovjeku živu i zdravu; kad umirućeg dugom i neprebolnom boljom izmučena bolnika podržaje nada, a ne bi njega, koji ni sata bolovao nije, a ovamo opet znao, da okolo Jošave vaviek konjari konje pasu, pa s toga i zapomaga u dva tri puta: — Udavi se, aoh! Vapaji njegovi bratimili se vjetrom i kišom, pa ujedno s njimi prolietali i ginuli

mrakom. Leden znoj točio mu se niz čelo, ustne mu podrhtavale, zubi mu cvokotali kô u najvećoj ciči, a iz grla mu se pretrgnuto odkidale rieči „otčenaša“, ali ga ne domoli. U samrtnu strahu komešale mu se misli mozgom kô komari. Sad bi odpočeo „Zdravu Mariju“, da u isti tren zavapi: „Smiluj mi se, Isuse!“ — a odmah sustopice zakuka kô malo diete. Brat Adam kô da se izmienio, prije tvrd kô kremen, a sad mekan kô pamuk; — još danas prkosio cielom selu, a sad lelekao kô žena. Al vrieme ne časilo, a glib popuštao i svakim časom sve dublje propadao, dok ne utonu do ramena. Još jednoč zapomaga, a onda umuknu, sapa ga izdavala, prsa mu se stisla, kô da su u prociepu, njemu se smrači, a glava mu poniknu. Al u taj par bljesnu živa ogarica kroz šaš, a odmah na to poviknu njetko: — Ovamo braćo, ne bio, koji sam, ako nisam čuo pomaganje. — Bili to konjari, koje pokupi njihov drug, koga baš sreća provede kraj Jošave, kada Adam zapomaga. Lako se dosjetiše, da je njetko u žmirak zabaso, ta nije prvi put, da je ondje tko nastrado. S vatre, koju vaviek konjari lože, poskidaše ogarice, a s konja oglavine, pa potekoše k žmirku. — Tko si božji? Gdje si? — uzeli uzamance vikati, pristajući jedan drugomu na trag i svietleći ogaricami i s desna i s lieva po žmirku.

— Bog mu se smilovao duši, al taj je već potonuo! — javi se jedan.

— Nije! Evo ga! — kliknu prvi posvietiv s desna.

— Gdi je? Tko je? — uzbuniše se drugi i potisnuše napried.

— Polako, jer ćemo i mi u žmirak. Evo mu

samo glava i nješto ramena viri iz vode! Svežite oglavine! — zapovjedi prvi.

Navezaše oglavine u dugi konop, dodadoše prvomu a ovaj se jednim krajem opasa, pa pruživ drugi kraj drugovom, pokleknu i polegnu po žmirku uhvativ objema rukama Adama za ramena.

— Vuci! — kliknu, a momci uzeše polako potezati i korak po korak uzmicati natrag. — Još malo, braćo! Tako — ajde! Evo ga! Stante, — zapovjedi osovivši se na noge i držeći u naručju bezsvjestna Adama. Sad prihvati jedan za glavu, drugi za noge i tako ga iznesoše na obalu i položiše na ledinu. Očistiv mu glib sa obraza razpiriše ogarice, pa prisvietliše da vide, tko je.

— Ta to je brat Adam! — prepozna ga njetko.

— Brat Adam! — zatro mu se trag, — pljunu prezirce drugi.

— Da sam znao, da je on, ne bi ni palcem maknuo, — treći će.

— Da je u meni bilo pameti, kô što je sad, ne kiso, kô što kisnem, a za volju grješnika, koji trga žitni vienac.

— Eh da je pamet do kadije, kô što od kadije, puna šaka brade, — naruga se peti, otresujući glib sa opanaka.

— Što zagonećete, njega je stiglo božje pokaranje, a naše je šutiti. Prihvatite, pa ćemo s njime doma, — preuze prvi ozbiljno.

— Bome ne ću!

— A baš ni ja!

— Nek ga nose oni, s kojima je ovo dana šurovao!

— Ne znam, zašto bi, valjad za onu ljubav, što

nam je konje porešto u svom žitu, — pregonili se momci okrećući bezsvjestnomu Adamu pleća.

— Pa zar tako, braćo? — razžesti se prvi, a onda počasi pa opet preuze: — Zar sbilja ne ćete?

— Ne ćemo! —

— A onda ću ja sam, al znajte, da ni vami u nevolji ne će Bog pomoći! — dorekav podiže Adama, pa će ga na pleća prebaciti.

— Stani, evo ja ću s tobom, a za volju našeg pajdaštva,* — izmaši jedan iz kola, pa pomože odnieti Adama doma, a ostali mrki i šutljivi podjoše kô u sprovodu za njima.

* * *

Na sitnih prozorih spušteni crljeni zastorčići, pa brane suncu u hodaju, da ne vidja bolestnika u postelji. Po stolu prostrt biel stolnjak, a na stolnjaku u gvozdenu svienćnjaku pucketa plamen odebele voštanice; do voštanice je tanjir, a u njemu nješto soli i sredine pšeničnoga hljeba, podalje je čaša sa svetom vodom i bosiljkom. Puna hodaja svieta, koji savili kolo oko bolnika, pa ga tješe na svoju.

— Adame, je l' ti žao, što ćeš umriti? — zapita njeka žena, prignuvši se Adamu, koga vrućica toliko izlomila, da ga poznati ne moreš.

— Tuši me, — uzdahnu bolestnik.

— Je l' ti žao tvoje Jelice, lele njojzi! — i opet zapenta žena, a iz zapećka čuo se prigušen plač jadne djevojke.

— Tuši me, — lanu težko predišući, a oči mu nemirno igrale po pohodjanih.**

---

* Drugovanja.

** Sviet, koji ga obišo.

— Zar ti nije žao ostaviti ovaj bieli sviet? — neumorno će žena.

— Aoh — jeknu bolnik.

— Sad će doći misnik, hoćeš li se izpovidati?

— Hoću, šaptnu, kopkajući prsti po pokrivaču.

U to stadoše kola pred kućom, a malo poslije unidje svećenik, pa nazvav mir i pokoj domu i svim stanujućim u njemu, mahnu na sviet, da se ukloni iz hodaje. Dugo ostade s bolnikom na samu, a kad otvori vrata, šaptnu nješto jednomu, a ovaj odleti i za malo se vrati sa zvonarom. Sviet nagrnuo i opet u hodaju, svećenik stao do Adama, pa okrenuv se zvonaru zapita ga:

— A znaš li ti, Iveta, što sam te zvao?

— Bome, gospodine, ne znam, — propenta zbunjeno Iveta, zabadajući očima u tle.

— Evo vašeg po Bogu brata Adama kuša Bog bolešću. Težko mu je, a mi smo ljudi, koji danas jesmo, a sutra niesmo, pa kao takvi ne znamo: što li dan, što li noć nosi. Znajući to brat Adam, hoće evo da se s Bogom izmiri, ali se s Bogom izmiriti ne može, dok se ne izmiri sa svojim bratom. Ti si se, Iveta, s Adamom zbog zvonarije posvadio.

— Bože sačuvaj, — uleti u rieč Iveta.

— Al jesi za žitni vienac, pa te evo Adam moli, da mu oprostiš i pružiš ruku, pa da je zakopano, što je dosad bilo.

— Ta ja . . . zategnu zvonar zabadajući ruke u prsluk.

— Zar ti je tako težko oprostiti? Eh Iveta, ja sam dosad mislio, da si se ti uvrgo u svoje stare, koji su bili srca milostiva, pa ni mrava pogazili ne bi, a kamo li pizmu provodili.

— Nisam ja počeo, evo nek selo svidoči, — branio se zvonar.

— Ma da i niesi počeo, izmiri se, da te ne kune rodjena krv i ne potresuje danas sutra tvoje kosti u grobu, što si se mogo izmiriti i tako usrećiti sina, a nisi htio. Ne oprostiš li, ne će se ni tebi oprostiti, kad uzmeš umirati, a ne mogneš doumrieti. Il ako i umreš, ne ćeš u blagosovnu zemlju, no za plotom kô i drugo nekršteno čeljade. Nit od Boga blagosova nit na ovom svietu srećna života, niti lake smrti, a na drugom muke neprebolne u sve vieke.

Dva tri trena ostao Iveta kô ukopan sad gledajući svećenika, a sad motreći porušena bolnika, a onda mu suze navališe na oči i on jedva projeca:

— Daj ruku, brate Adame, pa prošteno ti bilo na ob'adva svita!

— Hvala Bogu, odvali mi se kamen sa srca, — uzdahnu Adam uhvativ i stisnuv suhom rukom Ivetinu desnicu.

— Oprostiti bratu najljepši je žitni vienac, najsladja starina, najveća svetinja, — pobožno će svećenik blagosoviv mireće se, a narod se razidje i raznese viest, da se je Iveta izmirio s Adamom.

Kad ružice uzeše do godine cvjetati, a sviet kititi i ravnati grobove svojih pokojnika, nadjoše se i dvoje mladenaca, pružiše si ruke, sgledaše si u oči a na grobu brata Adama.

Kožuh.

Da nas je golub biro, ne bi nas spretnije i ljepše pokupio, no što nas pokupi i pribra nevolja u Gleichenbergu u Štajerskoj. Bilo nas pet braće, svih pet iz Slavonije, a svaki svojim zanatom. Našao se u našemu prelu i seljak — domišljata i na situ i na rešetu potresana glava. Al kolovodja našega kola svakako je bio N . . ć. Ma govori se na sva usta, u sva četiri kraja: da brez stara panja nema ni ognjišta; a naš N . . ć ne bio stari panj, no mlada stabljika, pa tu bilo tako bujna ognjišta, da su plameni na valove izbijali, gdjegod bi sjeli, stali ili prolazili. Bio ti živa varnica, prava trepetljika, puna kutija svakih djavolija i mušterija; a mi slušaj, pa se zakoceni od smieha i obnevidi od suza, koje ti na oči udare kô grašak. Svako jutro o ručku zasjeli bi za odugi stol, pa rieč po rieč, evo nas u živu razgovoru. Sad šane kaku lakrdiju N . . ć, sad doskoči naš seljak; šala i smješice izmjenjivale se kô munje za sparne, ljetne noći. Tom zgodom kaziva nam prijan seljak priču o „kožuhu“, a meni se toliko svidje, da ju evo iznosim iza mraka na sunce, pa ako ništa više, ono barem neka ostane braći liepa uspomena, da smo jednom bili zajedno, kô što nikad više na ovome svietu.

I.

Nebo se zalilo modrinom, a zemlja se ovila zelenom dolamom. Sjajno sunce blažilo ugodnu vedrinu kasna proljetna dana, a lagačak vjetric zaigravao se

*

bujnom travom i listom na drvlju. Iz grma, sa drvlja puni milja i razkoši kliktali drozdovi, žune i kosovi. Zrakom se rojili komari, pa sad se spuste do zemlje, sad pridignu na više, sad zanesu lievo, te se opet razroje kô junačka četa, kad nadskače dušmanina. Po neravnu putu zaputio se radiša mrav, pa se muči pod silenim bremenom i zavaljuje po onih sićanih uvalah, dolicah i jarakah, al bremena ne pušća, baš kô da je trgo: il poginuti il savladati. U vedrome danu vedro se izticalo i selo D . . . al iz toga vedroga okvira kô da se otimala ona kuća zidanica u dno sela. Sva je kuća kao kakva knjiga, u kojoj je svaki listak, svaka strana, svaki redak izpisan slovi: „Sve je tašto i izprazno“. Sa zidova poodpadala maz, pa izvirile gole cigle, a iz pukotina protisnuo se korov i mašina. Na krovu se polomio i oljuštrio criep, pa na rupe udara prosto i veselo kiša, kô da su joj puti oduvieka onuda tekli. Kud navrneš okom, svagdje te sreta razsulo i propadanje ovog zgodnog njekad doma. Sinulo sunce, pa ogrijalo i uobličilo ovu golotinju, pa ti ne udara onako napadice u oči, kô po mutnome danu. Kako vani, tako ti i u kući sve pusto, čadjavo, prašno i neuredno. Do kuće se pružio pogolem vrt pun korova i dračja, koji preuzeo po gredicah i puteljcih, pa se jedva okom razabiru. U jednom kutu izrasla metlica kô šuma, usred metlice zabijen kolac, a na njem se niše strašilo: stari kožuh, slamom nadjeven plaši ptice od korova i dračja. Pravi pravcati je to kožuh od ovčjeg runa, ama ni bolji ni gori no hiljada drugih kožuha. Samo se jadan i on postarao i izlizao. Na njemu se iztrcala svila, pa se vezovi pokvarili. Jedva jedvice po rupicah razaznaješ, da je

ovuda bio izvezen list, onuda grana, tamo loza. Bio je liep kožuh, kada ga pokojni domaćin za skupe novce kupio i ponosno kući donio, nek se njime služe, kad im uztreba. Vidio je taj kožuh carskih dana u domu i izvan doma, kada bi prekrio pleća domaćinova pa sa goda na god, sa pazara na pazar, sa veselja na veselje: — moglo se, bilo je i odkale, a bila su i druga vremena. . . . Danas eno tužan na kolcu vjesi, pa gledi i trpi, kako pauk svoje niti po njemu razpreda, kako mu se moljci u ono malo još runa zavlače, pa ga toče, dok ga ne raztoče. Pa ipak taj stari kožuh, koga poniziše do strašila, taj mirni kožuh, koga pauci paučinom zapredaju, a moljci izgrizuju — težak je grješnik — velik je kamen smutnje. On jedini i nitko drugi kriv, što se dva brata do krvi zavadila. Umro domaćin, a sinovi, dva rodjena brata, ista krv, ista kost, jedine mužke glave u kući, navalili: da se diele. Stariji i mladji. Podieliše kuću — hajd bilo kojekako; podieliše zgrade — mir; podieliše zemlje — nikom ništa; podieliše blago — i tako bilo obojici pravo; podieliše ralo, kola, burad i što je već sitnijega bilo — sve dobro i sve bi dobro bilo i ostalo, da ne bî onog starog kožuha. Svaki za se hoće kožuh i tu se braća zavadila.

— Kožuh je moj, ja sam stariji!

— Ako si i stariji, i odvuko si starije na drugomu, al sad je kožuh moj! — dočeka mladji.

— Ja ostajem na temelju, pa nek i on ostane sa mnom.

— Ne će ne, već kud ja, onamo i on!

— Ne će lje!

— Hoće lje!

— Nemoj se ticati kožuha, ako ti je glava mila! — razjari se stariji.

— Za kožuh ću i glavu usijati! — skoči mladji ugrabiv iza vrata sjekiru. Da ne skočiše žene, izkrvaviše se dva rodjena brata, a ovako one odvukoše u dobri čas jednoga amo, a drugoga tamo, al od onoga časa jedan drugomu bio na očima i krv i nož. Mladji uzeo nesretni kožuh, pa ga objesio u svojoj komori, i tu sada on mirovao i čudom se čudio, što se za njeg, onako stara, onako pomamno otimaju?

Potrajalo to njeko doba, dok ne puče glas po selu, da se carevina zaratila s „Prajzom“. Zaredali pozivati mlade momke i mlade ljude na vojsku, pa tako došla zapovied mladjemu bratu. Po svem selu zamni lelek i kukanje žena. Sve se prašta, ljubi i po stotinu blagoslova na ljubljena putnika vojnika od Boga zazivlje. Nije šala, na vojsku je, pa u tudju zemlju, koja roda, koja poznanika nema. I mladji brat evo već stoji spremljen s torbom na ledjima, štapom u ruci, pa se prašta sa ženom; ta Bog sam znade, hoće li se ikad živ povratiti. U tom odsudnom času kao da je i kožuh i staru razmiricu zaboravio. Stislo mu se srce s tuge i čemera, pa samo što se ne prelije, samo što ne proplače. Izgrliv se ženom okrenu se, pa suoči i svog brata — malo popostade, zamisli se: bi li se s njime oprostio — al onda prevlada krv, on poleti starijemu, pa ga zagrli i proplaka:

— S Bogom, brate, i oprosti!

— S Bogom, brate, pa živ na vojsku otišo, al s vojske živ ne došo, — blagoslovi ga nebrat, a mladji, kô da ga ljuta ujede guja, odskoči pa zavapi:

— Ja živ došo, ali tebe živa ne zateko! — i hitro pregazi kućni prag, pa izmiešav se s drugimi ostavi rodno selo i kraj.

II.

Osto stariji brat u kući, al s njime osto i onaj vražić, pa mu sjeo u pô srca, pa ga ondje bockao, palio i živa izjedao. Bilo noći, bilo danju, ili pri poslu ili na počinku, vaviek ga iste muke mučile, a te muke bio stari kožuh. Još ga nikako ne mogao pregorjeti, a nije za to, što bi mu toliko stalo bilo do njega, već zato, što će ga mladji brat nositi. Zašto baš on? Tko je on? mladji, a u redu je, da mladji starijega ne pretječe, al on nikako se pokorit, već da mu je prkosa.

Al baš kad će prkositi, ne ću ni ja da popustim, kožuh će biti moj, pa ma uz koju cienu. Da je došo, kad smo se dielili, pa da je reko: Znaš brate šta, stariji si, pametniji si, vještiji si, pa pravo bi bilo, da ti kožuh ostane. Eh, al vidiš, ja se u kožuh zagledo pa bi ga težko pregorio, već da mi ga kô stariji mladjemu od ljubavi i milovanja pokloniš. Ne moraš, već ako ti je od volje. Da je tako došo, da je tako reko i tako zamolio, eh eto mu kožuh, u zdravlju ga podero, ja bih sebi i noviji i ljepši namako, pa nikom ništa. Da, al on skočio, pa silom goni svoje njekako pravo. Hajde, hajde, da vidimo, na kome će pravo ostati! Kožuh je moj, pa ma sve selo skočilo i reklo, da nije; kožuh je moj, pa ma ga moro i cielom selu iz ruku otimati. . . . Takve se misli mrsile tvrdom glavom starijega brata, al junačtva ne bilo u njega ni toliko, pa da sam uzme kožuh, već hajde zagrižaj danomice u svoju snahu: da mu kožuh iz komore dade, il nek se vraća, odkle je i došla, dok nije od nje zlo počinio. Pa kad ženi dogorjelo do nokata, pokupi sve svoje, pa se vrati k svomu otcu, gdje će čekati vjenčanoga druga

s vojske. Sa sobom bila poniela i onaj stari kožuh, a time razgorjela u srcu svoga djevera i onako ljutu vatru. Dok je kožuh još u kući bio, njekako se suzbijo i stišavo, al kako ga odnese, provali i njegov bies kô gorska bujica niz tvrde litice. A seljani znajući, kako se s bratom svadio, gdjegod bi ga sreli, svagdje bi se s njime posprdnuli: Kako kožuh? — a to bi mu teže bilo, no da si mu nož u srce udario. Kako kožuh? pitaju me, ja ću im pokazati, da je kožuh dobro na mojim plećima. Što sam zatezo — zatezo, više ne ću. Još večeras otići ću po kožuh, pa ne dadnu li ga s milom, dat će ga silom. Dosta je bilo šale, neka jednom pukne, pa što kome dopadne. — Ovako umovao stariji brat sjedeći na kuhinjskom pragu i piljeći željno u sjedajuće sunce. Sve se više smrkavalo, selom već kliktali momci, a pred kućama sjedili ljudi pušeći, pljuckajući i razgovarajući o Prajzu, o vojsci, pa uzput spominjali i svoje vojničke zgode i nezgode. S bližnjih pašnjaka blistale u noć vatre, jecale frule i raznosio se fićuk pustih konjara. U to doba podiže se i stariji brat, pa se zaputi u selo. Došav do snahine kuće, unidje u dvorište, u kuhinju, pa ne našav ni ovdje nikoga, udje u hodaju i tu zateče snahu samu, gdje nješto sprema.

— Dobar večer! — okosi se mrko.

— Bog dao, — prepade se žena razpoznavši svoga djevera.

— Znaš li, po što sam ja došo? — upita oštro.

— Odkud bih znala, kad niesam ni vrač ni pogadjač.

— Ja sam došo po svoj kožuh, amo s njime na sriedu, — skoči djever.

— Ta božji čovječe, nema ovdje ništa tvojega! — preuze žena.

— Kožuh hoću — moj kožuh — čuješ li?!

— Kožuh je naš!

— Ovamo ga, il sad će biti, što još bilo nije! — planu stariji brat pritrkav stisnutima šakama k snahi, a ova u sto muka zapomaga:

— Aoh, babo, ubi me djever!

Njezin otac radio nješto na drvniku, pa kad saču pomaganje svoje kćeri, dosjeti se jadu, pa onako sa sjekirom poleti u hodaju. I kad vidje, kako djever navalio na kćer, smrče mu se pred očima, potegnu sjekirom i lupi napadača u prsa. Ovaj jauknu, uhvati se za prsa, pa iztetura napolje. Ovdje se spotače, posrnu i pade ponorice, gdje i izdahnu — ubi ga kožuh.

III.

Tekla godina 1866. i u toj godini osvanu i treći srpanj, taj kobni i crnimi slovi u austrijskoj poviesti izpisani dan. Uzmičući Benedek ustavi se izmed Horitza i Kraljeva gradca, pa će ovdje dočekati protivnika. Šumovita gorska okolica pružala liepu zgodu, da se vojska utvrdi. Onu večer u oči bitke bilo se nebo naoblačilo, a okolicu pritiso gusti mrak, pa se u mraku oštro odbijali plameni bezbrojnih vatara, koje su vojnici bili naložili. Uokolo takvog ognja stajali i sjedili vojnici-lovci pušeći iz okratkih lula. Njetko od njih razgovarao, njetko mrtvo zurio u praskajuća drva, a njetko turobno svjesio glavu na prsa, pa silom suzbija i taji suze, koje mu se kradu iz očiju. Sve je pritisla njeka sjeta i zlokobna slutnja, a gdje bi i bilo radosti, kad pred tobom evo dušmanina, s kojim si se toliko put ogledo, a

nikad ne savlado. I najprostiji vojnik slutio je vrlo dobro, da će sutra odkucnuti odsudni čas, jer se vojske već na dovik primakle. Do ognja neveseo sjedio i mladji brat. Ruke skupio oko koljena, a oči upiljio u plamen, pa se zamislio tako duboko, da se čisto prepade, kad ga njegov suseljanin parovnjak pljesnu po ramenima.

— A što si se opet zadubio?

— Okani me se, nije mi do šale!—otrese se na njega.

— Nemoj tako, — gle sutra će se zaigrati krvavo prelo, pa Bog zna, koji će nas pod ledinu, a koji će opet u rod. Budimo veseli, pa što Bog dadne!

— Andrija brate, evo ću ti nješta reći.

— Ma reci samo, Ivane.

— Poginem li sutra, a ti ostaneš, a ono ti na dušu privezujem ono malo sirotinje i ono kukavne ženice — čuvaj ih od moga nebrata. A pogineš li ti, ja ću tebi istu ljubav izkazati.

— Evo ruke, Ivane, da ću tvoje kô i svoje paziti.

— A evo moje, ako ja ostanem, a ti padneš! Tu se čvrsto rukovaše i ušutiše. Malo poslije poliegaše svi; njeki tvrdo usnuli, a njeki budni i zore dočekali. Sutradan pljuštila kiša, ko da se nebo otvorilo, a oko pol osam iza jutra ruknu prvi top i odpoče strahotnu borbu. Njekoliko stotina topova grmilo sa visina, da se jè sve zemlja tresla od puste sile crnoga praha i težkoga zrnja. Već se i podne primaklo, a bitka još svedjer traje. Lovački bataljuni zauzeše jednu šumicu zgodna i zamašna položaja, al odavde ih iztisnuše pretežniji dušmani. Uz veselu svirku i radostno klicanje navališe naši na šumicu i potisnuše dušmane, al ih ne mogaše posvema iztisnuti. U svakom kreševu junački se

borio mladji brat. Oko njega sipalo zrnje kô kiša, al nijedno u njega ne dirnu, kô da trajne amanete nosi. Vojska se lastila sladkom nadom, da će pobiediti — i bi — da ne banu na razboje mladi pruski kraljević. Naši okrenuše pleća. Sve navali k mostovom preko duboke rieke. Od silnoga zora strpali se u jedno klupko i pješaci i konjanici. Sve se razvezalo i izmiešalo, pa samo gledi, kako će se mosta dokopati, a onda je lasno. Pod silnom težinom provali se most, a ljudi kô mravi pokriše duboku rieku. I Ivana ponesoše bježeći, pa ga otisnuše u vodu, pa onako odjeven i obuven jedva se držao nad vodom. Ali želja, da poživi, da se vrati u rod razpregla mu mišice divskom snagom, pa se otimlje vodi i sve bliže kraju primiče. Oko njega vrisak tonućih i zdvojnih ljudi, al on kô da je oglušio, samo žuri svoju glavu ukloniti. Sa svih strana plivaju vojnici. Čili napried potiskuju, a umorni se hvataju susjeda, pa zajedno u gvozdenu zagrljaju pod vodu padaju. Pa i Ivana najednom opasaše sa obadvie strane tudje ruke umorna i zdvojna plivača.

— Pomozi, po Bogu brate! — zapomaga njemački.

— Pusti! — odgovori natucajući.

— Ne mogu! — sdvojno će Niemac.

Otimlje se Ivan, jer zna, ako se ne otme, da mu je zadnja odkucnula. Al prije bi se i procjepu oteo, nego ruci zdvojna utopljenika. Još dva tri puta trgnu amo tamo, a onda ih obojica zakopala rieka.

Andrija se spasio. Nedaleko, tamo usred njekog slavonskog sela zakukala mlada udovica i kukajući nihala u naramku djetešce, a djetetu spominjala crno djelo — crnoga kožuha!

Djakovački spasovdan.

Ulomak iz djakovačke prošlosti.

I.

Svibanjsko je doba, ponajljepše doba godine. Zemlja se pomladila, razgojala i razklopila punana njedra, a iz njih na pregršti razsula na sve četiri kraja rod i plod. Šume se listom ovile, iz ledine krenula trava, a izmedj nje izvirila titrica, pa ti se nadaje, kô da si ledinu poštrapao bielim mliekom. Iza grma ruji kô krv crljeno a o truloj suvari pripeto babino uho. Kroz šikare šuškaju kosovići, a po glogovoj i drenovoj grani kô pelivan premiće se krvavi zalogaj. Kamo se ozreš, svuda te ščeka najbujniji život, koji ti oči, dušu i srce plieni i zadaja nebeskim miljem. Kroz tu vedrinu, a preko polja spješio seljak, prekoramio sjekiru, pognuo glavu, pa žuri i ne pazeći proljetna bogatstva, koje ga osvud susreće. Bio to čovjek u godinah, ama još kršan i žilav kô grab; glavu pokrio ostarim fesom, a oko njeg omotao crni šalvar, kako no su nosili djakovački kmeti za turskog gospodstva. Izpod mrka turbana spustila se biela pletenica, pa mu pala do ramena. Lice mu suncem popaljeno, a starošću i brigom nabrano, a nos mu savit kô u orla, pa mu obraz začinja ponosom i junačtvom. Odjeven je u bezne gaće i košulju, pa košulju poviše kukova pritego izlizanim pâsom, iza kojeg provirila lula, kresivo i nož. Hiti stari, a kako

sunce još nije odskočilo, da presuši travu, to se starom od debele rose skvasili prteni obojci i putrani opanci, al on rosi naviko od kolievke, pa i ne mari — što ga hladi po nozi. Podigo se još prije zore, da naciepa kolje na Osmanovici* za ogradu, a Bog i duša, nije mu sile, da se sam lomi uz onoliku i mladju i čiliju zamjenu, koja mu se pribire dan na dan oko ognjišta. Al je stari Hajduković silovit i što no vele: svoje ćudi, pa dok može micati nogama i mahati rukama, ne da on drugom ni priviriti poslu, koji i sam otrsiti može. Ovo ti je najstariji i najzgodniji djakovački kmet. On se broji prednjakom djakovačke raje, a sa svoje darovitosti, ponosa i poštenja svim se pripeo na srce. On kadija, on prorok, on pratar biednoj raji. Ma bio u svem kremenjak. Pa premda je ovaki bio, ipak ne mogao Turkom u volju ući, a sve samo s toga, što nije umio doškivati o kmetu, o hajducih, o pratrih; al neka bi i to bilo, al on nije savijao svoje šije pred svakim ćosom, kako no se pristoji potištenu robu, koji je izgubio svako pravo a u težku jadu zaboravio i da je čovjek!

Žuri Hajduković, pa kad stiže u šumu blizu Osmanovice, gdje su bili ljetni čardaci djakovačkog Ibrahimpaše, stade, skide sjekiru i torbu strunjaru, pa izvadi tikvicu sa rakijom, te grcnuv do dva i tri puta, opljunu dlanove, prihvati sjekiru i zasieče u bližnji hrastić. Udarac za udarcem odjekivao šumom, iver za iverom odpadao, još dva tri udarca i hrastić se šûmom i bukom skrha na zemlju. Starac uzeo odsiecati ogranke, a onda ciepati kolje. Kako se bio razmahao i zanio poslom, ne ču i ne vidje konjika

* Uz Jošavu.

na tursku odjevena, gdje je stao, pa ga već odulje motri. Došljak bio povisoka rasta, a bi i pristao bio, da mu niesu kozice izorale i nagrdile obraze, i da mu oči niesu onako lukavo i podmuklo na starca utjecale.

— Hvaljen Isus, dida, jesi li se naradio? — pozdravi najednoč došljak, a starac se lecnu, okrenu i viknu:

— A ti si to, sinko Ivane!

— Ta tko bi drugi bio, — pa kako vidim, Hajduković se i šušnja plaši, — nasmija se Ivan.

— Ej sinko, kakva su vremena, dobro se je i šušnja plašiti.

— Pa u što su onda stari govorili: budi prav, ti si lav; budi kriv, niesi živ, — a o tebi se znade, da si prav, a taki se ne plaše šušnjave grane.

— Ne bi, Ivo, da nije ljudi, koji će i pravo izkriviti i krivo izpraviti, a ovamo opet takvi gospodari, koji svake laži uz gotov groš kupuju. Takva su vremena, — reče stari šinuv izpod oka Ivana, koji se mrvu zbuni, a onda će Hajduković navrnuti na drugu. — A odkle ti ideš?

— Iz doma, pa ću na Osmanovicu, da dovedem pašina hata iz livade. Al čuješ, dida, nješto bi te upitao, a evo kako smo sami, nitko nam ne će smetati.

— A što to? — začudi se starac nasloniv se na sjekirište i upiliv bistre oči u Ivana.

— Ti znaš bolje nego itko u Djakovu, da sam ostao sirotče iza otca i majke, da već sada nemam roda ni pomozboga.

— Znam, a pamtim i onaj dan, kad si otišo Ibrahim-paši u službu, pa sad ne moraš za ralom i

volovi, već eto nosiš skrlet i živiš meko, — odreza Hajduković.

— I niesam požalio, jer bolje sreće ne bi našo, pa da sam ju i sviećom tražio. Dobro mi je u Ibrahima, a nješto mi je blaga iza otca ostalo, mogu živjeti bolje, no mnogo koji. Sve bi bilo lako, al eto sam sâm kô okresano drvo, i to mi je težko, pa sam skanio, da se ženim.

— Pa ženi se, sinko, ima djevojaka u Djakovu, a ne nadješ li u Djakovu, zadji u sela.

— Al ja sam već našo, samo niesam izprosio.

— A ti prosi.

— Bi ja, al ne znam, hoće li me njezini, — uzvrpa se Ivan.

— A tko je?

— Vaša Jelica.

— Žalim te, Ivane — dometnu stari mirno — al si zadocnio, jer moju Jelicu gotovo već izprosila stara Kneževićka za svoga Ilijicu, a ja privolio. Za koji će mi dan doći prosci u dvor.

— Poreci, poruči im, da ti ne dolaze; — ta zar ćeš Ilijicu, onog golju pozetiti, a mene ovako puna blaga pogaziti?! — Ej dida, ja sam mislio, da je u tebe veće pameti.

— Ivane, ti u moju pamet ne diraj, — kad sam tebe u povoju gledo, već sam bio sazreo. Na blago se nikad niesam slakomio, pa ne ću ni odsad, a ponajmanje ovom sgodom, gdje je sreća mojeg djeteta po sriedi. Ja sam njojzi ostavio na volju, nek odabire druga po srcu; ona odabrala Ilijicu, pa Ilijica će biti, a da je tebe, bio bi ti, — ražesti se Hajduković.

— Odkada u Hajdukovićevoj kući kudjelja zapovieda, a mač sluša? — naruga se zlobno Ivan.

— Nit je zapoviedala, nit će zapoviedati, već radije reci, da Hajduković ne prodaje svoju krv i kost — pa si pogodio.

— Zar je ne ćeš dati?

— Ona je sebi odabrala, a ja ne mogu i ne ću preko njezine volje.

— Je l' ti to posljednja rieč?

— Posljednja.

— Pazi, da ne požališ.

— Jošte živi stari Bog, a brez njegove ništa ne biva.

— Težko će ti pomoći. — Ja odoh, al znaj, da ćeš ju dati i na svoju sramotu! — zaprieti se pašin mezimac, pa onako biesan podbode konja, koji se prope, a onda zagonačke poleti šumom. Dugo gledao za njim Hajduković, čelo mu se nabralo, oči mu se ukopale u zemlju, kô da nješto traži onuda — malo poslije odahnu težko i pljunuv prezirce smrsi kroz zube: odmetniče! — pa se i opet lati posla, kao da je poslom htio odagnati crne misli, koje mu se kao mušice glavom rojile. Podne već primaklo, a on još svedjer radi, a svoj poso natapa debelim znojem, koji mu se toči niz čelo i obraze. Iz daljine dopirali kroz šumu umiljni zvuci tanka grla, pa se igrali šumskim mirom, zalietali se i do starca, a on pustio sjekiru, nagnuo se napried, da bolje pričuje, lice mu se razvedrilo, oko zasjalo, pa tako ostao, kô da je na njeg tkogod čine bacio. Sve se bliže domicao piev i liepo se razabirale rieči stare žetelačke pjesme:

Sunce žarko, jes' koliko nizko?
Niesam nizko, ni vrlo visoko,
Već sam junak po najboljoj dobi,

Još bi mogo do jezera doći.
U jezeru zmije do koljena,
U zmijama kamen sadoviti,
Na njem sjedi Ivo žaloviti,
Suze roni, godinice broji.
Eto danas devet godin dana,
Kako prosim jedinu u mame,
Nit mi daju, nit mi obećaju,
Već ju daju za mog brata Pavla;
Mene Pavle za djevera zove:
Kako ću ja dragoj djever biti,
Kako ću joj čašu nazdravljati,
Ni u moje ni u tvoje zdravlje,
Već u naše prvo milovanje.

— Oj babo! — jeknu najednom kroz šumu.

— Evo diete! — odkliknu stari i za malo se pokaza na čistini glavita pjevačica. Na glavi joj košarica, bielim otarkom pokrivena. U jednoj joj ruci ljeskova šiba, koju odkinula u šumi, pa se s njome igra, a drugu podbočila o kukove, gdje je pripela ulagane skutiće, da joj ne smetaju sitnu koraku.

— Evo, babo, tvoga ručkonoše! — veselo će djevojka uprvši vedre modre oči u starog, a onda skide i odkri košaricu.— Ajde užinati, pa ti u slast bilo — lanu milo, pa priskočivši otcu ogrli ga žarko i poljubi u čelo. Umêča se Hajduković, pa ju rukom pogladi po bujnoj kosi i po nizku čelu, a onda sjede užinati, dočim djevojka čavrljala o domu, o svemu, što joj na usta nalietalo, a stari sluša i ne sluša, pa i ne jede onako sladko, već samo pokadšto tužno pogledi svoga goluba. Udarilo to i djevojci u oči, po gotovo, kada je vaviek razgovoran bio i na njezine šale pristajao, a danas sve šuti, samo kadkad koju onako nabaci. To ju mutilo, zaplašilo, pa i ona ušuti virkajući kradom u otca.

— Jelice — zovnut će iznebušce Hajduković — pravo mi reci, bi li mogla pregorjeti onog vrtologu Ilijicu? — Tek ove rieči pukle iz njegovih usta, s iste stope popuknuše i u djevojčinu srcu, obrazi joj zadrhtali, prekrila ih tuga, kao pramen magle, oči joj se suzom orosile, a ruka joj se zaletjela u njedra, kô da si joj ondje oganj naložio, pa ju opeklo i ljuto zaboljelo.

— Babo? — lanu iz tiha, a onda zape i zarida gorko, spustivši ljepušnu glavu u starčevo krilo.

— No reci samo, ne pitam te samo onako za šalu. Danas te u mene, evo na baš u ovoj šumi uprosio Ivan, pa zato te i pitam, bi li pošla za Ivana?

— Babo — izpravi se djevojka — ili Ilijicu, ili crnu zemlju, a Ivana ne ću, ma i bielu kosu kô djevojka plela.

— Znao sam ja to. Težko vezu po debelu bezu, a tako bi i tebi uz Ivana bilo, pa s toga mu i rekoh — da si traži druge djevojke.

— A što Ivan? — tjeskobno će Jelica.

— On se zaprietio.

— On će se osvetiti. Ponosit je, pa će radije sve podnieti, al sramote ne može, a sramota mu se vidi, što ne ću za njega. — Preotet će me — zadrhtala djevojka.

— Ulomit će zube, — još se niesu djevojke otimale iz Hajdukovićeve kuće, pa ne će ni odsad! skoči starac kô zgranat. Ajde ti sad doma, al nikom ništa ne kazuj.

Skupila djevojka užinu u košaricu i prekrila ju otarkom i smjestiv ju na glavu zaputi se doma, a starac se mašio sjekire i uzeo zaoštrivat kolje. Svakomu u životu osvane po crn petak, a Hajduko-

viću evo kano da se današnjim danom zametnuo — a on to dobro zna, pa sada prevrće na svaku ruku, da ga se oprosti, a brez velike štete. Pa kako su ga misli razgrijale, razpučio košulju na prsima, bacio turban sa glave, pa se prihvatio žešće posla, ne bi l' u poslu zatomio sjetu i nemir, koji mu se i nehote podkrali u srce, pa odanle nikud uza svu starčevu muku.

II.

Mrko kao stari vuče štrlji djakovački grad sa svojimi dubokimi obkopi i tvrdimi bedemi i kulami, a sa bedema zievaju ubojiti topovi, spremni u svako doba sasuti težko zrnje i sječeno gvoždje na razsijana kućišta djakovačkih kmetova. Dosta li toga vidje gradina ova! Nad njom se jalovili oblaci, u nju gadjale munje, o nju se hukom razbijali biesni vjetrovi. Al ona prkosila, da unukom očuva jedinu, nepisanu spomenu na davnu slavu, dok se još u njoj gniezdili lukavi Latini* i bratimila vjera sa nevjerom**. Ona nam još jedina osta, da nam priča, kako pod njezinimi bedemi izginu gizdava bratska vojska,*** kako se na njezine kule uzpe polumjesec, da sa njih ne sadje za stotinu i više godina. Zdravo nepisana, a ipak živa knjigo krvave prošlosti naše! Pod gradom se vukle duboke tamnice — očajne i mračne kô dušmanska duša. Izpod grada po obroncih sićanih brežuljaka razsule se kmetske kućarice — male, a u zasječ gradjene drvenjare, njeke slamom, njeke daskom pokrivene, a iza tih potleušica bielilo

* Rimski grad Certis. ** Dabiša sa Sigismundom. *** Katzianerova vojska.

se do sedam stotina podzidanih begovskih čardaka. Kao mjesec medju zviezdami izticali se pred svimi liepi Ibrahim-pašini dvori, a do dvorova kao paunica kočila se skladna džamija, biser-kruna djakovačkih zgrada, liepa dika brojnih vlastelina. U Djakovu se skrcali jarostni begovi, tuj sjedio i budrovački Halibeg i vrpoljački Hasanbeg, trnavački Mustajbeg, usarevački Mamutbeg, satnički Alibeg, ivanovački Hasan-paša, drenjanski Alipaša, andrijevački Huseinbegić i sila inih ljutih guja, a njihove hambare potišteni kmeti punili dan na dan svojom mukom ...

Danas je Djakovo neobično veselo i živo — tȁ Filip je — pazar je, a narod kô miš svrvio sa svih strana. Iz planine kršni Trnavčani, a do njih tvrdi Nabrdjani razgaljena vrata i prsiju dotjerali na konjih pšenicu i klipove, — iz doline glaviti Ljevančani, Drenjančani, Vučani sa ćilimi i vezovi svake ruke; iz poljana Tomašančani, Ivanovčani sa gojnimi konji; iz močvara hitri Piškorevčani, mudrijaški Budrovčani i tanani Mikanovčani sa rogatim, a na rosnih livadah utovljenim blagom. Pa šta ih je, Bogo mili! zadušili pustu ledinu podno gradskih bedema. Njetko nješta il na uprte donio il na samaru dotjerao, da prometne i skucka koju paru, na koju već sto očiju gledi. Izmed svjetine razmeću se ponosni begovi u zlaćenu ruhu i vezenu oružju, a kmet im poklone čini i otvara sokake, da ne gubi brez nevolje glave. Od pazara, koliko bi puškom hitio, udarila bi pusta mladjarija u šalu i igru, da se kikot i vrisak plahovitih momaka daleko u lugove zanosi. Ej čudna li je ta mladenačka narav! kad joj ni kruto robstvo ne brani, a da ognjevitoj krvi ne dadne oduška u pjesmi i igri. Žene i djevojke glede igre svojih milje-

nika, pa čas povici pobjednika jare, čas svladanog smiehom u zemlju zagone.

— Drž se, Ive! — sokolili parovnjaci Ibrahimpašinog slugu, koji se ponosno izpravi i skoči sa biljege pa nadskoči i Dragutinčane i Trnavčane, koji su se prije njega bili izredali.

— Evala, Ive! — kliknu družba.

— Ma zaludu tvoga skoka, kad Ilijica bolje odskače! doviknu jedko njeki Dragutinčanin.

— Zar Knežević? — djipi Ive kô ranjeni medvjed. — Sto igala evo sam s rape skočio. Dosad nije majka toga rodila, koji bi meni odskočio; ako odskoči, evo deset dukata, pa neka ih nosi!

— Dosad i niesi sa junaci skako, pa ti se lasno pred družinom dičiti! — kresnu zoran momak, izsukav se iz kola. Garavih je očiju, vranih, svedenih obrva, liepa djevojačka obraza — jedinac u majke, a milo i drago najglavitije djakovačke djevojke, Hajdukovićeve Jelice.

Ive probliedi i presieče očima takmaca, stisnu šake, al se suzbi, kano da će čekati bolju sgodu, da mu vrati ruge za sramote. Dotle Ilijica zbaci kabanicu, da je laglji i nevezaniji, još sa bujne kike stepe fesić, da ga crna svilena kita u skoku ne bije po očima i obrazima. Smiriv se stade na rapu pa ukopa palceve na biljegu, razmaha se rukama, zagega se u kukovih, pa se savre, rilji i odskoči s rape.

— Živio Ilijica! — povikaše momci i potekoše iglom mjeriti preskočeni prostor, i kad omjeriše, izbrojiše sto trideset igala.

— Još ovakva skoka ne bi na djakovačkom pazaru — divili se momci.

— Nadskočio si, bolje si sreće od mene — kiselo će Ivan.

— Nije sreća, no junačka snaga i mužko srce, — izpraviše Ilijičini parovnjaci.

— Na tebi je mejdan, evo deset dukata! — osieče ljuto Ibrahim-pašin miljenik.

— Niesam skako za dukate, no za junačku diku, a odsjeko bi si obje ruke, kad bi se mašile za tvojim blagom, turska pridvorice! — skresa majčin jedinac.

Ja turska pridvorica? — planu momak potegnuv iza pasa nož, a mrka krvca zapali mu oba obraza.

— Ti dâ, — sasu plahoviti Djakovac.

— Poreci, goljo, il sad će biti jada! — ruknu Ivan naletjev golim nožem na Ilijicu, koji hitro povadi svoj pa se ustrmio, da dočeka takmaca, i bilo bi čuda, da u taj par ne jeknu u dnu mekote zdvojan vapaj tanka grla. Kô da si presjeko, ukopaše protivnici korak, pa se ujedanak ogledaše niz mekotu. Baš k njima nagodila djevojka plahi korak, pa od zora, kako leti, sve ju kucaju duge pletenice po obrazima i ramenima. Jednom rukom pridigla skutiće, a drugom očajno maše na momke. Za njom se ustopice natisnuo Turčin pa u po šale u po zbilje dovikuje:

— Ma stani, djevojko, ništa ti ne ću!

Al djevojka kô plaha srna sve to bolje odmiče.

— Očiju mi, Jelica! — kliknu Ilijica kô brez duše, pa će poletjeti pred nju, al se momci zgrnuli okolo njega, pa njetko mu se lovi za rubinu, njetko za ruke, a njetko ga i ogrlio, pa ne daju ni ganuti.

— Pamet u glavu, Ilijica!

— Pustite me, braćo! — otimao se momak, pa od muke, gdje se oteti ne može, biesno povaljuje očima

na drugove, a široka prsa poskočila, misliš, sad će na komade.

— Baš vrpoljački Hasanbeg saletio Jelicu.

— Ljuta ti je to nabodica, — dometnu Vrpoljčanin.

— Bogom vas bratim, pustite me! — molio se zdvojni momak.

— Drž, ne puštaj, da ne gubi ludo glave! — junačili se prijatelji.

— Pomagaj! — ciknu djevojka, koju bio dostigao beg, pa ju podigo u naramak i okrenuo natrag.

Ovaj prizor zateče i momke, pa popustiše i zagledaše se niz mekotu i u taj tren oprostio Ilijica desnicu pa zavrtio nožem u okolo sebe, za čas živi prekrči si izmedj družtva put, u tri skoka dostiže ponapita bega.

— Puštaj! — kriknuv ogrli jednom rukom Jelicu, a drugom silovito potisnu bega, koji posrnu i omjeri ledinu. U to pritekli i momci, te jedni odvukoše kukajuću djevojku, a drugi navalili miriti bega.

— Krstu lipovi! — ruknu ovaj poskočiv na noge i ne slušajući molbe i zakletve momaka, trgnu nabitu kuburu i namjeri na Ilijicu, koji kô munja podleti pod kuburu, pa nožem udari bega u njedra. Planu mala, a zrno zvizdnu u vedrinu. Priskočiše bližnji, da suzdrže ranjenoga, a Ivan potego nož, pa poletio Ilijici.

— Stoj! ne bježi! — viknu pa će suzbiti mrzkoga takmaca, koji bio nagnuo, da zamakne u bliže lugove.

— Ukloni se! — kliknu zaigrav nožem, a onda sunu i òbrani Ivana po mišici, pa poleti niz polje i za malo izginu u djakovačkih lugovih.

Kô munja pronese se pazarom glas: da na mekoti pogibe vrpoljački Hasanbeg. Strkaše se Turci, pa kad vidješe mrtvog bega, gdje pogibe u pô biela dana, izpod tvrda grada, a na njihove oči, mamom se pomamiše, pa jedni u lugove za ubojicom, a drugi povadili handžare, pa navalili na golorukoj raji svetiti mrtvu begovsku glavu. Zamuknu šala i pjesma, a preuze lelek i vrisak. Razvrže se pazar, a sviet na gomilah posrnu na sve kraje. Biesni bezi, gdje kog stignu, tu ga sieku, ili vežu, pa odvode u duboke tamnice. Daleko od ovog krvavog poglednika u drvenoj klieti pred papirnom Gospinom sličicom klonula djevojka na koljena. Grčevito izpreplela prste, a suzne oči uprla u sličicu — ni šapta, ni daška joj čuti, a ipak djevojka moli — moli žarko i dušom i srcem — moli, kako no nikad do sada, jer nikad je ovako kruta nemilica sastigla nije. Krilila se njena ognjevita molitva u tajne visine, prodirala nebesa i padala pred priestolje božje, pa zazivala blagoslov na svoje milovanje — bjegunca i bezkućnika.

III.

Vedro nebo kao djevojačje oko. Sinulo sunce pa se kô prokšeno diete igra svojimi zlaćenimi traci te od draga i milovanja mije i mrku djakovačku gradinu i spletene kmetske potleušice i begovske zidanice. Smjelo se krade kroz sitne prozore pašine hodaje, pa se zalieće na one najedrane, svilene dušeke i one kô mahovina meke ćilime i nitko ga ne odbija, nô ga željno dočika, kao majka ranče iz tamnice. Ma se čini, kao da se suncu i Ibrahim-paša obradovao, jer mu sure oči ognjem zaigrale, a na visoku čelu

brazde izravnale, a podugo lice kao smieškom razvedrilo, pa se voljno mašio rukom guste, progrušane brade, koja mu se strunila do zlatne ječerme. Al to potrajalo, dok bi dva puta hodajom prošo, pa eno ga i opet mrka, eno i opet nabrazdio čelo, skupio obrve, savio glavu, pa na topove izbija dimove iz čibuka. Zavio ga oblak, da ga jedva nazireš, a takav mu oblak i glavom suče. Omašite je dobe taj Ibrahimpaša — zadnji djakovački paša — al silovit kô najžešća bura, kad zapraši po lugovih. A kako je vučjeg srca, ne zna ti on za „ne mogu", već što naumi, ne odumi, pa da tegne oblake sa neba skidati, i te bi skidao. Ništa mu se do sad ne otelo ruci. Dosadu razbija čas lovom, čas teferićem, čas na biesnih konjih iztrkuje na proštenju; a što mu je trknuti do Osieka, ili se spustiti valovitoj Savi, il proletjeti tamo do Vinkovaca! Kmetove drži na uzdi, a što vagne krajem, ono kroti smradnom tamnicom, oštrim gvoždjem il tananim kolcem. Davno već mislio, da ih je ukrotio, a eno jučer u pô pazara, a na njegove oči ubi mu najdražeg druga, pa baš njegov kmet. Sinoć se vratiše umorni, biesni, a praznoruki bezi sa hajke. E će se raja osmjeliti, pa sutra stračiti drugoga, a ovamo Turci narugati se njegovoj stezi, kojom se vaviek pred gizdavim zborom dičio. Još bi pregorio i drûga, al ne more sramote. To je guja, koja mu prilegla k srcu, pa ga izjedala i i ne dala mu po svu noć oka na oko metnuti, tek jutrom ga mrvo sunce umečalo, al samo na čas, jer ne razbi oblaka iz glave. Prognuo paša glavu kano da mu dotežčala, al za tren ju izpravi, pa pljesnu dlan o dlan.

Za njekoliko krcnuše vrata, šušnuše svileni zastori, a Ivan se izmrsi iza težke svile, pa osta za vratima stisnut, kô da se nad njim lomi štap.

— Bliže, robe! — okosi se paša, a rob domilji, pa se prikuči skutu bogate Ibrahimove dolame i prinese ju na čelo i usta.

— Evo ja, čestiti pašo, a što si me zvao? — lanu, težko, kô da mu se duša odvaja od tiela.

Upro u njega gospodar sure oči, kô da će mu pozrieti u srce, a kukavca od oštroga pogleda čas plamen obrazom lazne, čas studen probije, da ga sve sapa izdaje.

— Što sam te zvao? — muklo će paša, — kazivali mi, da i ti bješe na mekoti, kad pogibe Hasanbeg. Što ne obrâni, što ne sasieče ono pseto? Ta da vas je pedeset palo, ni pô jada, al što pade vrpoljački beg, pa od kmetske ruke, od toga mi zazor, sramota — muka! — planu poskočiv sa dušeka i izpraviv se pred Ivanom, koji se savro, kô da je do kosti prozebo. — Svi ste vi na jedno brdo otkani. Gdje je onaj skot, gdje je Ilijica?

— Uteče — dahnu kmet.

— A jer uteče? pa izmedj vas onolikih momaka, a da bi jedan samo potego za njim!

— Milost te bila, dragi pašo — ja poletjeh, da suzbijem ubojicu, al' nedaća htjela, pa me okači nožem po desnoj mišici; dok se sabrah, već ga moje oči ne vidješe.

— A jer drugi ne potekoše? — mrko će paša, zirnuv u Ivanovu povezanu mišicu.

— Tako te pamet u zboru, a desnica na mejdanu ne izdala, svietli pašo — drugi su kô i Ilijica; a vrana vrani očiju ne kopa. Oni sa hajduci šuruju,

pa se digli i ponieli, kô da se u nješto uzdaju, kô da se u nješto odapiru. Meni se ugiblju kô živoj vatri, a Ilijica me pred svim zborom ozva turskom pridvoricom, kô da je sramota, što dvorim pravog gospodara, koji me poji, hrani i brani! usmjeli se odmetnik.

— Tko su, koji šuruju s hajduci? Reci, robe! — skoči Ibrahim.

— Pa kazat ću, gospodaru, a ne bilo mi zdravlja i sreće, ako slažem. Prvi je Joza Hajduković, on prednjak pred svima, njega svi slušaju ko svetca. On sa pratri u debelu kumstvu, a ti pratri njega uče, kako će sve izpipati, pa im doglasiti, a oni opet ovo preprodaju pod skupu paru kaurskomu ćesaru. On ortači sa svimi hajduci, koji se kriju po Dilju, a pobratim je i onog ljutog harambaše Matijevića. Njega, čestiti pašo, utamani, pa si satro guju, koju grieješ u svojim njedrima; njega sveži, pa si svezo sve kmetove, koji će u se, kad im prednjak omasti tanani kolac. Ne vidio sunca, ako bude tajnâ prela i posiela ako bude tajnâ douškivanja i šapora sa hajduci i pratri — doreče crna izdajica.

— A što mi to prije ne kaza, kujo krštena! — kliknu paša.

— Uho brez oka ne svjedoči, a ja čuo prije par dana, pa ne htjedoh nikomu utrunuti, dok ne vidim, da je tako, kako sam čuo. Imam i ja dušu, pa niesam rad, da tko s mene prav i zdrav zakuka, — čistio se prevejani obješenjak.

— Hajdukovića ću još ovaj sat savezati, a ti poznaješ staze i stranputice po lugovih te hajde za onim psom, pa gá il živa il mrtva dovedi — odsieče kruti gospodar.

I opet prileti skutu, a onda iztapa iz hodaje podvitih ušiju. Ne potrajalo dugo, a četica pašinih vojnika požuri današnjem Zvečaju, gdje no stajala Hajdukovićeva drvenjara sa podkućnicom. Premetnuvši ogradu izpadoše onako iznebušce pred kuću.

— Gdje je starješina? — upita vodja pristaru ženu, koja sunčajući se sjedila na pragu, pa upiljila mutne i zaplakane oči zdvojno u vojnika. Bila to Ilijičina majka, koja sinoć već dotrčala k Jelici, pa da s njome ujedno kuka mladog bezkućnika, pa tako i drugi dan dočekala u tudjoj kući. Kazuj, vještico, gdje je starješina! — prodre se kruti slúga, videći, gdje je baka kô obumrla.

— Evo ja! tko me treba? — ozva se krupan glas i za malo stupi iz okola, gdje je blago podmirivo, kućni domaćin.

— Mi — poslo nas paša, da te vežemo i u tamnicu odvedemo! — dočeka vodja mrko.

— A što sam zagustio, da me vežete? — zapita muklo starina omjeriv plaho stražare, koji se skupili uokolo njega.

— Bome si zagustio: — šuruješ s hajduci, kumuješ s pratri! Vežite ga momci! — doviknu vodja.

— Kuku mene! — skoči baka sa praga kukajući.

— Joj babo mili! — ciknu djevojka izletjevši iz kuće i ovjesiv se rukama otcu oko grla, koji žarko privio k srcu svoje mezimče. — Majke već nemam, pa još tebe da izgubim, kud ću jadna?

— Ne kukaj — jošte živi stari Bog — sve će još dobró biti! — tješio stari.

— U stran, žene! Huseine, otisni babu, a ti, Mejo, odkini curu od onog hajduka, — zapovjedi bezdušni vodja. U tili čas skoči Husein i potisnu zdvojnu

ženu u kraj, a Mejo prileti, pa će odkinuti tužnu djevojku, koja se grčevito uhvati oko otca.

— Ubij me, krvniče, ali me ne odkidaj od roditelja! otimala se sirota Jelica.

— Požuri, Mešo! Ja čudne sramote, da ti žena odoli! Ne žali, udri kuju o ledinu! — sokolio vodja, a tvrdi vojnik razjaren amo djevojačkim otimanjem, a amo opet ranjen rugom svoga starijega, skoči i kô pomaman trže Jelicu, pa ju odbi rukom, da je posrnula, pala ponovice i padajući udarila bielim čelom u kućni prag.

— Krvniče! — ruknu tužni otac i prije no što mogaše zapriečiti, lupi silnom šakom Mešu po glavi, da se smotao pred njim, kô da ga striela zgodila.

— Vežite! Udrite psa! — i u tren živi savezaše starca, pa ga kundaci potisnuše na ulicu, gdje ga turska djeca dočekala prahom, kamenjem i rugom.

Zaplakala Hajdukovićeva kuća, a djakovačka raja mrla od straha, kada njega onako krvava, prašna savezanih ruku i razgaljenih prsiju provedoše ulicom i baciše u one duboke, smradne tamnice, koje se puste vukle izpod tvrdog grada, pa se sužnju samo otvarale, ili da mu kosti izmetu, il propuste do zaoštrena kolca. Samo jedno oko zlobno zaiskrilo, jedno srce od pusta milja i draga zaigralo, kada starca provedoše, a to oko i to srce bilo Ivino, koji krišom iz pašina dvora motrio nevinu žrtvu klete svoje mreže. Pa kad već sužanj zamaknu za okukom, okrenu se pašin mezimac, a izoranim obrazom zaigra mu smiešak, kako no zaigra samo onomu, koji je i dom i rod i obraz pod pete bacio, a dušu toliko utopio, da već ne vidi i ne osjeća ognja nasred čela užežena Kainova žiga.

IV.

Guste šume sterale se u okolo Djakova, pa još danas vide im se kršne odlomine, al god. 1687. bilo to sve ovjenčano zelenim viencem. Dub do duba, list do lista, da ti srce tronulo od strave i gluha mira, kada ti noga zabasala u to zeleno more. Samo gdje gdje sa šljema virio šiljak koje kule, promolio se proplanak, protisnuo se izmedj gora potočić, a do njega ubava dolica i po njoj kmetski stanovi, kô da si ih šakom onuda prosuo. Do tih stanova vodili prosjeci čas ravnicom, čas uzbrdicom, čas dolinom, a od prosjeka dalje ne možeš guje za rep izvući, toliko se ponagusto izprepletalo granje. Na trnavačkom primetu, gdje se sada biele spahinski dvorovi i crkvica, igrale se srne i košute, a gdje je danas vinorodni Mandičevac, gdjeno puklo u oblake zgodno Nabrdje, gdje se niz brda stočile uvale, tuj se svijali vuci i ročili hajduci, ti zatočnici vjere, osvetnici krivde za stotinu i pedeset godina mučna robovanja. U ove osojne strane poteko i Ilijica. Kako pobježe s pazara, još se smirio nije, nô se bije listom, pa kad glad dotuži, navrati se kojoj kmetskoj, pouzdanoj kući, a milostive ruke dobace koji komad prove i napute na hajduke. Ne boji se on šume, ta ona mu je nad kolievkom šûmom pripievala pjesmu uspavanku, ona ga je opasala snagom, ona će mu i nad grobom bajati čarne bajke mira i pokoja. Pa zar da je se plaši? Mûkom se provlači kroz šikaru, a gdje se ne da, tuj i nožem krči, il se skuči, pa se požapke provere. Okupao se od napora, zapraštili mu se obrazi od prinaglice, omrsili mu se brci, a vrâna, pobrkana kosa prekrila mu čelo i vrat; rubina mu kalom i

krvlju poštrapana, a vide se na njoj i tragovi oštra trnja. Zasoptio se, stade da odahne, pa opljunuv dlanove razmaha se, pa se pripe na hrast i kô vjeverica sa grane na granu, dok ne stiže na vršiku, odkle se uze ogledati širom. Ujednoč mu sinuše oči, jer pod sobom u kotlini nazrio tanane oblake dima. Gdje je dima, tu je i ognja, a gdje je ognja, bit će i žive duše, al da je hajdučka, o tom pogovora nije; ta šta bi drugi u ovoj divljači, kad na blizu ni pitoma sela ni pastirske ognjarice! Što bi otčenaš izmolio, već se bio Ilijica spustio i dočepao zemlje, pa okrenuv kotlini uze se i opet probijati kroz guštik, dok ne stiže na čistinu.

— Eh Bože pomozi! uzdahnu suočiv sokolovim okom otajnu u kotlinu vodeću stazu i već prileti, pa će se spustiti niz strminu, al u to grmnu glas: Stoj! a kroz zelen bljesnu u sunčanu sjaju tanko grlo duge puške. Na prvi poklik ukopa bjegunac korak, al se nimalo ne prepade.

— Kud si nahitio? — zaori i opet iza lista.

— U Vragovac, po Bogu brate. Do nevolje mi je, gone me Turci! — sasu na dušak Ilijica.

— Tko si i odkle si? — izpitavao hajdučki stražar.

— Ja sam Ilijica Knežević iz Djakova. Dosad Ibrahim-pašin kmet, a odsad da se vjerim listom i hajdukom! izgovori junačni kmet.

— Počasi — mekše će hajduk, a u isti tren prosieče zrakom pronicavi zvižduk. Potrajalo to, dok bi kuburu nabio, a onda zaprašti u guštari, kao da se zvier ili čovjek kroz nju vere, za malo, pa pred Ilijicu izpadoše dva hajduka — kremeniti i visoki kao hrašće, a oružani i odjeveni u čohu i srebro;

sve to svukoše na mejdanu sa dušmana, pa navukoše na se, nek je ruga i sramote više.

— Evo Andrija, odvedi ovog kmeta harambaši! —zapovjedi pridošlici prijašnji stražar.

— Hajde, vidiš mi se zgodan za hajduka. Hajde, junače, pa na sreću bilo, —ragovorio se Andrija zašav u gustaru, a za njim ustopice bjegunac. Spuštali se strmo, sad sklizni, sad poskoči, sad se opet pridrži za grm, dok ne stigoše u kotlinu, koju pasala povisoka, gustom šumom 'okićena brda. U dnu kotline pod drvećem umjestili se hajduci, pouzdani ljudi, birani junaci, koji ne znaju drugo van stati, dočekati, pa što komu Bog i sreća dadne. Sve su to bili ponajbolji momci u svem selu, koji se niesu ralu otimali, a ni ralo njima, al kako su bili jarostni, a od Turaka dosti nabacivanja i zabadanja, ne prodje bez krvi i mrtve glave. Njeki se odvrže od nevolje, a njeki od puste želje, da se nanosi svietla oružja i naužije junačkog mejdana. Odkad učestaše hajduci, — a bilo ih je god. 1687. po Dilju kao osâ, kad dozori grož dje — učestaše i turske nevolje. Sad plani čardak krcat hrane, sad plati koji silnik glavom, sad uždi dvore usred sela, a planinom bez pouzdana družtva i oružja ni pod živu glavu. Gonio ih Ibrahim-paša i mnogi već omastio kolac, il iztrunuo u tamnici; al što je to, kad jednu mrtvu glavu po pet živih zamieni. Otimali se slavonski osvetnici, al odkad zadje medju njih umni i junački Matijević, pa ih uzeo razsijane četati u čete, postostruči im snagu, poskoči im srce, pa u svojih šumah zadavorili i rugali se sili Ibrahimovoj.

Na mekoj travi lastovala rpa hajduka pušeći i razgovarajući, a vezena čutura išla sa ruke na ruku.

Nješto podalje stajao harambaša Matijević, otresita ljudina, mrka oka, krupnih brkova, koji mu se spustili do svietlih toka i ilika, kojimi osuo kršna prsa.

— Koga nam to vodiš, Andrija? — upita hajduka, omjeriv bistrim okom bjegunca.

— Ilijica sam Knežević iz Djakova! — stupi smjelo kmet pred Matijevića, — pa sam došao, harambašo, da me primiš u svoje družtvo.

— Jesi li isti onaj, koji ubi vrpoljačkog bega na pazaru?

— Ja sam glavom, pa da i ne ubih, došo bih danas sutra medju vas, jer mi dodija onako pasji život, koji sam provodio uz ostarjelu majku medju dušmani. Niesam naučio, da od kape gajde pravim, nit mi u rodu, da se klanjam i slušam onoga, koga bih sjeći morao. Djed mi pogibe na kolcu usred Djakova, ubiše ga na vjeri djakovački bezi, što je četovao sa kićenim junakom Franjom Ilinićem. Još me niesu pravo ni brci ponieli, kad mi donesoše mrtva babajka sa vršaja, a ubi ga pašin desetar, ubi oružan goloruka od prokšije i biesa. Dvie mi krvave košulje na domu, one mi na očima bile i dan i noć, još k tome slušao sam bez oduška majčino kukanje za babom, pa da je srce od kamena, bi se razigralo, kako no se i moje razigralo osvetom. Kad sam na svoje oči gledao, što se s nami radi, koji smo na našoj starini, našoj djedovini i našoj stečevini, jedva suzbih ovo ognjevito srce, jedva savih ove zdrave ruke, da sa ne prihvate gola noža i ne posegnu za dušmaninom. Takav mi je i babo bio. Još se spominjem onih zimskih noći, kad se skupismo oko domaćeg ognjišta, pa mi babo stao vezti četovanje

Ilinića po Slavoniji. Dragi harambašo, da si ga čuo, kada uze kititi junačku diku požežkog Kovačevića, pa kad spomenu sjajnu čelenku Luku Senjčevića, pa obreda dva kršna hajduka, dva gorska vuka, dva brata rodjena, gizdave Lapsanoviće — to da si slušao, ko što sam ja maličak slušao, pa još moga babu, koji bio sladke rieči, da bi mrtva probudile, i ti bi se mamom pomamio, a gdje ne bih ja onako zelen i plahovit! Sve sam čeko zgode, da se odmetnem u hajduke, pa da četujem i svetim svoje dvie a hiljadu i više krvavih košulja svoga roda. Sve mi se otimalo, dok na Filiplje s dobra Boga ne potjera supijani vrpoljački beg djevojku, koja mi je srcu prirasla; — ja poleti i preotmi, a on na me iz kubure, al se ja hitriji dogodio, pa ga kučih svojim nožem. Pade beg, a ja u lug. Potjeraše me kô hrti zeca, al ne dade Bog, da ginem i evo me sad medju vami.

Dok je Ilijica govorio, skupili se oni kršni ljudi, ostavili i čuturu i lulu, pa upiljili očima u njega. Svojim mužkim držanjem i junačkom besjedom svačije je oko premamio i svačije srce posvojio i prije no što dokonča rieči, već ga primiše za brata.

— Ala umije, — šapnu jedan.

— Ma veze, kô naš pratar, — drugi će.

— A zgodan je i obrazom i stasom, — treći će.

— A jest i srca junačkoga, — četvrti će.

— Ubi bega na sred pazara, — peti će.

— Primi ga, harambašo, — šesti će.

— Tako mi Boga, ne će nam ovraniti obraza.

— A junačkog je i koljena.

— Djed mu sa našim slavnim Ilinićem četovao.

— Primi ga, harambašo! — u jedan će glas sve družtvo na harambašu, koji skrstio ruke, pa čas

pogleda Ilijicu, čas očima zaigra po družtvu, a vidi mu se, da mu se zoran momak svidio.

Najednoć se izpravi, uzvi glavu, a oči mu bljesnuše ponosom i junačtvom; lievom se taknuo vezenih kubura, a desnu pružio prema Ilijici.

— Zemljače, zgodan si momak, ognjevita srca a junačkog koljena, i to su obilježja svakog junaka Matijevićeve čete. Ja vjere mi, niesi utaman potražio moju četu: — primam te, jer znam, da ne će s tebe pasti Matijeviću mraz na obraz. Hajduci smo, al nas ne sagna pod oružje i u ove gudure želja, da grabimo kmetsku sirotinju i cvilimo nam po Bogu brata, no da branimo i svetimo svoje i vidamo ljute rane, koje zada nekrst krstu. Hajduci smo, al ne razbojnici, hajduci smo, al hajduci za krst častni i slobodu naše domovine. Takva ti je četa Matijevićeva, koja te danas prima u svoje kolo. Ali prije no te poljubimo, valja ti se po adetu našem zakleti.

— Hoću, harambašo, — prihvati veselo kmet. — Pa da mi rekneš, da se hitim sa vrh hrasta na tle, i to bih ti učinio, samo kad bih znao, da ću tako u tvoju četu stupiti.

— Donesite krst! — zapovjedi harambaša.

Jedan poteče, pa se za malo vrati s drvenim propelom, koje predade Matijeviću.

— Pristupi ovamo, — pa se kuni i govori, što ću ti kazivati.

Pristupio kmet, lievu pritiso na srce, a desnu metnuo na križ, pa uzeo govoriti za harambašom izprvice tihano, drhtavo, dok poslije ne ojača i ne jeknu glas kao jasno zvono. Svi hajduci poskidali crvenkape, pa srcem i dušom prate i ponavljaju

svaku rieč one težke, hajdučke zakletve, koja im i dan i noć ne silazi s pameti.

— Ja Ilijica Knežević evo se kunem živim Bogom i svetim Nikolom i kunem se majčinim mliekom, junačkom dikom, pradjedovskom slavom, kunem se ljutom ranom i njezinim blagim liekom, jasnim suncem i našom zemljom, i kunem se svim onim, što je sveto od dubina do nebeskih visina, da ću ginuti za krst častni i slobodu zlatnu, da ću pomoći svakom u nevolji drugu, harambašu kao otca poslušati; svakud poći, kamogod me zovne. Ako ikad krenem vjerom, raznieli me vaši jatagani, a zemlja mi kosti izmitala i nikad se ne dostao raja. Tako mi Bog pomogao!

— Amin! — dočekaše hajduci.

— Zdravo brate u našemu zboru! — poljubi se i porukova harambaša sa Ilijicom.

— Zdravo brate u našemu zboru! — preuzeše hajduci grleći se i cjelujući redom sa došljakom.

Tek premetnuše ovo, posjedaše na tratinu izpod dublja; čutura zareda, a pjesma se izvi iz punanih hajdučkih grla, pa se razliegala gorom i razbijala šumom, dok tamo u daljini ne utonu i ne izginu kao zadnji uzdah umirućeg. Zajecale i gajde, a čili momci uhvatiše kolo, pa se stali nabacivati šalom i doskočicom. Na dub se naslonio Matijević, pa kriesećim očima motri veselu, pouzdanu družinu, srce mu igra od milja, a vedre mu se misli motaju i sve na jednu navraćaju: slobodu Slavonije. Sada već ne dvoji, da će skoro kucnuti čas, gdje će se na tamnici otvoriti vrata, a iz nje izići slobodna Slavonija. Zna on to tvrdo, a što hajduk ne zna, kad nema mjesta, kamo ne dosegne, nema tajne, koju ortaci ne doglase, pa

tako i doglasiše slavu ćesarova oružja, koje po Ugarskoj jedan bedem za drugim obara, a dušmane sve na čete hladnoj Dravi potiskuje. Uskoro će top na Dravi ruknuti, a kad rukne, prasnuti će hajdučke diljke po Krndiji i po Dilju, okupit će se hajduci, pa kao u svatove poletjeti na krvavo razbojište. Taj čas izgledje Matijević, al dok izgledje, ne stoji skrštenih ruku, već šalje glasnike po planini, koji zalaze u stanove i sela, u gudure i ognjarice, svagdje i kmetu i hajduku doglasujući, da će uskoro puknuti krvavo prelo, a donde da se svaki spremi. I dosad se kmeti sa hajduci dizali, al svakad platiše glavom i postostručiše onim muke, koji iza njih živi ostadoše. Al tajna slutnja kazuje Matijeviću, da se ovoga puta ne će utaman dizati slavonski junaci, pa s toga mu oko ognjem zaplamsalo, a srce od draga zaigralo... Još dugo u noć odzvanjala hajdučka pjesma — al neka je, nek se izdovolji, ta samo u gori mogla je onako slobodno i mužki jeknuti, a u dolu uz tamnicu i oštro gvoždje kruta gospodara gubila se u suzah i vaju.

V.

Pustiš li se niz djakovački brdeljak prema Piškorevcima, lieve ruke eno ti spahinskog ribnjaka — danas pusta sitom i šašem obrasla dolica. U njoj ti se samo zimi nadje voda, pa kad udari studen, a ono se površinom nahvata kô tkanje tanahan led. Nad tim ledom strši požutjela sita, pa kad strugne vjetar, savija se, izpravlja se, šušti tajinstveno, a taj šušanj kano da je šapat, a u šaptu kano da spominje vjetru uminule danke, gdje je strugo dubokom vodom i tu vodu na valove razigravo i razgonio gojne ribe,

kojimi se sladili brojni djakovački bezi. Spominje vjetru one sitne vodenice, koje danonoćno klopotale i mljele bjelicu pšenicu i begovsku i kmetsku. Tako sita baje, a što baje, i stara pisma spominju. Danas već ništa nema do pusta pašnjaka, a taj pašnjak za turskih vremena bio zbilja bogat i na njemu četiri kašikare. Jedna je bila Podgoratlijina, o kom se pronosio glas, da mu se djedovi izturčili, pa s toga im unuk njekako volio kmetu, a oni salazili u vodenicu na meljavu, na razgovore i jadovanje, a Podgoratlija tješi i vedri, kô da je i sam kmet, a ne Turčin slobodnjak. Al osim kmeta znao bi k njemu za mrkle noći i hajduk zabasati, a on bi ga dočeko, da ne bi bolje ni Ibrahim-pašu. A kako mu vodenica na osami, zgodno mu bilo ortaklučiti sa hajduci, koji u Djakovu niesu imali boljega glasnika do njega. Što bi Ibrahim hajdukom zakuhao, to bi on po pouzdanu glasniku u goru doglasio, pa tako s veće strane ostadoše Ibrahimove hajke puste. Ma da se i s hajduci bratimio, nije se zato ni s Turci inatio; on ti je od nevolje na dva stolca sjedio. A kako je bio čovjek ćorave sreće, još nijedna mu ne udari po zlu, već što zasnuje, ono i vrag sretno dotkê. Nije doduše Turcima drago bilo, što onoliko kumuje s kmetovi, eh al što će, kad mu ne mogu konce pohvatati! Je l' na klanjanje, Podgoratlija prvi u džamiji; je l' na kmeta vika, Podgoratlija pred Turci najviše viče; je l' na hajduke sipati kletve, Podgoratlija sve pobi jezikom.

Od kmetskih kuća do njegove vodenice krala se izmedju vrbaka i povisoka šaša tanka staza, a tom stazom s torbakom na ramenih brzala djevojka. Ubavu glavu prekrila bielom maramkom, a na pri-

proste skute privezala srmenu pregaču; i biela maramka i srmena pregaća odale bi ti, da djevojka njekog kaje, ma joj i ne zavirio u one žalovite oči, one modre kolute izpod očiju, kojeno samo ljuta bolja i težki jadi umiju saviti. Ne kaje djevojka doduše mrtvu glavu, al joj ljuće priliegaju guje k srcu za onom jednom živom u Ibrahimovoj tamnici, no za desetak milih, već podavno uminulih pokojnika. Jutros nagrabila torbu klasova, pa evo je gdje žuri u vodenicu, da samelje klasove i izjada srce staromu Podgoratliji, eda bi joj on izvidao do dvie ljute rane, kojeno ju mladu skoro oboriše. Amo joj stalo do babajka, kako bi ga oprostila tamnice, a amo opet željno srce, da što čuje o Ilijici, jer kako se odvrže u hajduke, nit mu javlja nit pojavlja. Žuri djevojka i već eno stigla na vidik vodenicam, kad li nješto šušnu u visoku šašu, a malo poslije izpade kao iz busije na stazu Ivan; — djevojka ciknu, pa se stala obazirati, na koju će stranu zamaknuti.

— A što ti je? Nit sam vuk ni hajduk, da se toliko prepadaš, — spočitnu jedko momak.

— Ta kako se ne bih prepala, kad udaraš kao iz busije! — povrati se djevojka.

— Lovio sam ribu, pa kada te vidjeh, pomislih, eto zgode, da te nješto u četiri oka upitam, — izgovarao se Ivan.

— Ne znam, što bi me pitao; ako ti je što na srcu, eno kuće moje, znaš, gdje je, pa dodji i pitaj do mile volje, a meni nemoj staze presiecati. Propusti me, žuri mi se, — sasu Jelica kao na dušak.

— Pa baš meni tako govoriš? — zapita gorko.

— Tebi, kao i drugim, od kojih ni mrvu bolji niesi.

— Znam jednoga, od koga sam sto i deset put bolji, a opet ga ne bi ovako dočekala, — ubode ju pašin miljenik.

— Niesi mi ni otac ni majka, da me kudiš i izpravljaš; a sad se ukloni, da podjem.

— Jelice, očiju ti, počasi još samo malo, — bolno će momak. — Bilo je danâ, kad ti niesam ovako krvav na očima bio. Ej! pominješ li se, dok smo zajedno kod ovaca i blaga bili, dok sam tvoje kao i svoje vraćo, dok sam tvoje kao i svoje na pojilo i plandište dogonio, — tvoje bolje no svoje pazio! Onda su ti iz moje ruke i jagode ponajljepše, onda kruške ponajsladje bile, moje cvieće ponajbolje mirisalo, moji dari ponajdraži, moje grlo ponajčišće bilo. Sve je to bilo, dok se tebe ne doveza Ilijica. Al kao da te je občinio, ti protuži na me — pa me više ni pogledati ni pozdraviti, kao da sam ti najcrniji dušmanin. Jelice, imena ti, nemoj tako; ja za tobom poludih, za to znade Djakovo, a gdje ne bi ti, s kojom sam od malena rasto; al se kriješ, kao da ne znaš; od toga ti mala hvala, jer sunca mi svietloga, moja ćeš biti, sve da i ne ćeš! — planu ognjeviti momak.

— Prija će me crna zemlja izjesti, neg' li tvoja biti!

— Pa i onda ne ćeš, kad bi znala, da bi time babu oprostila tamnice i kolca? — prociči momak pristupiv za korak bliže.

— Znam ja, ti si njega i odpravio u crno gvoždje. Ivane, što me mučiš, što me ne ubiješ odjednoč! — ciknu Jelica uloviv Ivana grčevito za ruku. — Čuj me, krvniče, — pričekaj nedjelju dana, pa da ti za nedjelju dana na istom ovom mjestu reknem, što sam skanila.

— Neka — evo ću te pričekati za nedjelju dana, al znaj, da me ne ćeš prevariti; a sad s Bogom, pa ne zaboravi na babu! — dobaci momak, te umače u šaš.

Bolno uzdahnula djevojka, plaho se ogledala za onim mjestom, gdje izginu Ivan, a onda se sabra pa pobrza stazom i za malo banu pred vodenicu. Na pragu se savro starčić, suh kao korizma, nema ga šta vidjeti, ma reko bi, na dlanu ćeš ga odnieti. Brašnom mu poprašena stara odjeća, brašnom mu okićene obrve i opaljeni obrazi, samo oči žive kô ugljen, što mu cvrlji u luli, iz koje oslastno izpija guste dimove. Zadimio i zamislio se Podgoratlija, a kašikara klepeće i pripieva staru, poznanu pjesmu svomu gospodaru.

— Pomoz Bog, djeko! — pozdravi djevojka skinuvši torbu sa ramena.

— Bog pomogo, Jelice! — kô da si uvračala, baš pogodi, kad ćeš na meljavu! Još mrvu pa ću domljeti Dominkovićevo žito, a onda ću tvoje klasove, — požuri se starac.

— Ta nije sile, djeko. Drugi mene posli k tebi dognaše, pa da se ne sjete dušmani, ponesoh sobom klasove, kô da ću na meljavu, — pričala lukava kmetica.

— Kaki posli, djevojko? — začudi se tobože Podgoratlija.

— Dragi djeko, ne bih došla do tebe, da te ne znam kao stara prijatelja naše kuće. Znam, da u tebe nema prevare, — laskala djevojka, a suze joj skočile na oči.

— Dobro, dobro, Jelice, — otimao se on. Da niesi došla zarad babe? — milo će stari.

— Ta jesam, — zaplaka gorko biednica.

— Ne plači, jer ti žalba prazna uzdanica. Znam, da ti je težko, — eh, drago, babo ti je, pa da je gdje, već u tamnici! Nije šala, mri, mri, a ne umri, već se muči i gladju i žedju. A da je zašto, ni pô jada, već ga gursuz opanjkao, ne srela ga sreća! — Tvrd je paša, usijat će glavu, a ne će ga pustiti, al neka, još nije sve vodom otišlo. Malo prije razbijao sam ovo stare svoje glave, kako li ću oprostiti tamnice tvoga babu, a moga pobratima, al dosada još ništa izmudrio niesam. Eh, da sam koji desetak godina mladji! al ovako starosti moja prteno oružje. Al neka, ne bio koji sam, ako što ne izhitrim, samo ti mene pusti, — šaptao starac.

— Ta tebi se ništa ne otimlje; no još bih te nješto zamolila, al se bojim, da mi ne zamjeriš? — stidljivo će Jelica.

— Govori, kô da sam ti babo.

— Kad sam pošla amo, sustavi me Ivan, pa mi se zaprieti: ako ne podjem za njega, da će mi ubiti babajka, a ja jadna zavjerih se Ilijici, pa sad, podjem li za Ivana, uginut ću kao ubrani cvietak, a poći ću, da izbavim roditelja! — zaplaka djevojka.

— Za Ivana ćeš poći? Ne ćeš ti za Ivana, dok je duše u meni. Sad mi puca medju očima, zašto ocrni prava čovjeka; — al stani, more, tuj si gonio lisicu, a iztjerao vuka. Zarezo sam ja tebe već odavno u veliki raboš. Niesu drugi Podgoratliji mrsili račune, a jest on drugima, pa će i tebi, pasji sine! — ljutito prosu stari, udariv lulom o zemlju. — Jelice, ti hajde s mirom doma, a ja ću Ilijici poručiti. Pusti samo, sve je moja briga. U prvi petak dolazi bosanski paša, vodi vojsku pod Osiek, pa će se navratiti našemu Ibrahimu. Onu noć, kad budu naši

udarili u veselje, ili ćemo babu izvesti iz tamnice, ili ćemo usijati svoje glave. A sad hajde! — nutkao starac.

— Bog ti platio, dragi pootčime. Turčin si, al te ne hvale zaludu kmetovi, da je u tebe zlatno srce.

— To su moji posli, a ti hajde, da se ne osjete dušmani, žurkao vodeničar djevojku, koja ulovila suhu starčevu ruku, pa ju okvasila suzami i obasula cjelovi, a onda okrenu doma, prepuna nade, koja joj obladala srcem i brisala s njega ljute dojme, koje usieče sukob sa Ivanom.

VI.

Pade Budim, krajni bedem otomanskog carstva. — Biesni sultan svom veziru Kara-Mustafi kida glavu sa ramena, a vezirstvo predaje Sulejmanu, eda bi mu razklimani priestol utvrdio, potamnjelu slavu opet osvietlio. Laki glasnici poletjeli širom pusta carstva, da prikupe prednjake na okupe. Sa svih strana kao mravi krenule čete, pa smjerile k Biogradu na ročište. Iz kršne Bosne podigo se paša, pa na Brodu prebrodio valovitu Savu i okrenuo k Osieku, pa će čuvati most na Dravi, dok ne stigne iz Biograda veliki vezir, pa da ujedno očupaju krila sivim carskim sokolovom, koji hite uz Dunav na krvave razboje. Kako mu je ponaručno bilo, odbi se od svoje vojske sa hiljadu tvrde straže, pa pohiti Djakovu, da obidje pobratima i vojena druga Ibrahima, pa onda će s njime u družtvu krenuti k Osieku za ostalom svojom vojskom . . . Ranom zorom poklopili djakovački bezi vilovite konje, pa na čelu s Ibrahim-pašom poletjeli cestom u Vrpolje, gdje će dočekati bosanskog pašu. Što je živa u Dja-

kovu, i mlado i staro, i mužko i žensko, to se opremilo štogodj ljepše i bolje može. Sve vri, kipi, srće i amo i tamo, te njetko puške praši, njetko konja sedla, njetko zadavorio, al svi nestrpljivo glede u stražara na tvrdoj kuli, hoće li već jednoć oglasiti goste. I u kmetskih kućah danas neobični život. Dan prije u gluho noćno doba obilazio Podgoratlija kmetske potleušice, pa domaćinom i starješinam doglašivo njeke poruke i glase. A kakvi su glasi bili, nitko ne prokaza, al da su težki, to se svakom kmetu na očima vidjelo. Po njihovih hodajah sve razmetnuto, kao da su hajduci haračili, a domari zbunjeni i zaplakani; crni zaista okvir vedroj slici, koju stvaraju djakovački Turci . . . . Sunce već odskočilo, i sada oglasi stražar sa kule, da su gosti na vidiku; tek on oglasi, a topovi sa bedema grunuše na pozdrav, a izpod bedema odgovoriše male i velike puške. Što je čilijeg i mladjega, to poletjelo na konjih pred goste, koji već pregazili medjnik djakovačkog kotara. Pred svimi naporedo jaše do dva davna prijatelja: Ibrahim i bosanski Husein paša. Suh je Husein, al je koštunjav i tvrd, kao da je od sama čelika sakovan. Brada mu biela, al srce mlado i junačno, a crno mu oko jošte ognjevito i željivo mejdana, kao da je danas prvi put usjeo bojna konja, kao da se danas prvi put opasao britkom demeskinjom. Pod njime igra vrâni, prekomorski hat, pa kako je mamen, misliš, sad će u oblake, da ga tvrda ruka uzdom ne suzbija. Ponosno se ogleda ubavom okolicom, pa čas se klanja klicajućem množtvu, čas se prigne Ibrahimu, da mu nješto rekne, čas opet motri djakovački grad, odkle ga rủkom pozdravljaju bojni topovi. Ujašio u Djakovo i odsjeo kod svog prija-

telja, a za njime dotrapalo do hiljadu krajišnika — sve po izbor junaci. Kako stigoše, razgrabiše ih Djakovčani, pa ih častili bielom pogačom i pretilom ovnovinom. Zaciktale puške, propjevala grla, savila se kola, pa se jedno s drugim izmjenjivalo, i već sunce davno utonulo, a veselje traje i nitko mu kraja dogledati: — nije šala, ne dočika Ibrahim svaki dan ovakog prijatelja.

Sve se veseli, samo stari Podgoratlija nješto je sumoran i jadovan. Tek se sunce smirilo, diže se sa ćilimka, gdje je sjedio i pušio, pa se opasao pasom i dohvati dvie male, ogleda ih i podprašiv ih s nova zadije ih za pojas. Onda izadje u mlin, pa na prag i ogledav se desno i lievo udje i opet, pa zatvoriv mlinska vrata, uvuče se u svoju kliet, napali luč i zatače u bakljaču. Smiriv ovo, pristupi dovratku, pa pipljući po njemu prsti ovamo onamo, potegnu ujednoč rukom i iztepe daščicu, a u dovratku se pokaza zjalo, koliko moreš ruku promoliti; ovo je bio potajak, gdje je blago krio. Hitro se maši u duplje, pa izvadi jednu, pa drugu, pa sve do pet kesa. Čubnuv na ćilimak razrieši kese i prospe novce, a ono sve srebro i zlato: Podgoratlijino blago, a tečevina djedovska, otčeva, pa i njegova. Prebrojiv novce, odbi jednu rpicu, pa sasu u svoj ćemer, a drugo metnu u lonac, koji omota jarećom kožom i uveza likom. Po tom dohvati lopatu i lonac, otvori mlin, pa zadje u vrt i pod starom kvrgavom vrbom stade i izkopa rupu, u koju spremio blago i zasuv ga zemljom potapa tvrdo i pobusa ledinom, da se ne osjeti tkogodj i ne izkopa njegovu muku. Sknadiv blago, povrati se opet u kliet, pa prebaciv na ramena punu mješinu vina, strugnu jošte jednom očima

po vodenici i u taj par zališe mu se zenice suzami, hitro ih starac presuši dlanom, još se hitrije okrenuo, pa preskočiv prag, zaklipi za sobom mlin i zirnuv okolo sebe šušnu u šaš i vučkim skokom onako malen pojuri prema lugu. Stigav na kraj šaša, hiti se u travu, pa pažapke prepuza čistinu, krijući se u travi, dok se ne dohvati prvog stabarja, ovdje se i opet izpravi, te posuka lugom, i kad banu u jednu dolicu, stade, povuče otarak i presuši debeli znoj po čelu i obrazu, a onda huknu do tri puta kao sova. Još se nije pravo ni treći huk razbio lugom, a iza mraka, iza drvlja uzeše nicati sablastne sjene i za tren živi saveza se kruto kolo uokolo Podgoratlije.

— Jeste li na okupu? — upita šaptom vodeničar.

— Jesmo, ima nas triest pouzdanih momaka, — javi se jedan na tursku odjeven.

— Jesu li se svi na krajišku zaodjeli?

— Svi do jednoga, a toliko im pristaje, da bi ih jedva i sâm Husein od svojih razaznao. A kako u Djakovu, je li zgoda navaliti?

— Sve je veselo, lasno će vam biti šmugnut medju pašine krajišnike. Nego čuj, Ilijica. Dva druga naredi, da pokupe kmetove, pa da bježe u lugove, — oni su spremni. Nije pravo, da se o njih obije, što mi sakrivismo. Vi se drugi izmiešajte s Huseinovimi vojnici, al se drž'te bliže stare kapije, pa kad čujete zvižduk, a vi provalite u kapiju; ti ćeš Ilijica sa mnom. A sad hajdmo, pa što Bog i sreća junačka, — doreče Podgoratlija, te kao sjena poleti kroz lug, a za njim Ilijica, pa sve jedan po jedan kao duga zmija. Iz razsvietljena Djakova orila se klika i pjevanje, a hajduci kano dusi ginuli iz luga

i zamicali u šaš, pa kad stigoše pod Djakovo, stade Podgoratlija, a Ilijica se okrenu na družtvo, pa prigušenim glasom zapovjedi:

— Vas dvojica hajde kroz šljivike, pa dignite raju i odmah bjež'te, a vi se ostali razbijte, pa sa razna kraja udjite u Djakovo.

Za tren živi nestadoše ljudi, ma reko bi, u zemlju odjoše, samo šaš zašuštio, kano da je oživio i po tom bi mogao nazrieti, kud se hajduk krade.

— Hajdemo, — lanu vodeničar penjući se uzbrdice, a za njim sustopice Ilijica. Za malo i okrenuše ulicom, koja ravno vodila gradu na kapiju. Ulicom prolazile rpe veselih krajišnika, a našim uhodam valjalo se laktom probijati kroz bučeću množinu. Ilijica natuko fesić na oči, da ga ne bi koji Djakovaca prepoznao. Podgoratlija kao vjeverica svojim mješićem na ledjih prtio uz hajduka. Nitko ih ne ustavi, samo što bi koji ponapiti krajišnik lupio šakom po starčevoj mješini i kroz smieh upitao: Šta je u mješini, stari? a stari bi se poklopio, pa samo grebo dalje. Već se primakoše kapiji na stotinu koračaja, kad li najednoć izpade odnjekale pred njih Ivan, pa onako široke volje, kako je bio, suočiv Podgoratliju naruga se:

— Kud si, jarče, nahitio s otim kozlićem na ramenih?

— Tražim pametna, a sve naliećem na budale, — vrati stari ruge za sramote.

— To biva da sam ja budala, — planu Ibrahimov sluga.

— Ako ti je drago, pa budi, — mirno će stari

— Tri sta ti muka! — viknu Ivan i poleti šakom na starog, al ovaj se izmače, pa izmedju svieta dalje

a za njim Ilijica komivši Ivana laktovi u rebra, da je posrnuo i da ne bi onako ponagusto okupljenih ljudi, bio bi poljubio zemlju.

— Beno krajiška! — planu biesan, pa će poletjeti za starim, al sad se sklopili oko njega krajišnici.

— Mi bene, vlaše? — uzpalili se plahoviti Bošnjaci i da se Ivan ne zaprieti pašom, zlo prodje. Dotle stari stigo pred grad, oko kojeg se savijao duboki, vodom napunjeni obkop. Na gradu bila kapija otvorena, a preko obkopa bio spušten drveni most, al sve to prekrilila tamna sjena, koja se odkidala od strmih kula i zidina. Iz grada izlazili gradski stražari i krajišnici, a iz dvorišta se čula vesela buka. Nasred dvorišta naložili vatru, pa uz vatru poliegali il posjedali pijući i davoreći.

Izpod zidane kapije, kako se ulazilo desne ruke, vodio hodnik, u koji si mogao ući, a da niesi morao dvorištem proći. U ovaj hodnik nakrenu i Podgoratlija ostaviv Ilijicu pred mostom. Prošav polovinu tamna hodnika, stade, pa napipa u zidu vrata, otvori ih i udje u hodaju prepunu dimom, da niesi mogao razpoznati, ima li koga u njoj, premda u jednom kutu zurila luč.

— Tko je božji? — zapita ohrapav glas iza oblaka.

— Ja sam to; — mirno će vodeničar.

— Ti si to? — začudi se tamničar. — A što te nosi k meni ovako kasno?

— Nosi me želja, da te vidim i milošte donesem. Danas je sve veselo, pa mi dodje onako na pamet, a što da li mi ti radiš, imaš li i ti kakova veselja? Hajde da mu donesem mješinu moga vina, neka spominje dan, kada je Ibrahim gostio svoga druga.

— Pa to si učinio? — kliknu tamničar.

— Da, evo mješina, evo vino, — a znaš ga, nije prvi put — dobra kapljica, — govorio Podgoratlija skidajući mješinu i dodavajući je svomu Aliji.

— Ta kako ne bi, kad ti je vinograd najbolji na Vitiki! Eh, kako da ti ljubav vratim, — i tamničar razrieši mješinu i potegnu dobro iz nje.

— Lasno ćeš ti meni ljubav vratiti, samo ako hoćeš, — lukavo će stari.

— A što bi, znaš, da smo vaviek u ljubavi živjeli, pa ćemo i odsad.

— A ti čuj. Nije ti tajno, da sam se s Hajdukovićem pobratio, pa mu njeki od pizme crn kolač u torbu uvalio, pa sad trune ni kriv ni dužan u tamnici. A mene srce steglo za njim, pa kad mu već pomoći ne mogu, a ono bar da ga vidim i utješim, i to će mu biti melemom u jadu, a ja duši mjesto uloviti u raju, što niesam pobratima zaboravio u nevolji. Tebi je šala odvesti me k njemu, u tebe su ključi, a ne će nitko pri tom poslu privrebati, jer je danas čast do koljena, sve veselo i svojim poslom zabavljeno.

— Težko će to biti, — uplaši se tamničar.

— Ne boj se ti ništa — na evo ti dva dukata pa sad ne ševrdaj.

— Da je drugi, ne bi htio, al tebi ne mogu volje kvariti, — slakomi se Alija spremajući dukate u njedra. — Ti znaš, da je mučno, a da se pročuje, zaplakao bih i ja, koji sam vodio, a ni tebi ne bi baš lakim prošlo. Već sad, kako mu drago, dobri smo prijatelji. Dok ja spremim ključeve i fenjer, ti izidji pred grad, pa vidi: je li sve još na nogama i jesu li pašini dvori osvietljeni, da nas ne bi zabušili.

— No, no, samo ti priredi, a sad ću ja vidjeti: je li vani sve pouzdano, — dohvati Podgoratlija veselo,

kao da se pomladio, i hitro izsukao iz hodnika, pa kroz kapiju, pa preko mosta i tu stane i zvizdnu, al u taj par uhvati ga iza mraka čvrsta ruka za mišicu, a krupan glas oštro zasieče:

— Hej, stara lijo, koga to mamiš zvizgom? — Stari protrnu, jer poznade po glasu Ivana, al hitro se razabra te odgovori:

— Zlo te našlo, Ivane, što napadaš mirne ljude?

— A zar se mirni ljudi zvizgom javljaju kao hajduci, — naruga se Ivan. — Kazuj, koga si mamio.

Al prije nego što starac uzmože jednu proustiti, nikoše odasvud kao dusi mrki krajišnici. Ivan se trže, pusti starca, pa viknu: Izdaja! — hajduci! — al već ga ogrliše čvrste šake, pa ga digoše i hitiše preko ograde u obkop; — voda pljusnu, a onda se sve umiri.

— Zaišlo ti sunce, izdajico! — šaptnu Ilijica nadvirivši se nad ogradu u obkop.

— Da je prije — hajdmo, — lanu stari, pa ih povede u grad, gdje nitko u onom veselju i buki ne ču Ivanova vapaja. Jedan za drugim odbijo se desno za starim u hodnik, pa kad svi uljegoše, stade starac: — Ti ćeš Ilijica s jednim drugom izdaleka za mnom, pa kad stignemo Hajdukovićevoj tamnici, a ti onda, kako znaš. Vi ostali ostajte ovdje, pa nam čuvajte zapleće. — I tiho se Podgoratlija odkrade Alijinoj hodaji, gdje ga ovaj već čekao s napalitim fenjerom i sa svežnjem ključeva.

— A gdje si za toliko? — upita ga nestrpljivo.

— Ama morao sam dobro razgledati, je li vani pouzdano.

— A mi hajdmo, ali ti i opet velim, da niesi ni živoj duši o tom lanuo!

— Nemaj brige.

— Hajdmo de! — reče tiho tamničar prošavši hodnikom, a za njim Podgoratlija. Došavši u dno hodnika prebra Alija iz svežnja ključ, pa ga zatače u malena, gvoždjem okovana vrata. Ključ zacvili, a vrata se škripom otvoriše. Udjoše, pa uzeše niz vlažne i strmenite stube silaziti u zemlju. Desno i lievo dizali se tvrdi, sječenim kamenom uzidani zidovi, s kojih štrapala muzgava voda. Zagušljiv i vlažan zrak ih zaokupio, pa im sjedao na prsa i otimao sapu. Iz dubine dopirao do njih vapaj i kukanje jadnih sužanja. Triest stuba izbroji Podgoratlija, a onda stadoše na ravno.

— Jesu l' ovuda i sužnji sa Filipljeva pazara? — zapita vodeničar zirnuvši izpod oka uza stube, odkle se čuo tihi šušanj.

— Svi su ovdje, jedni lievo, drugi desno. Mučno će ikada vidjeti sunca, — dometnu Alija turajući ključ u bravu.

— A što će sa Hajdukovićem? izpitivao lukavi starac, samo da pozabavi tamničara, pa da ne suoči Ilijicu, koji se bio dokrao sa svojim drugom Aliji za ledja.

— Kako sam čuo, njega će u prvi petak na kolac, — odvrati otvorivši tamnicu.

— Ne će lje! — reče u taj par Ilijica ogrlivši zabezeknutog tamničara.

— Izdaja! — O Podgoratlijo, stara nevjero! — kliknu u strahu.

— Šuti! — ako se niesi svadio s glavom! — prociči Ilijica. — Sveži ga, Andrija.

— Hajduci! — Izda . . . !

*

— Miruj, pobro! — tješio ga vodeničar začepivši mu otarkom usta, dotle mu i Andrija savezao ruke i noge, pa ga digo u naramak i odnio u kut.

— Gdje si, pootčime? — kliknu Ilijica priletjevši otvorenoj tamnici.

— Ta sine Ilijica, jesi li ti to? — zaupi starac dotrapavši iz svoje kužne rupe porušen i oboren, kao da je tek jučer prebolio težku bolju.

— Ja sam glavom!

— O dušo moja! — žarko će starac ogrlivši mladog junaka.

— Izlazite, djeco! — Evo hajduci sa Ilijicom! — vikao Podgoratlija otvarajući redom tamnice, a sužnji grnuli i kupili se oko Ilijice ljubeći i grleći se s njime.

— Mir, braćo — Turci su u gradu! — Ajdmo, pa ćemo na mala vrata spustiti se k Zvečaju, a ondale ćemo lasno u lug, ti ćeš s nami, Podgoratlijo!

— Kad sam već s vama zagazio, bre hoću i izgaziti. Meni već nema vraćanja i stoja u Djakovu, dok Turci gospodare. Drž'te za mnom! — I poleti uza stepenice, a za njim sužnji. U hodniku domami Ilijica prigušenim zvizgom ostalo družtvo i sad Podgoratlija povede za sobom četu do obzidja, gdje su bila kao utisnuta vratašca, pa se još i danas vidjaju. Ovdje stade, diže svežnjić sa ključevi, pa izmjerivši njekoliko, namjeri se na pravi i otvori vratašca, pa sa hajduci i sužnjevi izmače u mrku noć i lugove djakovačke.

Gdjeno danas izpod Djakova suče Kaznica,* ta ćudljiva voda, — koja sad bukne i povalja drvlje

* Izpod djakovačkog hatara nedaleko Dragutina. Još ima živih ljudi, koji se spominju gustih lugova uokolo Kaznice — a poznaje se i mjesto, gdje su hajduci do skora dočikali prolaznike.

i kamenje, a sad se tiša i u se uvuče, da joj je i onako tiesno korito preširoko, pa ju gdjegdje predješ, da i tabana ne osmočiš, — tu se motala dumača drvljem i šikarom ovjenčana, pa ne dala ni suncu zaviriti u svoja njedra, da razbije ono vječno sumračje, i da presuši onu kalovitu zemlju. Riedko kada noga ljudska amo zabasa, već da je bjegunac, koji od nevolje traži ovako otajne strane, da očuva rusu glavu; al noćas kano da su svi dusi skliktali se onamo na posielo, jer se čuje spleteni, izmiešani bruj glasova, a kadkad propišti kano malo diete, kadkad zakuka kano zdvojna žena. Niesu dusi, no bjegunci — kmeti djakovački, koji se ovdje smjestiše, da pričekaju sužnjeve i hajduke. Nije to prvi put, što kmeti bježe u lugove, u ono ti doba bilo to nješta obična. Topac se i slamke hvata, a jer ne bi kmet potražio majku goru, kad su u nje tvrda krila, koja mogu očuvati glavu, a glava je i onda draža bila od kuće i kućišta, od ognjišta i blaga.

Sad prebrodi rulja iz Bosne amo u Slavoniju, a kad i ovdje muke dotuže, a oni u goru, pa napuči najzabitnija mjesta, najstrmenitije obronke, najtješnje prodolice, pa se brani i otimlji glavu i vuku i nekrštenu gospodaru.

A danas, kad usred pustoši nabasamo na ognjišta pa se čudom upitamo, što bi ovim ljudem, pa se okućiše a prebraše ovu krutu samotinju kraj tolike župne ravni — eno odgovora u onom, što prije izkazah. I djakovački kmetovi sretno umakoše — umakoše, al uz skupu cienu, jer ostaviše iza sebe svu svoju muku; al što je zato, samo kad je glava živa. Staviše se u dumači, pa će pričekati sužnjeve i hajduke. Jedno kuka, jedno nariče, drugo spominje

svoju sirotinju, koju morade ostaviti, treće proklinje i sebe i dan, kada ga prvi put ogrijalo sunce, četvrto se sprema, da se vrati natrag pa ginuti kô ginuti, barem će presjeći i muke, koje ga prate od kolievke do motike. A ona dva hajduka obilaze, pa mire, tješe i priete ili s Turci, ili s nabitom kuburom u ruci. U to zvizdnu navrh dumače — svi poskočiše na noge, strpaše se u klupko, pa povaljaše prama izlazu dumače, odkle su ulazili sužnji i hajduci. Kad se čete sastale, smiešale se i veselje prevlada, kad se svoji opet nadjoše. Nije šala, njetko brata, njetko babajka, njetko kuma, njetko prijatelja već kukao kao pokojnika, a sada ga kao po čudu živa i slobodna i očima zoblje i rukama grli, i ustima od milja ognjevitimi cjelovi obasiplje. I sretna Jelica privila se k otcu, pa se odkinuti ne da, a uz otca onako blažena lovila očima i zorna hajduka, pa bi mu se straga savila oko grla, al ne smije od tolikog svieta, da je ne bi pozlobio, kao da je grjehota poljubiti i ogrliti, što je srcu drago. A Ilijičina majka izgubila rieč, već onako slomljena pala sinu na srce, da samo jeca i miluje svoje ogrijanje.

— Na noge, braćo, pa u Vragovac! — Ti Andrija budi četovodja, — zapovjedi Ilijica.

— Kuda ćeš ti? — upita Hajduković.

— Ja ću malo pozaostati, da vidim, hoće li potjera za nami!

— Čuvaj sebe, pa ćeš i mene, — lanu tiho, al bolno djevojka, zadrhtavši kao topolov list.

— Ne boj se, Jelice, ništa mi ne će biti. Pripazi mi na majku, dok se vratim.

— U Vragovac, braćo! — kliknu Andrija i sve družtvo krenu dalje putovati k hajdučkom zakloništu.

U dumači ostade samosam Ilijica, pa kada izmače družtvo, uzdahnu, prekrsti se i okrenu natrag u Djakovo.

VII.

Sunce već pô neba prevalilo; omara pritisla zemlju, sve žmirci igraju zrakom. Tko u polju, da izgori, tko u bukovu hladu, jedva se otimlje snu. U Vragovcu pod drvljem kao u mravinjaku, sve na nogû uzkos žegi i omari. Tuj se motaju hajduci, amo roje kmeti, a onamo opet žene hrane, tješe i šutkaju sitnu dječicu. Al svim kano da iz očiju bije njeki nemir, svi kano da nješto željno izgledju. Harambaša Matijević već treći put odaslo momka gore stražaru, da upita, vraća li se Ilijica iz Djakova, i treći put donio momak iste glase, da Ilijici još ni traga. Već podne premaklo, mogo se već davno vratiti: sad ili je poginuo, ili je utamničen, druge nije. Svi se ljuto zabrinuli, al ponajljuće Jelica. Sad bi trknula Ilijičinoj majci, sad upitala hajduka, sad se uzverala do stražara, sad bi sjela i uronila glavu u dlanove, a onda skočila, da se i opet provere kroz guštik na čistinu. I okom i obrazom i kretom odavala, kako joj je težko na srcu. Ovako joj težko ne bilo ni onda, kada Ilijica pogubi bega na pazaru, pa se odvrže u hajduke; ta znala je, da je gora tvrda uzdanica, koja svoga druga ne odaje lako. Al sada ga znade u Djakovu usred gujskog gniezda, gdje rasto i dorasto, pa ga poznavalo staro i mlado, te ga lako koje prepoznati moglo, a onako sâm jedva bi se smrti oprostio. Trnula djevojka, trnula žešće, nego što bi za rodjenim bratom i babajkom, jer je dragi od očiju draži. Njezinu plahost podpazio i stražar, pa ju posmijuške pogleda,

kada se bila ovog dana već po stoti put primakla i po stoti put upitala:

— Ta po Bogu brate, hoće li skoro Ilijica?

— Ama djevojko, baš ti se dovezo srca, ne bi tvrdje ni rodjeni brat.

Mi se iz malena poznajemo, — izgovarala se divotinka pocrljenivši od stida i oborivši oči u njedra.

— Ma neka, on je čovjek, gdje se ljudi broje. Ako si ga srcem darivala, ove mi gore, neka ti je sretno na obadva svieta!

— Da mi ne zamjeriš, a odkle si ti? — ojunači se djevojka.

— Ja sam Satničanin iz Dominkovića kuće. Zakvačih se s desetarom, pa moradoh u list.

— A vidjaš li svoje?

— Vidjam počešće. — Nije Satnica preko svieta, pa u nju padam i na ziminu . . . Al stani — što bi oto u šumi? — zastade hajduk naperivši uši, pa kao da prisluškuje prasku šumskoga granja. — Ako nije Ilijica, a ono je dušmanin.

— O Bog te blagoslovio, ako je Ilijica! — uzrujano će djevojka. U taj par izleti na čistinu Turčin — krajišnik.

— Jelice! — kliknu došljak, pa poleti djevojci.

— Ilijice, željo moja! — odkliknu sretna žena, pa se savi hajduku oko grla. — Htjedoh svisnuti od straha za tobom, kad te ne bi za toliko doba.

— Bome u Djakovu bilo puvuci i potegni; — hajdmo dolje, znam, da ste željni glasa sa domaje, — reče hajduk, spustiv se sa Jelicom niz obronak u kotlinu, gdje ga sve sa klikom dočekalo i pitanji obasulo.

— Kako u Djakovu? — kmeti će.

— Gdje si za toliko? — hajduci će.

— Ama stante, muke vam vaše, dok odahnem, — otimao se momak.

— Amo čuturu! — viknu Andrija. — Što ste navalili kao stršljenovi!

— Popališe li nam Turci kuće? — zapitaše kmeti.

— Popališe da, baš ni klinca vam ne ostaviše! — rugao se Andrija.

— Otjeraše li nam stoku?

— Svu do zadnjeg papka, gladne godine! — naljuti se Andrija. Pij, brate, a onda kazuj! — nutkao ga hajduk čuturom.

— Ide li za nami potjera? — plaho će žene.

— Ide da, baš kao za preklanjskom kugom! — ošapi Andrija.

— Šuti, muko paklena! — naljuti se jedna.

— Od teba vrag već ušur uzeo! — izbode se druga kao šilo. I tako bi nabrajale ciele brojanice, da se Matijević ne umieša.

— Mir vi, a ti Ilijica kazuj, kako je bilo.

— Kako je bilo, dobro je bilo, a moglo je biti gore, da htjede Bog. Kad se vratih u Djakovo, zadjoh medju krajišnike, a to ni živa duša još ništa ne zna i već htjedoh povrnuti se natrag, al u to se uzkomeša, uzvrpa pred gradom, a malo poslije protrka izpred mene Ivan.

— Ivan, da nije duša njegova, pa ti se prividjelo? — začudi se Andrija.

— Ta ne soli mi pameti, što vidim — vidim. Pa kao što sad tebe gledim, gledao sam i Ivana, a bio je mokar kao miš. Kada ga hitismo u šanac, a on se pritajio, da ga ne bi zrnom dohvatili, pa u

onom mraku plivao, i bies ga znao, gdje se izvuče iz onog dubokog šanca. — Hajduci! — Izdaja! ručio, kao da se zemlja pod njim prolama. Za njim se natisnuli krajišnici i Djakovci. Sve se zbilo u klupko pred Ibrahimovim dvorom, i ne bi dugo, a evo i njega i Huseina na konjih. Hajduci! — Na konje! — uzavri buka kao more, a Turci se uzvrtili kao leptiri oko plama — srću amo, srću tamo. Jedni u grad, jedni kmetskim kućam, a jedni svojim kućam, pa tvrdi vrata i podprašuj puške. Usta cika i pomaganje, ama sve vam se od mala do velika uzkokotilo, misliš: sudnji dan. Ibrahim poletio u grad, pa pa kad vidje otvorenu i praznu tamnicu, pobjesni, kao da se napio trave od pomame. Iznesoše svezana tamničara i na njem izduši svu srdžbu: Gdje su robovi, pseto? a tamničar izkaza na komade, što se desi. Planu paša, trže kuburu, pa ni pet, ni šest, skresa ju tamničaru u prsa, ovaj samo što strepnu.

— Tako mu je sudjeno bilo, — požali Podgoratlija.

U to se izvuko iz rpe suvotrti odugi njeki ćoso, misliš: dohvatit će sa neba taranu, pa zaupi razmahav se rukama kô s pračaci:

— Aoh, pašo, nigdje ni uha kmetskog!

— Utekoše bre? — grmnu Ibrahim.

— Svi do jednoga!

— Za njima, pa ih dovedite žive il mrtve, a vi drugi posvietite im.

U tren živi odvali se rulja s gorućimi cjepanicami, pa se razrojiše po Zvečaju i podpališe kuće i pojate. Zakrvari se nebo kô ružica, zasja se Djakovo, da bi igle mogo kupiti.

— Kuku nami, što ga dočekasmo; pa izgori li sve? — zakukaše žene.

— A što je po Bogu još?

— Ivan zapali i Podgoratlijinu vodenicu!

— Baš zapali, — zapalila mu se duša na onom svietu, — ukle ljuti vodeničar.

— A šta bi onda?

— Eh onda, braćo, potekoše u potjeru, e bi vas sastigli i vratili, a to vam bilo, kao uzeti sunca za zime, jer vi već bili preko devet planina, a da vas traže po Vragovcu, nit je bilo kada, nit je bilo koga, da ih naputi i izvede. Onako su glavinjali i tumarali po šumah goneći svjetlicu po zraku, koju kad vidiš, natisni za njom, sad ćeš ju uloviti, al jest, ona umine, pa opet desno sine, a ti opet za njom, dok ne polegneš bez duše. Tako vam bilo i s Turci. U zoru se vratiše zamoreni, poderani, ukaljani, ne bi gore, da su svu noć vile ganjali. Husein morade k Osieku, a s njime na vojnu podje Ibrahim sa Ivanom i jedno trista Djakovaca, a ostalo ostade, da čuva grad i Djakovo od hajduka. Krenuše na put, a i ja moradoh s krajišnici, jer svakomu sam se takim pričinjo, a nikom ni u kraj uha, da sam hajduk. Podjosmo, pa kad stigosmo u gudure izmedju Viškovaca i Ivanovaca, ja se sklonih u kraj puta, pa šik u šumu i evo me živa i zdrava.

— Dobro nam došo! — Što si sinoć i noćas učinio, ne bi bolje ni onaj, koji je već osiedio u gori, — pohvali ga Matijević potreptavši ga po ramenih. — Junaci! — došo mi haber, da će večeras doći medju nas fra Nikola, koji nam nosi zlatnih poruka! — Sad se okriepite, jer sva je prilika, da ćemo još noćas dalje.

Ova viest nadahnu novim životom Matijevićevo družtvo, koje se razčeta u čete kotlinom, a Ilijica sa Podgoratlijom zašo medju kmetove, pa im podrobno izbraja, kako im pogorješe kuće i kako stoku odvede vojska, a njegovo kazivanje prekidali uzdisaji, kletve i jauk, i to potrajalo do predvečerja. Zaplivao mjesec nebeskim modrim morem, a uokolo njega ukrstale zviezde, pa trepere kao zlato na suncu. Iz gustih šuma razlieže se vučje vijanje i lavež lisica. U dnu kotla napaljene vatre, a uokrug posjedali kmeti i hajduci, pa spremaju večeru . . . Najednom dotrka iz guštare hajduk i najavi:

— Evo ujaka! — Da su Turci, ne bi hitrije skočili na noge. Ostaviše i vatru i večeru, pa poletješe ujaku u susret klicajući i veseleći se kô mala djeca, kad im se babo vrati s pazara doma. Pa nije čudo, kad su ujaci u ono doba bili kolovodje i jedina utjeha biednu kmetu. Nikada svjetski svećenik nije bio, a niti će biti ono, što je priprosti franjevac bio raji za turskoga gospodstva. Metnuvši glavu u torbu krao se je od koljebe do koljebe, od jedne planinske kose do druge, od luga do luga, a kamo godj bi došao, dočekali bi ga željno, kô žarko sunce iza burne noći. U ono doba, gdje je svako selo kao odsječeno bilo od svega svieta, gdje se za škole, knjige i novine ništa ni znalo nije, lakomo je sviet i najmanju i najsitniju novicu slušao iz usta svoga pastira. A on je toga najviše znao, jer je hodio i turskom krajinom i ćesarovom zemljom; njemu su otvoreni bili sjerotni hrami, begovski čardaci, hajdučke gudure i carski dvorovi. Oni su raznosili u najzabitnije zakutke sjajne pobjede ćesarove vojske, i tim klonule i opet na noge dizali. Za svoje stado nije se frat-

strašio ni u okrutnikove dvore zaći, a kad bi dogorjelo do nokata, znao bi on s krstom u ruci, a na čelu zdvojnih kmetova srnuti u očajni boj. A sve su to znali kmeti, pa zato ih i dočikali kao svoje mironose angjele; a znali i Turci, pa ih gonili kao kugu izmedju sebe. Amo u Djakovštini prava blagodat bili Našički franjevci, al medju njimi se ponajbolje ponio fra Nikola. Srčan kô lav, neumoran kô mrav, a čvrst kô stoljetni hrast bio taj Nikola. Ništa ga ne moglo suzbiti, a da ne obilazi svoje stado. Najcrnja noć zatekla bi ga usred luga, najžešća bura i ciča bili mu davni druzi, on njima a oni njemu navikli. Kao svjetlica sad bi izniko u kmetskoj koljebi, gdje kô blagi otac uči, lieči i tješi svoje stado, a sad ga eno u carskom taboru u vojvodskom šatoru, gdje mužkim glasom kao britvom odsieca svoje misli o Turcih; a dok bi se razabrao, da ga uzmeš pobolje na oči, već ga je nestalo, da i opet gdje god kraj hajdučkog ognjišta ograne. O njem se pronosi glas, da mu ni puška ni sablja ne udi, a kad gorom prolazi, nigdje ni vučjega uha, koji inače na čopore provaljuju na prolaznike.

— Hvaljen Isus, djeco moja! — pozdravljao na tursku odjeveni franjevac Nikola Olovčić kmetove i hajduke, koji se tiskali oko njega, ljubeći mu ruke i odjeću. Bio on povisoka stasa, krupnih kostiju. Glava mu okrugla pokrivena fesom, a uokolo omotana crvenim šalvarom, kako no to nose stari kmeti. Lice mu suho i pocrnjelo, al inače oštro, kô da je sjekirom sadjelano. Krupne vrane oči i onaj orlovski nos kazivali mužku, junačku dušu. Stigavši do ognjišta, porukova se sa Matijevićem, koji ga pozdravi:

— Dobro nam došo, poštovani otče! Nosiš li nam kakvih poruka?

— Nosim punu torbu. Čujte me! Evo me ravno iz vojvodskog tabora, koji baš sad krenuo, pa će udariti na Osječki most. Ne bude li sretne ruke, pregazit će Dravu i spustit se k Valpovu. Ovdje će se sjediniti sa bavarskim izbornim knezom, pa će zajedno jurišati na Turke kod Osieka, koji ondje kopaju dan i noć obkope.

— Je li stigao veliki vezir iz Biograda? — upitat će Matijević.

— Nije još, al je na putu, i za koji dan banut će pod Osiek sa četrdeset hiljada izabrane vojske. Tebi, Matijeviću, — prosliedi Franjevac, izvukav iz njedara veliko pismo sa pečatom, — šilje svietli Lotrinžki vojvoda ovu knjigu, u kojoj te imenuje kapetanom one vojske, koju budeš ovuda skupio. On ti poručuje, da digneš na noge kmetove i pokupiš po gori hajduke i da stigneš što prije k Valpovu. — Živio, junački sokole!

Živio naš kapetan! — klicali kmeti i hajduci.

— Hvala vojvodskoj milosti, koja mene imenova kapetanom. Čuvao sam obraz dosada, pa ću i odsad kô kapetan. Braćo moja, domovina zove, vojvoda zove u boj, a crn mu obraz, tko se ne odzovne. Ti Ilijica kreni sa njekoliko drugova u Djakovštinu, pa diži raju, a ja ću diljem k harambašam i njihovu družtvu. Rok nedjelja dana, a ročište evo Vragovac.

— Crn mu obraz, tko se ne odzovne! — kliknu stari Hajduković. — Evo sam osiedio, al još se ove ruke ne stide oružja, pa ne ću žaliti, ako i ova moja stara glava klone za krst častni i slobodu našu!

— I mi ćemo s tobom, pa padnemo li, nek se iz naše krvi izviju ljepši dani našoj unučadi! — prihvatiše kmetovi.

— Gdje ovako složno hite sinci pod oružje, što su lanci, što su prietnje krutih gospodara, što su noži i težko dušmansko olovo?! Djeco moja — nadostavi starac Nikola izpravivši se u svoj svojoj snazi, pa skinuvši fes sa glave, zagleda se u mjesečinu:

— Djeco moja, Slavonija bit će slobodna. Turska snaga smalaksala, a slava im izdušila. Njima je nadošo crni petak, a nama puca rujna zora. O djeco moja, vidim kô pred sobom, gdje se kidaju vaši stoljetni lanci, otvaraju prepune tamnice i kotrljaju glave vaših ljutih gospodara prašinom. Vidim dane smiljem i bosiljem ovjenčane, gdje će naše suze presušiti, naši domi s nova uzkrsnuti, naša polja pšenicom se osuti, a pjesma naša i dolom i gorom slobodno zaoriti. Vidim dane, gdje će ovi gusti lugovi popadati, a biela se sela iznizati, pa i opet zavladati dva angjela mironosa, jedan pravda, a drugi zakon. Jest, mi ćemo biti svoji, mi Slavonci naći ćemo i opet svoju milu hrvatsku majku, odkle su nas odkinule krute šake. Mi ćemo se naći s našom majkom, pa ju rukom žarko ogrliti, pa jao onomu tko naleti, da nas od nje i opet odvoji! — Djeco, živjela naša slobodna Slavonija, živjela naša majka Hrvatska! — I smrt dušmanom!

— Živjela naša majka Hrvatska! — Smrt dušmanom! — klicali živom bjesedom razdragani Slavonci.

— Bog vas blagoslovio, onaj Bog, koji je čuo vaše jade i vidio vaše nevolje, pa digao osvetnike, da vas osvete i utješe! — I častni franjevac digao ruku i blagoslovio narod. Nagledao se mjesec, trep-

nule su zviezde, šušnulo je lišće, a sve kano da je zadrhtalo od milja sa skore slobode, koja se ovuda ne vidjala i ne kušala više no stotinu godina.

VIII.

U kolovozu je, a sunce žari i komice hita svoje zlaćene trake na zemlju, gdje se odbijaju o sjajne kacige, ubojite šibe, oštra koplja i britke demeskinje carske vojske, koja pala kano jata golubova ukraj puta iz Šikloša u Mohač. S jedne strane pasali ju mohački žmirci, gdjeno prije 161 godinu poginu mladjani Ljudevit, a s njime sva njegova snaga. I sada se okupili kršćani, da se na istom razbojištu, a sa istim dušmaninom ogledaju na mejdanu. Prema carskom taboru protočio veliki vezir do 50.000 svoje izabrane vojske, pa samo čeka zgodu, da zametne krvavo ograšje. U carskom taboru bučno kao na pazaru; tu se vidjaju razni ljudi raznih krajeva, a svaki govori, buči, pjeva jezikom, kojim ga je majka zadojila. U ono doba pružala ti takva vojska šarovitu sliku šarovita ćilima, u koji je svaka zemlja svoju predjicu utkala. Tu bi bilo mejdandžija, koji su osiedili, premićući se po razboju; tu novaka silom dovedenih, silom pod pušku stjeranih; tu ti bilo plemenitih pustolova iz Italije, Španjolske, Francezke, Njemačke, Englezke i t. d., koji su s veće strane svoju pogaču u svom rodnom kraju dojeli, pa sad, onako gladni pustolovinâ i blaga, upisali se u vojsku, borili se hrabro, dopanuli rana, a poslije svoje rane izvidali kojim slavonskim spahilukom. Al bilo je i takvih tudjinaca, koji su vojevali pod carskom zastavom, pa izučiv bojnu vragoliju, vraćali se natrag u svoje gniezdo, a onako izvježbanim i

uztreba li, s ovim nožem neka sveti dragi rod. — I evo noža, donio sam ga, pa ga sad predajem kao amanet sveti u tvoje ruke! I starac izvadi iza pojasa svietli handžar, pa ga predade ženi, koja ga grozničavo prihvati, pa držak obasu cjelovi, i onda ga pritisnu djetetu na ustašca.

— Ljubi, zlato moje — ta tvoga je babe; ljubi, sirotče moje! — nutkala žena maloga, koji se zagledao u svietlo gvoždje, pa se ručicama mašao držka, al oćutiv studen, prikupi ruke, pa se plaho stulji u majčina njedra.

— A sad da vam pričam čudo naše! — i na to uze nizati, kako se pobiše pod Osiekom, pa onda nadoveza, kako se oslobodiše vojvode, a ne zataja ni ono, kako Ilijica postade kapetanom.

— O, diko materina! — pronie kroz suze baka.

— Ele baš pasalo tri sata po podne, kad se i opet razviše svietle zastave, — prosliedi Hajduković, — udariše bubnji, podiže se vojska kao oblak, navališe prvi bojni redovi na turske šanceve, a odavde drmnuše duge šibe — težki topovi, a prve čete polegoše po zemlji, — omrknuše, da već nikad ne osvanu.

— Naše lievo krilo prvo navalilo, četa za četom srće na topove, na Turke; čili i zdravi se zalieću, a izdesetani se vraćaju. Otimlju se Turci, kao da su ih poduzeli vrazi, — ma za glavu je. Mi smo pod Ilijicom bili na desnom krilu, a postajali smo, da ne može gore, — pred nami ritina, preko koje ne možeš ni s topom, a da ne zaglibi do osovina, a ne možeš ni s konjem, da ne propane do sapa. Zapali mi u šumici za drvlje, pa oborili vatru iz pušaka,

— zadimilo se uokolo nas, kao da se drvlje zapalilo, pa ne gori plamenom, nego tinja i dimi se. Potrajalo to čarkanje podugo, dok ne doskaka na konju vojvodski glasnik i ne reče, da jurišamo. Izleti barjaktar, a do njega s golom sabljom Ilijica. — Za mnom, junaci! zagrmi kao kad se zemlja trese i poleti, mi za njim kao čopor vukova. Ne pazi se tude, što propadaš do koljena u onaj crni glib, ne gledje se to, što ti se pri svakom koraku zapliće šaš i trstika medju noge. Sad posrni, sad padni, sad se digni, pa dalje. — Za mnom, braćo! viče Ilijica, a mi za njim i tako naletjesmo na turski šanac. Dragi Bože! tu se čudo stvaralo od junačtva: prašte male kô kokice, kad uzmu pucati na plamenu, sivču handžari kao talasnice, jauču ranjeni, hropću izdišući, a klikću živi. Sad jednoga smiriš, a već ti se devet novih na nož turaju. Tu se kolje ljutim gvoždjem, a gdje gvoždje ne dostaje, tu zubma i šakama pomozi. Otimaju se Turci, al naši navalili kô gladni medvjedi, — i Bože pomozi, kad sunce naginjalo zahodu, da utone, — utonu i turska slava. Oni se razrojiše i okrenuše na sva četiri kraja. Mi se otisnuli za vezirovim tragom, al nas preteče na konju, pa k Dravi, dok mi k Dravi, al on se već prevozi na čunu. Izbacismo puške, al ne pogodismo, daleko je bilo. Sedam hiljada uteče u Osiek, a ono drugo, što ne pobi puška i ne pokla nož, to podavi valovita Drava. Moje mi stare glave, da uzmože naše desno krilo razaviti brčna pera, pa zaći punom snagom u kreševo, kao što zadjosmo mi, sve bi bili kao miševe u stupici pohvatali. Ali neka, i onako dotukosmo dušmanina tako dično, da će koljeno koljenu spo-

minjati, a guslari uz gusle od zbora do zbora, od ognjišta do ognjišta raznositi.

— Eh, pošteno vam ime bilo! — prihvatiše slušatelji, koji kao miši slušali starčevo pričanje.

— A što je s Ilijicom?

— Ilijici sâm vojvoda lotarinžki pred svom vojskom zasadi za kalpak okovano perje. Tu izdieli vojvoda mnogim našim junakom zlatne kolajne. — Eto Dominkovićev Stipan, pa Domazetovićev Marjan, pa Mrkonjić, pa tko bi ih nabrojio!

— Je l', zdravlja ti?

— Eh, slava im!

— Najbolje se ponieli Trnavčani, pa Ljevančani, pa Djakovčani. Kud ti nagnuše, tu se sve polagalo kao za oštrim srpom; sve je samo bježalo izpred njih, kano izpred sablasti, — Bože mi prosti, — a poslije boja ma niesi ih mogao razpoznati, kako su ti crni bili od težka baruta, a svud krvlju poštrapani, kao da su se u njoj okupali, a na njima nema ruha čitavoga, no se svjesile krpe, kao da su se kroz glog protiskivali. Ali mnogi od njih i zavalio šanac. — A sad da vam još jednu reknem: sa carskim gjeneralom Dünevaldom predjosmo mi Slavonci pod Osiek, — danas oko podne udjosmo u grad; što je Turaka bilo, to još prije nas kud koje. — Sutra evo Ilijice s braćom amo na užinu, a onda ćemo na Djakovo.

Burno veselje zavlada u slušateljstvu, i tu noć nitko ne metnuo oko na oko, već sve na nogu dočekalo zoru, pa uzelo pripremati užinu slavnim pobjednikom. Po svudi gorjele velike vatre, a uz vatre cvrljili na ražnju gojni voli, janjci i pretili bravci.

*

Svi se obukli u svečano ruho, a njeki se zaputili kroz šumu Ilijici u susret. Kad sunce ogrija i osvietli nabrdska brda i zaoblica se na ražnjevih trgla rumeniti, zapucaše u prodolju duge puške, zacviliše gajde, zaoriše skladne davorije, uzmieša se sviet po Nabrdju i zaklikta: — Evo naših! Evo Ilijice! — i sve poletjelo pred hajduke i kmetove, koji se u dugu nizu penjali uz brdo pod razvitim i ovjenčanim barjakom, a do barjaka do deset gajdaša. Svakome za kalpakom zelena grana; zasja se gora od srebrnih toka i svietla oružja. Kako prve kubure pukoše, podiže se Ilijičina majka od ognjišta, gdje je sjedila, al kolika ju radost prevladala, zadrhtale joj noge, klonule joj ruke i ona pade natrag na stolčić.

— O, Jelice, prstene moj, ubila me, dušo, radost, daj podupri baku, da se nagledje sina i naužije njegove dike! — huknu baka.

— Evo, majko! Gle! već ulaze naši junaci! Eno i kuma Joce, eno i strica Damjana, pa gle i sestrića Stipe!

— A gdje je Ilijica, zar njega, zlato, ne vidiš? — uplaši se baka.

— Vidim, — eno ga, gdje smjerio k nama. Oj, kako je glavit, kako mu se na suncu svietle toke, a vijori okovano perje za kalpakom! Kao jelen premeće i grm i uvalu. — Ajde, majko, — govorila uzrujano djevojka, a po licu joj svanu rumena krvca.

— Ajde, željenice moja! — uzdrhtala se baka, pa se podupre o djevojku i iztapa iz kuhinje u dvorište, gdje već navrjeli hajduci, a iz njihova kola

izmaši mladjani kapetan, potekao napried, razkrilio ruke, pa ih savio oko majke, koja oniemila, pa slomljena klonula sinu u zagrljaj.

— Majko, osvetismo krvave košulje našeg roda, a danas ću djedovsku i babinu.

— Sinko, sve uzdisanje majčino, Bog te blagoslovio! Eh da ti je babo mogo dočekati ove dike! — Al gle — Ilijica! — pozdravi moga angjela, koji me je tješio i čuvao kô malo vode na dlanu. Ovamo, djevojko — gle! kako se uštapila. — Sad je Ilijica tu, što ga ne ogrliš i ne poljubiš? Dok nije tu bio, sve Ilijica amo, Ilijica tamo, odkud što, pa sve Ilijica, a sad — kô da ga i ne zna? — razgovorila se baka.

— Majko! — dahnu djevojka ustidjeno.

— Ovamo, budalico, što bi se stidila 'vakoga junaka? — A i ti, što si se ukočio, kô da se kruha ne znaš najesti!

— Majko! — uzvrpa se Ilijica.

— Ništa majko! — I baka komi svoga sina, koji posrnu i ogrli djevojku, a ova se sva zapraštila, ali ne pobježe, već milo priljubi bujne obraze uz njegova njedra i pusti, da joj ognjevitimi cjelovi popali i obraz i oči i bielo čelo. I ne znam, dokle bi viloviti momak ljubio, da ne skoči majka.

— Ma stani, nesine! — Udavi djevojku! — esapim, da je dosta meda. Ne vidiš li, gdje te čekaju prijatelji, pa bi i oni koju s tobom izmienili, — naljuti se tobože majka, odkinuvši ga od djevojke, koja ustidjena pobježe u kuhinju. A Ilijica zadje medju društvo, pa doviknu:

— Pijte i jedite, al žurno, da uzmognemo još do večera u Djakovo. Ove rieči pozdraviše gromovi-

timi klicaji, a onda se razčetaše, pa se prehvatiše pivom i zaoblicom . . .

* * *

Sinoć se mrk i očajan vratio Ibrahim sa svojom pratnjom iz Osieka. Padišina vojska razbijena, a ono sedam hiljada, što se sklonilo u Osiek, pobježe cestom u Biograd, ostavivši grad na milosti carske vojske. On jedva živ uteko samo za toliko u Djakovo, dok spremi i pokupi vjernike i blago, pa da bježi dalje preko Save. Nikad mu ni u kraj uha ne bilo, da će ikad kô bjegunac ostavljati Djakovo — tu kolievku svoju i milo djedovsko ognjište, gdje ga prvi put ogrijalo sunce, gdje je prvi put zajašio vilovita konja, gdje je prvi džilit otisnuo i prvu kuburu u nišan izbacio. I sad mu eto puklo, da se odvaja od sjajne svoje džamije, gdje je toliko puta priklonio ponosnu glavu Alahu, gdje mu počivaju kosti djedova i otaca i dragog roda, a od sada Bog znade, hoće li počivati mirno, ne će li ih oni djakovački psi razkopati i po vihoru raztisnuti. Takve misli salietale Ibrahima i podžizale u njemu jednu želju — mamenu i ognjevitu želju: da se osveti. Ta ga želja podržava, žuri da ostavi Djakovo, da ukloni glavu, te ju očuva do sgode, da odmazdi krvno, kako no nikad nitko odmazdio nije. Kô da su mu krila ponarasla, obtrkuje Djakovo s kraja na kraj, pa psovkom, brukom i golom sabljom nagoni plahu čeljad, da se požuri. Leleču žene, pište djeca, zavijaju psi kô kad kobe kakvu nevolju, vrište konji, bleji marva — al se žure i okupljaju pred gradom. — Sunce već zašlo, a po nebu uzele izvirati zviezde. Turci već spremni da podju. — Na čelo duga reda

stao Ibrahim i već mahnu sabljom, da se maknu, — al u taj par izpade uzplahiren Turčin i zapomaga:

— Ibrahime, evo hajduci! Udaraju od Podgoratlijina mlina.

— Joj, pašo! Evo kmeti od satničke strane! — doleti drugi u najvećem zoru.

— Natrag, u grad! — ruknu Ibrahim i potisnu Turke, koji jaučući i kunući u čoporih okrenuše u grad. — Dignite most, nabijte topove — pa ih pozdravite prahom i olovom! — urlao biesni paša, djipiv s konja i poletjev topu, pa ga sam namjeri na hajduke i kmetove, koji kao vuci sa dvie strane navališe na grad.

— Za krst častni i slobodu zlatnu! — klicali hajduci, okrenuv pod nož dušmane, koji ne mogoše u grad na vrieme. — Na kapiju udrite, junaci! — Donesite balvane, pa premostite prokop! — gonio Ilijica obliećući junačku svoju četu, a do njega mlado hajduće bez brka, a mekih obraza i očiju. — Bila to Jelica, koja ne mogla odoljeti srcu, a da ne podje s Ilijicom i svojim babom osvajati Djakovo.

Vrstni hajduci kao prešljenovi navukoše balvane iz kuća do obkopa.

— Potegni! Potisni! Ha! bolje! — dovikivali si momci, tiskajući balvane na onu stranu pod kapiju.

— Evo vam jabuka, djaurski psi! — zaori Ibrahim, užegav top, a ovaj ruknu i prosu sječeno gvoždje na hajduke, a njih petorica popada po zemlji. Top za topom grmi, puška za puškom sa grada ciktala, al hajduci rade — rade kao lavi, a

balvan za balvanom preletio pod kapiju i evo mosta gotova!

— Andrija! — doviknu Ilijica znana hajduka, a ovaj prileti, pa se pusti u šapat s vojvodom i ne potraja dva tri časa i eno ga već, gdje sa pedeset momaka poleti u mrak! — Za mnom, junaci! — grmnu Ilijica i poleti preko balvana na kapiju, al gvoždjem okovana vrata tvrdo stoje, pa prkose i navali i udarcima hajdučkim. — Natrag! Ovako nidokle! — zapovjedi i poteče natrag, a smieh i rug zaori sa grada. — Brez topa ne ćemo obiti vrata! Brže potecite u pašine dvore; koliko pamtim, ondje su dva, dovucite jedan, ako ih niesu odnieli, a vi drugi zadjite u kuće, pa oborite vatru na grad. — U tren živi poskakali hajduci u bližnje kuće, a njeki potrkali po top.

— Ako ne nadju topove, razbit ćemo svi glave, a grada osvojiti ne ćemo! — protuži Ilijica Jelici.

— A kud ono ode Andrija?

— Ode na sigurnu smrt, ako za vremena ne probijemo kapiju! — sjetno će junačina.

— Evo topa! — Ovamo junaci! — začu se vesela klika hajdukâ, koji vukli na užetih top iz pašina dvora.

— Ne obrani se, Ibrahime, ljuta gujo! — krisnu Ilijica i izleti pred hajduke, koji dovukli top. — Punite!

Napuniše top, utisnuše zrno, primakoše gorući fitilj, — planu, ruknu, a zrno zvizgom grunu i raztreska kapiju.

— U ime Boga — za mnom! — kliknu Ilijica i preleti most, a za njime nagrnuli kmeti i hajduci kô oblak, kô lavi, kô živi djavoli.

— Pucaj! sieci! — grmio Ibrahim, srćući izmedju svojih kô mamen, kô lud, kô biesan.

— Juriš! — sokolio Ilijica, rušeći izpred sebe turske redove! — Gdje si, Ibrahime, da se ogledamo!

— Evo Ibrahima, da te streska, smrvi, kleti kmete! — i kao sablast srnu na junačkog Djakovca, oči mu se krvlju zalile, brada mu se razkošljala, a po čelu nabrekle mu žile od jara, jeda i očajanja. Skrstile se sablje, pa se opet razletjele, da izmaše i zgodnije pogode. Junačan je, vilovit je, jarostan je Ilijica, al je Ibrahim u ograšju i mejdanu dozorio, pa kud snaga ne dotječe, tu dopuni vještina, a ovamo za glavu se otimlje, pa nješto jad, nješto očaj stostruči mu snagu, pa se vije, suče i izmiče, kao da ga pera na mahove dižu, izmiču smrtnu udarcu i poturuju na provalu. I ne znam, dokle bi se ovako ogledala dva najljuća dušmanina, da ne skoči Hasanbeg, Ibrahimov barjaktar, pa od strane zamahne krivošijom. Suknu tanka demeskinja, al u isti mah ciknu Jelica, koja u najljućem ograšju sustopice pratila milovana, pa naleti i podmetnu telut od handžara, al slaba ruka ne uzmože odoljeti i odbiti krivošije, koja prosieče kalpak i bujnu kosu, pa obrani Ilijicu po glavi, a krv ga zali po obrazu, — bljednu junak, zaniha se i pade.

— Ilijica, sunce ogrijano! — vrisnu biedna Jelica i poleže po junaku, a sa glave opade joj kalpak, pa se prosu kosa i obavi hajdukove obraze.

— Pade djaur! Udrite, Turci! — zadavori Ibrahim i navali na hajduke, koji kao pomamni, videći, gdje pade Ilijica, ustriemiše se uokolo njega, da

obrane tielo. — Al kô plaha vatra navališe Turci i puškami i nožem i već njeki kmeti okretali pleća, kad li u taj par zagrmi iz pokrajnog hodnika:

— Za krst častni i slobodu zlatnu! — i kô težki grȁd spopadoše Turke za ledja.

— Juriš, junaci! — prihvatiše hajduci. — Osvetimo Ilijicu! — Dvostrukoj vatri ne mogoše odoljeti Turci, i kad puška Hajdukovićeva obori Ibrahima, svrpaše se, zbuniše se i razbiše širom, pa njeki odbacuju oružje i padaju na koljena, a njeki se još očajno bore. Hajduk i razputani kmet ne praštaju nikome, već sve pod nož okreću. I kad polnoć odbi i stari dan uzeo izmicati pred novim, a vedro nebo ponajbolje zaiskri, zaiskrilo amo do hiljadu očiju, do hiljadu grla klikom, uzhitî i davorenjem pozdravi mladi — djakovački spasov - dan. Ova klika probudila i mladjana junaka, kojeg iznesoše iz boja i upokojiše u pašinom dvoru. Podignę se i upre se rukom o dušeke, a oko mu zasja miljem i radošću.

— Jelice, čuješ li! poznajem glas, — taj navješćuje pobjedu — novu zoru! — pronie zanosito.

— Ilijica, mi smo gospodari djakovački, a stari eno do jednoga po gradu u krvi! — uleti Hajduković.

— Slava i dika vam vječna! — žarko će Ilijica.

— Samo ti nam ozdravi; — mi se svi uzdamo, da ti je rana od priebola? — mekše će Hajduković.

— Oto pitaj moju vidaricu, — smiešeći će Ilijica, uprvši blažene oči u liepu djevojku.

— Što je, Jelice, naučila si se variti trave i

meleme u svoje bake, — hoće li nam skoro preboljeti?

— Hoće, babo, rana nije duboka! — govorila djevojka, obloživši i povezavši Ilijičinu glavu novim oblogom.

— A na tom samo tebi hvalim, — da ne suzbi sablju barjaktarovu, razkoli me u dvie pole!

— Ma ne govori, Ilijica, ne ugadja to tvojoj rani! — otimala se djevojka.

U to navrviše hajduci i kmeti, jer se raznosio glas, da je Ilijica poginuo, pa s toga tužni i neveseli grne, da na svoje oči vide, što je s njime. Pa kad čuše i vidješe, da je živ, da će preboljeti, zamni veselje, zamni davorija, zabrenca tamburica, zajecale gajde u slavu sreće i djakovačkog spasovdana.

* * *

Zima — ciča je ljuta. Zemlja se kao kost skorila, a po njoj zagruvao snieg do koljena. Po drvlju se toliko nahvatao, da se pod njim grane lome. Vrani gavrani sve na jata oblieću djakovačke kule, gdje se na čas spuste, pa zlogukim svojim grakom pozdravljaju mrka svoja opočila. Iz lugova čêsti prasak za praskom, kô kad se zametnulo kreševo sve iz malih pušaka — a to od ljute zime pucaju kvile (kvrge) na bukvi. Iz šikara vrtaju vuci, koje zima i glad stjerali u blizine ljudskih stanova. Po prtini sitnim korakom sitni ševa, probirući kljunićem hranu. Po ovoj zimi hite kmeti i djakovački i iz okolišnih sela u svečanu ruhu bivšoj Kaston-pašinoj džamiji, a današnjoj sjemeništnoj crkvi, — s koje biskup Olovčić skide polumjesec, pa ga zamieni sjajnim krstom. Ulicom se mete i malo i

veliko, al svakom se iz očiju odbija njeka radost i veselje, a toj radosti daju oduška puškaranjem i pjevanjem. Bivšu džamiju a sada crkvicu dubkom prepunio narod i jedva toliko ostavio mjesta uokolo priprosta oltara, da nazrieti možeš glavitu djevojku pod zelenim viencem, a do nje kićena junaka Ilijicu, zalivena u srebro i zlato, a iza njih hajduk Andrija sa svilenim svatovskim barjakom i s jabukom na koplju. Pred mladencima stoji poznati i ljubljeni fra Nikola, a sada već biskup Olovčić. Tronutim srcem i drhćućim glasom ovio nadramnicom ruke mladenaca i prozborio: — Ja vas spajam u ženitbu u ime Otca i Sina i Duha svetoga — i kada dovrši sveti obred, prosliedi čvrstim i zvučnim glasom: — Bog vas blagoslovio, djeco moja, i ne dao nikad, da vam unučad sramotno robuje tudjemu gospodaru, već svjestni svoje starine, svoje glave i dike, vaviek bili ljudi kremenjaci, koji će znati dom i rod u svako doba obraniti il braneći usijati glave. U svako doba i svakom zgodom bilo mu svetom molitvicom ona naša: Bolje grob nego rob!

— Bolje grob, nego rob! — preuze burno skupljeni narod i: bolje grob nego rob! — orilo se Djakovom i poletjelo u lugove, pa se uz stokratnu jeku razbijalo o svako drvo, o svaki dol, o svaki brieg i goru i orilo tamo do valovite Save, a amo do hladne Drave: Bolje grob, nego rob!

*
* *

Utonuli su dani težka robovanja, uminuli su kruti gospodari, al se u prah razsule i kosti dičnih sokolova — slavonskih osvetnika, a preko njihovih grobova evo unuci brazdu brazde. Padoše i gusti

lugovi, a nikoše biela sela i zaseoci, a po gorskih kosah i obroncih eno rodni vinogradi, pitoma stada i ubave kolibe. Razpala se i stara djakovačka gradina, sorile se kule, pa svojimi odlominami prepunile duboke obkope. Samo jedna zidina ostala, a u njojzi crne puškarice i topovska zjala, al se ne boj, da će planuti iz njih duga puška, ili ruknuti bojni top, — jer tu saviše svoja gniezda bieli golubovi — ti glasnici mira i pokoja . . . . Sve je inako, sve je ljepše, no što prije bilo, a ja ipak ne znam, domovino, ti kolievko moja, je l' ti mekše, no što j' prije bilo?!

SADRŽAJ.

$ 4,00

No 692